

Жоакін
Пасу Д'АРКУШ

Спіймана лань

Роман

ЧАСТИНА ПЕРША

1

— Мені є листи? — спитав Фернанду Мелафайя в літньої дами, що сиділа, майже скована, за високою конторкою.

Чергова готелю «Каза ді Португал» уже встигла розібрати пошту. Ділова кореспонденція потрапила в директорський кабінет, а груба пачка приватних листів осіла в шухляді. Для багатьох португальців, що не мали в Парижі певної адреси, цей португальський куточок у французькій столиці став надійним і зручним поштамтом, куди Ім можна було писати до запитання.

Мелафайя, коли йхав до Парижа і не зінав, де зупинитися, теж просив адресувати йому листи на «Каза ді Португал». Оселявся він, як правило, в сусідніх готелях — у «Скрібі», у «Гранд-отелі», іноді, щоб не дуже витрачатися, в «Дону». Цього разу він обрав «Скріб», найкомфортабельніший, хоч і найдорожчий, із трьох готелів.

Мелафайя любив подорожувати з дружиною, але нині приїхав сам і почував себе трохи неприкаяним у цьому людському мурашнику, хоча в Парижі він прожив стільки років, що вважав його майже своїм рідним містом. Щоправда, від часу його проживання тут Париж трохи змінився, але сам Мелафайя змінився куди більше. В ті давні роки він був молодий та безтурботний і вмів поєднувати любов до науки з маленькими людськими радощами. З Лісабона Мелафайя приїхав сюди двічі ліценціатом — права і філософії. Вирвавшись із підвальних монастирів єзуїтів, де животів філологічний факультет, він прожив кілька наступних років тут, у Латинському кварталі, готовуючи дисертацію на філософську тему та захоплюючись різними модними віяннями — з інтелектуальної цікавості або з чисто спортивного інтересу. Власне, йому хотілось одного: жити в цьому чарівному місті, та й годі, провчитися тут довго, набагато довше, ніж це дозволяла короткотермінова державна стипендія. Але потім навчання почав оплачувати зі своєї кишені батько, і якби не війна та не окупація сорокового року, Мелафайя, можливо, ніколи б не покинув французької столиці — найжіночнішої з усіх столиць світу.

Доля сприяла йому, і він ніколи не мав підстав шкодувати, що розтягнув своє юнацьке навчання аж до літ повної зрілості. З Парижа він надіслав лісабонському книгареві свої перші есе, видані коштом батька, судді верховного суду та власника великих маєтків у Бейрі й Алту-Алентежу. Звісно, тираж цього видання поступався тиражам детективів, проте критика, та рідкісна критика, чий голос ще пробивався крізь галас, зчинуваний довкола футболу, відзначила сумлінність, широку ерудицію і ясний стиль молодого автора — а писав він про театр Клоделя, романи Моріака і проблеми мистецтва — цієї єдиної моралі з погляду Андре Жіда, який тоді ще був, за словами Мальро, «головним свідком епохи».

Під час німецької навали навесні сорокового Мелафайя уже працював над ширшою темою про вплив французької літератури на португальських письменників від сімнадцятого століття до Еси ді Кейроша. Скруті першої зими окупації змусила його повернутись на батьківщину

ну, яку він мало не проміняв на місто на Сені. Відтоді непомітно пролетіло п'ятнадцять років. По війні він найджав до Парижа часто, але на короткий час. Постійним місцем його проживання стала Португалія.

І ось тепер він знову тут, чекає листів із дому. Вперше за останні роки дружина не змогла поїхати з ним. А він, опинившись у легковажному, безтурботному Парижі,— вибирай дівчат на будь-який смак,— раптом почув себе зовсім самотнім. Та воно й не дивно: адже п'ятнадцять років пролетіло.

— I ти тут?— побачивши Мелафайю, вигукнув інший відвідувач, що тільки-но зайшов до готелю.

Фернанду відірвався від синього аркушка, списаного розгоностим, нерівним почерком дружини, і глянув, хто його кличе. Від радісного по-диву обличчя його просвітліло:

— Отакої — це ти! Хто б міг подумати!

І він міцно потиснув простягнуту йому руку.

Скільки ж це років не бачилися вони з Алберту ді Лемушем? Щоб знову зустрітись, обом довелось їхати аж до Парижа! А проте Мелафайя знову,— він довідався про це випадково,— що в Лісабоні вони мешкають у одному кварталі. Та ніхто з них не подумав подолати ту коротку відстань, що розділяла їхні оселі. І все ж Фернанду було приємно зустріти свого колишнього нерозлучного приятеля саме в тому місті, де вони познайомились і подружили.

— Що ти тут робиш?— запитав Алберту ді Лемуш.— Це ж треба було приїхати в Париж, щоб зустріти тебе! А ще кажуть: Лісабон — велике село. Це в Парижі не розминешся...

Літня чергова перебила їхню розмову, сказавши новому відвідувачеві:

— Вам, сеньйоре, листів сьогодні нема. З вами хотів побалакати наш директор, але він пішов на нараду...

Мелафайя, проглянувши по діагоналі листа від дружини, склав його до кишені. Дочитає на самоті. І непомітно для самого себе опинився на вулиці Скріб у товаристві Алберту ді Лемуша.

Погідного весняного ранку було особливо приємно пройтися цією вулицею, широкою і веселою, а надто поруч з давнім другом, до якого Фернанду колись ставився як до свого молодшого брата. Хай розлука і послабила їхню дружбу, але ця несподівана зустріч у місті їхньої спільноти юності відродила взаємну симпатію.

— Щоб знову побачитися, нам довелось вернутися до Парижа! Просто неймовірно!— повторив Алберту ді Лемуш, щоб чимось заповнити паузу.

Справді, про що їм говорити? Якщо вони відчували потребу один в одному, то чому не пробували зустрітися в Лісабоні? І якби ця випадкова зустріч стала в рідному місті, а не в Парижі; чи була б вона така сама сердечна? Що їх розвело: життя чи збайдужіння один до одного? Зрештою, хіба не уникали вони зустрічатися?

Колишні приятелі дійшли до рогу бульвару Капуцинів, порівнявши-ся з агентством подорожей у спальніх вагонах. Вулицею проїжджали чудернацькі таксомотори, високі й наглуно закриті, схожі на ківери, а поряд мчали сучасні автомашини. Люди сунули, поспішаючи, в усіх напрямках. Кіоскер у дерев'яному кіоску сидів на тому самому місці, що й п'ятнадцять-дводцять років тому.

— Дайте «Фігаро».

— Будь ласка, мосьє.

Купивши газету, Мелафайя запропонував приятелеві:

— Чи не випити нам по чарочці?

Вони сіли за вільний столик на терасі «Кафе де-ля-Пе». Зустріч сколихнула в кожному спогаді про далеке минуле. Розлучилися вони на початку сорок першого року. Перший утік додому Мелафайя: без вугілля та світла, посаджений на голодний пайок, Париж перестав бути Па-

рижем. Повернувшись Фернанду додому вчасно: ще б кілька місяців, і син не застав би батька живого. Через старість суддя був змушений піти у відставку і того ж таки літа й помер. Досі вільний від матеріальних турбот, привчений лише витрачати переказувані батьком гроші, Мелафайя мусив тепер сам керувати величезними статками. Саме з цієї та з деяких інших причин повернення на батьківщину не потішило його. Коли в тридцятому році після здобуття подвійного наукового ступеня він покинув Португалію, його країна стояла на роздоріжжі своєї історії. У ранній юності Мелафайя був палким прибічником Антоніу Сардіні, і того далекого січневого дня в двадцять п'ятому році він гірко оплакував передчасну смерть великого мислителя-монархіста. Вихований щирим католиком, Фернанду мріяв про реставрацію законної, традиційної антипарламентської монархії, здатної пристосувати наші середньовічні інституції до умов двадцятого століття. Паризька вольниця, куди він поринув у тому віці, коли більшість його ровесників уже встигла передказитись (він був усього на два роки молодший за своє століття), вимагала від нього не лицемірства, а лише деякої гнучкості: йому треба було прибрести якоєсь пози. І він прибрав позу статичної людини, може, найприроднішу для нього.

Алберту ді Лемуш не поділяв його поглядів, не сходилися вони й у літературних смаках. Тому між ними не раз спалахували затяті суперечки, і, може, саме через розбіжність поглядів вони й стали поважати один одного. Кожен із них потребував другого як протиотруту і як збудний засіб, необхідний для активізації думки. На їхню дружбу мало впливало те, що між ними була різниця віку в десять років.

І ось тепер, цього весняного теплого ранку, сидячи з другом за столиком на бульварі, Мелафайя знов, за давньою звичкою, почав нарікти:

— Нинішній режим скористався нашими ідеями; він їх вихолостив, обюрократив, а нас відтіснив геть як непотріб.

Крах монархічних мрій, розчарування тих, хто спершу довірився режиму, який потім зрадив їх,— усе це мало турбувало Алберту ді Лемуша. Він спробував перевести розмову на інше.

— Я чув, ти одружився. Але навіть друзів на весілля не запросив...

Мелафайя несамохіть помацав у кишені не прочитаного до кінця листа від дружини.

— Що правда; то правда. Вже сім років як я одружений. До речі, мою дружину ти, мабуть, знаєш. Звісно, це свинство — не запросити тебе на весілля. Але я не знав твоєї адреси. До того ж я чув, що ти тоді мав свій клопіт...

Авжеж, він переживав тоді не кращі часи, випускник фізико-математичного факультету, посланий до Парижа на стажування в найбільших світил французької науки. Почасти в цьому був винний він сам через уперту й бунтівну вдачу, почести тут доклали рук інші. Величезні кошти витратила держава на навчання за кордоном здібного студента і на підготовку з нього видатного науковця. І що ж, після повернення йому не знайшлося посади в університеті, де він міг би застосовувати набуті знання. Посередність виступила єдиним фронтом проти надання кафедри якомусь чужакові. Ця явна несправедливість ще більше розвинула в Алберту ді Лемуші незалежність, набуту за роки перебування у Франції. Останні воєнні роки він проскінів у Лісабоні, заробляв собі на хліб підтягуванням відсталих студентів. Коли вибори в сорок п'ятому несподівано й різко розкололи націю на два протилежні табори, Алберту ді Лемуш відкрито став на бік опозиції. Після політичної поразки він вирішив повернутись до Франції. Колишні вчителі не забули його, і він з головою поринув у дослідницьку роботу, змігши нарешті зайнятися тим, до чого його готували.

Перший атомний вибух у пустелі Нью-Мексіко відкрив перед людством безмежні можливості на дорогах добра і зла. Для приборкання нової енергії, покликаної змінити лице землі, великі держави зводили гіант-

ські установки. Інші, менші, країни покваліво створювали науково-дослідні лабораторії. Вчені працювали в гарячковій атмосфері, сповненої таємниць і безумних надій. Близький соратник Жоліо-Кюрі, Алберту ді Лемуш жив радощами і тривогами людей, які були творцями атомної ери. Тільки тоді його земляки згадали про свого відомого фізику-ядерника, який працював у Парижі.

Радий нагоді повернутися на батьківщину, тепер уже не таку непримиренну до його політичних переконань, Алберту ді Лемуш підписав контракт. Ця угода, правда, не відкрила перед ним університетських дверей, але забезпечила йому умови для плідної і престижної праці. Газети не писали про нього, і широкій публіці його ім'я нічого не говорило. Але для Мелафайї це була не причина, щоб забути свого давнього приятеля. Так чи інакше, а зустрілися вони знову лише в Парижі.

— Цього разу, здається, справа піде,— розповідав Алберту ді Лемуш.— Лабораторію у нас будують неабияку. Вже підбирається цікава група, хлопці тямущі. Досі наші сили були розпорошені. Звісно, налагоджувати серійний випуск атомних бомб ми не збираємося, але до мирного застосування атома свою частку внесуть і малі країни. Португалія, на щастя, має запаси сировини...

Фернанду Мелафайя слухав свого приятеля, а сам міркував так: хіба не парадокс, що він, прибічник ідеології, тепер панівної в країні, утримувався від політичної діяльності й лише хазяйнував у своїх маєтках та займався літературною працею, почавши писати історичні розвідки; натомість Алберту, людина протилежних поглядів, довголітній політичний вигнанець, нині був експертом на службі в уряду, посланим за кордон,— може, трохи й запізно,— ліквідовувати відставання вітчизняної науки від європейської. Мелафайя радів, що його друг нарешті при ділі й у пошані, але він досі дивувався, навіщо було Алберту та його колегам оголошувати бойкот і прирікати себе на добровільну ізоляцію? Бо, зрештою, Алберту — типовий представник так званої нової аристократії. До цієї еліти належали професори, інженери, чиновники, науковці, працівники радіо та реклами. З режимом у них було більше спільногого, ніж відмінного. Доводилось лише дивуватися, що замирення відбулося з таким запізненням.

— А пам'ятаєш мою подружку Маріетту? — запитав Алберту, щоб змінити тему розмови.— Так от, не далі як учора ввечері я зустрів її в театрі. Така була тендітна ціпонька, а тепер переді мною постада матрона. Якби не пасла мене очима, зроду б не відізвав. Її вів під руку тип із манерами товстосума та законного чоловіка. Звісно, ні я, ні вона — ані знаку. Сімейний спокій над усе. Та й про що мені було говорити з тією гладухою?

— Ти все ще не одружений? — запитав Мелафайя.

— Хвалити бога, ні. Гарно б я виглядав, якби у своїх поневіряннях по світу тягав за собою дружину та купу дітей.

— Я з тобою не згодний. Одруження пішло б тобі на користь. Старому парубкові нашого віку — точніше, твого віку, ти ж на десять років молодший — живеться, як псові бездомному. А потім з роками одружитися стає дедалі важче. От я устиг зробити це вчасно.— Останню фразу він вимовив зовсім тихо.

Розважливі міркування Мелафайї не дуже в'язалися з атмосферою паризького бульвару, знайомою їм зі студентських літ. Але Мелафайя поводився дуже стримано навіть у часи богемного життя на лівому березі Сени, і товариші іноді насміхалися з нього за це. А потім, одружившись і оміщанившись, він остаточно зашкаруб у панцирі статечності й зберігав серйозний вираз, навіть коли сміявся.

— А де гарантія, що мені поталанить так само... як тобі?

— Е, облиш! Досі твоє парубкування було виправдане: ти не мав постійного пристановища. Але тепер усе влаштувалося, можна подумати й про жінку. Ти мужчина у розквіті сили, тож не чекай, поки з тебе

посиплеться порох. А то знайдеш собі таку бабу, що сором буде на люди показуватись. Отож поквапся.

— То зі страху перед майбутнім мені треба лізти в халепу тепер?

— Хіба добра дружина — це халепа?

— Залежно від того, що вважати халепою. Для мене нема страшнішої халепи, ніж замкнути себе в міщанській золотій клітці і жертвувати свій час, свої помисли, свою волю якісь «пристайній» дамі. Ти знаєш мою непутяльність. Жінка для мене не супутниця життя, а розвага. Погодься, що з такими настроями жінку не ощастиши. Прекрасна ста г для мене потреба плоті, а не душі. Але цю потребу можна задоволити без ризику втратити незалежність.

— Я хотів розворушити твюю уяву, але ти дивишся на життя надто тверезо.

— Як на мене, то краще стояти обома ногами на землі, ніж витати у хмара. Я не кажу, що немає на світі жінки, здатної запалити мене. Просто я ще не зустрів такої. Я надто довго жив тут, за кордоном, щоб тепер мені зав'язала вік якась нечупара-землячка, власниця плантації коркового дуба в Алентежу або нерухомого майна в Ареейру. Не маю я охоти й одружуватися із салонною лялькою, любителькою гри в карасту. Я не старомодний буркотун, але часи моєго захоплення пустоголовими кралями минули безповоротно. До того ж у мене інші турботи...

— Авжеж, такі жінки тобі не підходять, — погодився Мелафайя. — Але ж тобі могла трапитися товаришка по службі, цілком жіночна і досить розумна, щоб оцінити тебе по заслузі, стати твоєю помічницею. Одне слово, ідеальна жінка у твоєму розумінні. Та, можливо, ти її ще зустрінеш.

— Ти, бачу, не на жарт заповзявся висватати мене, — засміявся Алберту ді Лемуш і, побачивши серед перехожих елегантну й гарну жінку, мабуть, іноземку, додав: — Ось із ким би я одружився — на одну ніч.

Шведка чи то німкеня пройшла мимо, навіть не глянувши в їхній бік і не дослухаючись до незрозумілої мови.

Котра швидше, котра повільніше, повз них простували інші жінки — жриці кохання на вулицю ще не виходили. Алберту проводжав кожну поглядом знавця. Думки Фернанду Мелафайї, здавалося, витали десь далеко. Описаний ним щойно жіночий ідеал дивно нагадував його власну дружину. Але він сам собі в цьому не признавався. Його нелегко здобуте родинне щастя належало тільки їм з Леонор, і розповідати про нього комусь чужому — це все одно що поділитися якоюсь його часткою.

— Ну, мені пора, — заявив фізик, підкликаючи офіціанта. — Об однадцятій у мене засідання в комітеті. Коли ми ще побачимося?

— Я тут, у «Скрібі».

— Та ти, Фернанду, запанів! — Лемуш уперше після такої перерви назвав друга на ім'я.

— Там зручно та й до центру ближче.

— А я залишився вірний нашому Лівому берегу. Тільки поміняв «Сен-П'єр» на «Лютесцію». «Сен-П'єр»! Які то були часи! Гарсон!

— Іди, розплачуся я. Ти ж поспішаєш.

Фернанду Мелафайя довго дивився услід приятелеві. Ось той перетнув площу Опери, рушив до входу в метро і, змішавшись із юрбою, пірнув у пашу того дракона, що причайвся в самому центрі столиці світу.

II

— Атомна доба вимагає нових форм міжнародного співробітництва. У зв'язку з використанням термоядерної енергії треба подумати про юридичне оформлення прав та обов'язків усіх країн. Країни, що мають сировину, необхідну для вироблення нової енергії, повинні здійснювати розвідку й розробку цих ресурсів під міжнародним контролем.

Так промовляв делегат острова Сан-Кристобаль, сварячись пальцем

у бік представників великих держав і країн, що заслуговували цього суворого нагляду.

*Persone n'est maître de son bien*¹, — прочитав Алберту ді Лемуш у записці, яку передав йому делегат Туреччини, його сусід за широким підковоподібним столом.

Алберту теж черкнув кілька слів керівникові португальської делегації. Сам він був присутній на засіданні як експерт, помічник. Його думки про те, як поєднати національні інтереси з міжнародними, ніхто не збиралася питати. Поки він передавав записку, сусіди підозріло косували на нього (про що там змовляються турки з португальцями?), хоча Лемуш написав зовсім невинне: «Засідаємо дві години з гаком, до резолюції ще далеко, а вже б пора й підбідати».

Тим часом санкрістобалець перейшов до питання про генетичні наслідки радіації. Ядерна енергія може стати палицею на два кінці. Випромінення різко підвищує частоту шкідливих мутацій живих організмів. Спадкові зміни під впливом радіоактивності — одна з найгірших небезпек, які будь-коли загрожували людству. На карту поставлено існування самого життя. Цій страшній загрозі можна запобігти, запровадивши контроль за використанням радіоактивної сировини. Тоді нові джерела багатства не обернуться на заряддя смерті й руїни.

Голова комітету, флегматичний датчанин, закликав промовця дотримуватися порядку денного. Ця тема вже широко обговорювалася на женевській конференції. Держави з розвинутою ядерною енергетикою обіцяють ужити необхідних заходів безпеки. До того ж час уже зробили обідню перерву, бо його, голову, чекає ще й зустріч із грецьким міністрам закордонних справ.

Проте латиноамериканця все те нітрохи не цікавило. Висока трибуна зобов'язує його висловитися до кінця. Ним керує не примха, а благородне бажання стати на захист людства.

Щоб не слухати нудного оратора, Алберту ді Лемуш зняв навушники синхронного перекладу. Він ще почув, як захисник людства назвав ім'я Ейнштейна, але наступної фрази уже не вловив. Призвичаєн до навушників, вуха втратили здатність сприймати нормальні звуки. І поки представник латиноамериканської республіки закруглявся, Алберту, щоб забути про голод, віддався спогадам, розбудженим ранковою зустріччю. Знічев'я він почав малювати в блокноті голих жінок. На одному малюнку жінка стояла, на другому лежала, на третьому — вклякла, схилившись, і її перса обвисали, мов достиглі плоди.

Тут він одержав другу записку від турка: *«Je ne vous connaissais pas ce talent*². Алберту поставив на аркушнику з трьома малюнками дату — 17 жовтня 1955 року, — написав: *«Souvenir d'une séance ennuieuse*³, підписався і мовчки передав папірець сусідові. Делегатів навколо вельми стривожив цей обмін посланнями між балканським сусідом та португальцем.

Чому вона вийшла заміж саме за Фернанду Мелафайю? Женихів у неї було чимало, і то грошовитих, а вона віддала перевагу його найкращому другові. І тепер Фернанду здається щасливим. Навіть умовляє інших женитися.

Алберту добре пам'ятає, як сеньйор Баптішта наймав його репетитором для дочки.

— Вона учениця здібна, але перевтомилася. А мені хочеться, щоб вона склала іспити успішно.

Сеньйорові Баптішті рекомендував Лемуша Мендіш. Мендіш знайшов Алберту багато учнів, із числа тих, хто за ціну не сперечаеться.

— Давай, Алберту, лупи з них, вони з нас луплять куди більше!

¹ Виходить, ніхто не може розпоряджатися своїм добром (франц.).

² Не знав за вами такого таланту (франц.).

³ На згадку про нудне засідання (франц.).

Проте лупити він не вмів. У нього були дві такси: одна — для більших, друга — для багатих. А декого він узагалі навчав безкоштовно.

— Вона хоче вступати на факультет природничих наук,— вів далі сеньйор Баптішта.— Але для жінки нежива природа малоцікава. Я б волів щось вишуканіше.

— Що ви розумієте під вишуканим?

— Я невдало висловився. Я хотів сказати: щось придатніше для жінки.

— Фортепіано?

— Та ні... В добу магнітофонів це вже не модно.

А тепер він сидить за гратами, зі своєю любов'ю до вишуканого, добрий сеньйор Баптішта! Та де там добрий! Добрий негідник, оце буде точніше сказано!

В готелі Алберту чекала записка від Фернанду Мелафайї: давній приятель запрошує його завтра пообідати разом і піти до театру. Прочитавши записку, Алберту не те щоб здивувався, а замислився. Багато років жоден з них не виявляв бажання поновити дружбу. Чому трамався осторонь він сам — тут усе було ясно: тому, що друг зміщенів, пошився у великі землевласники якраз тоді, коли його самого вижили з університету, а потім і змусили емігрувати. Але за цими явними причинами тайлася ще одна, куди глибша,— він не хотів бачити Леонор. Колишня учениця, мабуть, зберігала про нього не дуже приємні спогади, і немає сенсу знову входити в її життя. Подумати лише — вона мало не вийшла за нього заміж! Уперше в житті в його любов до жінки вкрався розрахунок. Але його почуття будувалося не тільки на розрахунку. Він кохав її, по-своєму, проте кохав. З першого ж уроку він відзначив її бистрий розум і гострий язичок. Красунею вона не була, однаке його захопили її грація і розкутість, притаманні сучасним дівчатам, по-спортивному підтягнутим, але не мускулястим. Йому йшов тоді тридцятий рік, а Леонор — дев'ятнадцятий... Учорашия відмінниця, ставши студенткою, заплуталася в премудрощах університетського курсу. Увага до неї з боку вже далеко не хлопчика, а зрілого мужа, опального вченого, який довго прожив у Парижі, дуже її лестила. Її вважали багатою нареченою, дочкою вельми впливового батька. І вона змунила цього платного репетитора поважати себе, довго утримуючи його на належній відстані й відміряючи йому свою приязнь крихта по крихті. Та в цій небезпечній грі з вогнем він виявився сильнішим, і першою закохалася вона. Довгі розмови віч-на-віч затягувалися, усе більше виходили за рамки уроку. Він намагався ліпити душу учениці на свій зразок. А коли дозволяли обставини, він пригортав її до себе, відчуваючи під руками трепет молодої плоті, і цілував так палко, аж вона тремтіла, ладна от-от зомліти.

Коли сеньйор Баптішта помітив, куди вітер віє, він рішуче заявив:

— Не вистачало, щоб ти принесла мені в пелені приплід. Не сподівайся, що цей невдаха розживеться з моого добра. Не для того я гнув спину ціле життя!

На всьому світі в сеньйора Баптішти залишилася тільки донька (коханок він як і заводив, то лише для того, щоб забути в іхніх обіймах про непоправну втрату дружини). Вона була його найбільшою гордістю й радістю. А підстав для того, щоб гордитись і радіти, у нього було чимало. Керуючи великим банком, він успішно повкладав свій капітал майже у всі великі підприємства і став членом численних правлінь. На біржі він теж грав помітну роль, завдяки своїй обізнаності у фінансових та комерційних справах. Свій успіх він завдячував лише самому собі, почавши служити в банку грумом і зумівші піднятись до крісла директора. Для більшої популярності сеньйор Баптішта навіть записався у члени «Спортінгу» і щоранку із запалом сперечався в перукарні, відстоюючи честь рідного клубу. В неділю він обов'язково ходив на стадіон, а вечори проводив поза домом, бо шанував оселю, в якій жила

дружина і нині живе дочка, але, зрештою, чоловік же потребує якихось розваг, хай йому сто чортів!

Свою дочку він бачив не інакше як графинею, адже грошей у нього було цілком досить, щоб купити графа.

Закохана в репетитора Леонор вважала за краще уникнути відкритої сутички з батьком і постаратися приспати його підозри. Треба тільки вигадати час...

І все ж її захоплення Алберту ді Лемушем було таке сильне, що вона перша заговорила про одруження.

Алберту не виявив особливого запалу:

— Одружитися з тобою мені не дозволяє становище. Після іспигів кожне з нас піде своєю дорогою...

— Як? — скипіла вона.— Після всього, що між нами сталося?

Між ними, власне, не сталося нічого непоправного, але існував потяг, могутніший за всі непоправні вчинки.

Чому ж тоді він не одружився з нею? Адже таких дівчат, як вона, в його житті траплялось не багато. І багатство не було перешкодою, скоріш навпаки. Після всіх принижень, яких він зазнав у житті, хіба Алберту не здобув права вlamатися в сейф сеньйора Баптісти?

— Як тільки я умовлю батька,— сказала Леонор,— він підшукає тобі добре місце. Не все ж життя залишатися тобі репетитором.

Її слова обнекли його, мов доторк розпеченої заліза. Вона зrozуміла, що дала маху. Й треба було пощадити його самолюбство. Щоб якось загладити свою нетактовність, вона підставила йому губи для поцілунку. Алберту просунув руку під светр, напнутий тугими персами, і, мнучи їх пальцями, припав до її уст, наче до джерела життя.

«Не все ж життя залишатися тобі репетитором». Це були майже останні слова, які він почув з її уст...

Другого дня, як заряд динаміту, що розносить ущент весь будинок, вибухнув нечуваний скандал. Сувора ревізія, викликана підозрою, що її пробудив один дрібний інцидент, дозволила викрити грандіозну махінацію, яку протягом довгих років дуже спрітно і спокійно творив цей самий взірцевий службовець, котрий з грума, східець по східцю, піднявся до управителя банку.

Після кількагодинного допиту в поліції, припертий неспростовними доказами, сеньйор Баптішта повністю призвався. Він докладно розповів про механізм шахрайства і назвав єдиного свого спільника. Той старий службовець з намови управителя і крав банківські гроші. Це тривало дуже довго, ще відколи Баптішта очолював відділ. Чудове знання банківських операцій, помножене на фантазію й нахабство, дало йому зможу налагодити просту, але безпомилкову механіку розкрадання грошей. Задовольнивши свої перші апетити, банківський службовець, природно, захотів працювати з ширшим розмахом. Незабаром він обернув маленьке джерело незаконно присвоюваних грошей у щедрий потік прибутків. Здобуті кошти він вкладав у консервну фабрику, в авторемонтний завод, в інші перспективні галузі промисловості, які, за його ж таки порадою, щедро фінансувалися банком. Тим часом, завдяки своїм загальнозвізним заслугам, він досяг посади директора банку, ступивши останній крок перед тріумфальним входом до адміністративної ради. Його всюди ставили за взірець самовідданості в роботі.

Зізнавшись, Онорату Баптішта, здавалося, знаходив утіху в тому, щоб допомагати слідчим. На плідний шлях шахрайства він ступив 1925 року після призначення його завідувачем відділу. Вісімнадцять років привласнював він чужі гроші, користуючись одним і тим самим прийомом. Сівши в директорське крісло, він призначив свого єдиного спільника на таку непомітну посаду, що це навіть не вважали підвищенням. Обороти банку зростали, і сума вкрадених грошей сягала десь до двадцяти семи мільйонів ескудо. А втім, красти можна було й більше, без усякого ризику підірвати основи такого солідного закладу. Річ була не

в цих основах — такий могутній банк не міг збідніти від того, що хтось зірвав куш. Річ полягала в підтриманні честі банкірського стану, на яку Онорату зазіхнув. Ця честь, основана на цілковитій довірі охоронцям громадських грошей, вимагала негайного захисту. Онорату Баптішу, оголошеного злочинцем, зразу ж перевели до в'язниці, де він і мав очікувати суду.

Алберту ді Лемуш усе ще міркував над обіцянкою Леонор умовиги батька підшукати йому краще місце і намагався прикинути, на які манівці заведе його таке життя (зрештою, він хотів працювати в обраній ним галузі, а не там, куди влаштує його майбутній тесть), коли з однієї ранкової газети вичитав замітку про крадіжку багатьох мільйонів ескудо в одному з найбільших столичних банків. Автором фінансової машинації, за словами газети, був не хто інший, як Онорату Баптіша, директор цього самого банку, в якому він працював з юних літ, тобто той, хто користувався пошаною клієнтів і цілковитою довірою керівництва. Замітка супроводжувалася повідомленням адміністративної ради закладу, де клієнтів запевняли, що цей прикрай випадок анітрохи не вплине на кредитоспроможність банку, як і раніше, одного зі стовпів португальської економіки. Тепер лишається тільки виконати свій обов'язок правосуддю — так пишномовно закінчувалося повідомлення.

Водночас власті наклали арешт на майно підслідного й опечатали його квартиру. Леонор було дозволено винести з дому лише особистий одяг, але не хутряне манто й не вечірні сукні. Портрет матері, який стояв у неї біля узголів'я, вона змогла забрати, тільки вийнявши його зі срібної рамки. Рамка так і залишилася лежати на мармуровій поличці, ніби як застава за розкрадену величезну суму, що її треба було якось відшкодувати банкові.

Не тямлячись із горя, Леонор подзвонила Алберту. Щоправда, після такого краху репетитор математики був для неї слабкою втіхою. Та навіть і ця слабка втіха зrekлася Леонор у гедину її найбільшого припинення.

Захоплений зненацька, Алберту відчув себе нездатним узяти до рук стерно того розшарпаного штормом корабля, яким стала родина оселя його учениці. Поєднати свою бідність із бідністю знедоленої Леонор, стати зятем і раніше неприємного йому сеньйора Баптіши, якого тепер ще й доведеться провідувати у в'язниці,— така неприваблива перспектива переважила його захоплення Леонор, захоплення, підкріплene в основному фізичним потягом і симпатією, але не щирим коханням.

Якщо раніше чари дівчини підкresлювалися соціальним престижем, яким вона була оточена, то нині цей престиж поглинула безодня, куди звалилися вкрадені її батьком мільйони. І хоча досі поведінкою Алберту не керував голий матеріальний розрахунок, але й від чистого альтруїзму він був далекий. Отож Алберту вирішив порвати з донькою збезчещеного банкіра.

А прийнявши таке рішення, він вважав незручним удавати з себе, хай і на короткий час, того, ким він не збирався стати. Підтримувати видимість заручин між ними тільки б утруднило розрив і зайве затягло б те, що було всього-на-всього легкою інтрижкою між ученицею та викладачем. Йому зовсім не спало на думку, що несподіваний розрив доведе Леонор до цілковитого розпачу. Під час двох або трьох телефонних розмов, які ще відбулися між ними, вона посorомилася признаць, у які неймовірні злигодні потрапила. Він теж не зумів добрати слів, щоб її втішити. Зізнання батька, подане шапкою на перших сторінках газет, не залишало місця для лицемірства. Вони заговорили про майбутні іспити.

— У мене таке в голові, що мені не до іспитів.

На телефонній лінії, наданій для їхньої нелегкої розмови, запала мовчанка.

— Коли я точно знатиму свою нову адресу, то сповіщу тебе. Мені тут так погано...

І мовчанка запала знову... На цей раз остаточна.

Хвилюючий спогад про поцілунки молодої дівчини, про ті вольнощі, які вона йому дозволяла, змішувався в пам'яті Алберту з легкими докорами сумління за свою поведінку. Але за своєю сугністю він, зрештою, завжди був ученим мужем, а не романтичним коханцем. Так було краще для них обох. Ніколи б він не зміг забезпечити їй того життя, до якого вона звикла і яке колись, можливо, дасть їй хто-небудь інший. Кидати ж своє майбутнє до куцих ніг такого тестя, як Онорату Баптіста, він не мав ніякої охоти.

Подзвонивши у «Скріб», Алберту ді Лемуш підтверджив, що вечір унього вільний і він з радістю повечеряє з давнім другом.

— Щодо театру, то я бачив тільки *«La maniere forte»*¹. На будь-яку іншу виставу — я до твоїх послуг.

— Чудово. Щоб не спізнилися, ми сядемо за стіл о пів на сьому.

Вечеряли вони на лівому березі Сени в «Шевр д'Ор», у пам'ять про колишні добре часи. Якщо напередодні між ними відчувалася певна напруженість, то нині вона минула, і за столом сиділо двоє давніх товаришів, розлучених на якийсь час життям. Вони невимушено обговорювали свої особисті справи. І Алберту, спершу досить стриманий, зрозумів, що Фернанду широко радіє цій другій їхній зустрічі. Йому стало очевидно також, що друг не мав на нього зуба, коли не шукав з ним зустрічей у Лісабоні.

«Чи відомо йому, що було між мною та його дружиною? Чи багато розповіла йому Леонор про мене?»

Вагаючись у нерішучості, Алберту визнав за краще не порушувати цієї теми і дати висловитися самому Фернанду. І той не змусив себе довго чекати. Людина проста, Мелафайя таки заговорив про те, що інший обминув би мовчанкою.

— Може, ти знаєш, що батько моєї дружини зазнав катастрофічного фінансового краху. Вона казала, що ти колись підтягував її з математики, але це було ще до скандалу. Батька тоді заарештували, і вона, бідолашна, залишилася на світі сама як палець. Леонор була хрещениця моїх батьків, бо її мати колись працювала у нас швачкою. Дівчина попросила хрещену матір дати їй тимчасовий притулок. Не знаю, чи моя мати зробила це доброю волею — вона не любила бачити в домі сторонніх людей. Моєї думки вона не питалася, але, по-моєму, взяти Леонор її намовив сповідник. Хай її простить бог, але дівчині жилося в неї нелегко. Не знала вона, бідолашна, що саме Леонор закриє їй очі. Коли мати помирала, я саме був поїхав до Англії, і біля неї була в сіянні години моя дружина.

— Пригадую, твоя дружина була дуже здібною ученицею,— тільки її зміг сказати Алберту.— А втім, я її підтягував дуже короткий час,— додав він, ніби попереджаючи всяку спробу надати цьому якогось значення.

— Шкода, що вона не закінчила університетського курсу, але нещасти з батьком перевернуло все її життя. Правда, сьогодні диплом її ні на що не придався б. Але в глибині душі вона шкодує за наукою. Це мов колючка, яку вона носить загнану в серце.

— Авжеж. Якщо пам'ять мене не зраджує, їй залишалося пройти два курси.

— Леонор не довчилася не тільки через матеріальні труднощі, бо коли вона оселилася в нашому домі, їх можна було б якось перебороти. Річ у тім, що це моя мати, яка зробила з неї ніби компаньйонку, через свої надмірні вимоги не залишала їй вільного часу на навчання. Та їй Леонор, із цілком зрозумілих гордощів, не захотіла повернутись у сере-

¹ «Рішучі дії» (франц.).

довище, в якому вона оберталася до банкрутства батька. Вона геть замкнулася в собі, й мені лише на превелику силу пощастило витягти її звідти.

Алберту не зовсім добре почувався на цьому ґрунті, де, як видно, так хотів затриматися довше Фернанду Мелафайя. Зразу було видно, як приемно йому говорiti про дружину і яке величезне місце займає вона в його житті. Зате Алберту спогади про Леонор були прикрі, бо хоч розум і запевняв його, що він діяв слушно, але сумління докоряло йому за егоїзм, боягузство і черствість, проявлени в ту саму мить, коли в людині випробовуються характер і душа. І все ж таки, підштовхуваний цікавістю, він не втримався від запитання:

— Діти у вас є?

— На жаль, нема. А як нам їх хотілося! Леонор консультувалася з багатьма лікарями, і в Лісабоні, й тут. Усе цілком у нормі. Це господь досі не побажав — а одружені ми вже вісім років — послати нам діток. Я, власне, втратив усі надії...

Так за розмовою вони повільно їли, попиваючи ельзаське біле вино. В маленькій залі ресторану сиділа, крім них, тільки одна закохана парочка, яка, працюючи виделками, не забувала обмінюватися поцілунками й пестощами, ніби то була обов'язкова приправа до сітої вечері.

— А як ти жив увесь цей час? — запитав Мелафайя.

Алберту скористався нагодою, щоб урвати розмову на таку делікатну тему, як бездітність своєї колишньої учениці.

— Ти, мабуть, знаєш, що після виборів сорок п'ятого я повернувся до Франції. Я дав маху, виїхавши звідти в сорок першому. А втім, як знати. Хоч я й безпартійний, але зі своїми ідейними та політичними переконаннями ніколи не крився. І коли німці напали на Росію, вони навряд чи стали б панькаться зі мною. Так от, я повернувся на батьківщину. Сказати по широті, в Португалії мені теж довелось не солодко. Ale все це позаду: починаючи від сорок шостого й до минулого року, я прожив вісім чудових літ. Як це чудово — разом з іншими вченими брати участь у творенні нового світу! Бо світ ядерної доби буде зовсім не схожий на той, в якому ми ще живемо. Американці, ті, за своїм звичаєм, наростили чимало галасу, вони скинули свої бомби, щоб налякати весь світ. Ale тут, у Франції, без галасу, без реклами, без бомб, роблять не менше. Можливо, ми навіть просунулися далі за всіх у тій ділянці, яка мене цікавить, тобто в мирному застосуванні ядерної енергії.

— Ось це цікавить і мене, — зауважив Мелафайя. — Ідеться, зрештою, про те, бути нам чи не бути. Або тотальнє знищення, безглузде самогубство, або чудесне перетворення, радикальне поліпшення за кілька десятків років умов людського життя, добробут для всіх, хліб голодним індійцям, китайцям та африканцям. Утопія стане нарешті реальністю.

— Саме так. Більше не доведеться вибирати між відносним добром і відносним злом. Альтернатива тільки одна: з одного боку, тотальні смерть, з другого — повнокровне життя без воєн у такому достатку, який нікому й не сниться. Бо віднині державні діячі, ці злочинці, не зможуть грatis у війну. Більше немає гарматного м'яса. А є світ, який або загине, або процвітатиме.

— Усевишині вручив людям знаряддя для їхнього порятунку, — виголосив Фернанду Мелафайя повчальним тоном.

— Це зовсім з іншої опери! — відрубав Алберту весело й непоштовхено. — Ale нам пора в театр! Я не хочу пропустити жодного слова, жодного поруху Мадлен Робінсон. Яка жінка!

— А чому б не сказати: «Яка аристократка!» — пане матеріалісті?

На виставі в «Жімназі», незважаючи на чудову гру акторів, думки Алберту раз у раз поверталися в те коло інтересів, до якого його непомітно штовхнули зустріч із Мелафайєю та розмова в ресторані. Минуло добріх дванадцять років відтоді, як він покинув Леонор, мов непот-

ріб, у тому багні, яке розлилося після скандалу з батьком. Чи вона перейшла в руки Фернанду безпосередньо з його рук? Чи в це міжвладдя вона знала й інших чоловіків? Чи втратила вона в цій дорозі те, чого не встиг украсти у неї він? Хто б міг сказати тоді в Парижі, коли він любив Фернанду, як свого старшого брата, що одна й та сама жінка колись перейде з його рук у руки приятеля? А втім, для Леонор так було краще, можна сказати, їй пощастило: чоловік у неї тепер багатий, прекрасної душі і обожнює її! Зрештою, його жорстокість зробила їй найкращу послугу. Маленьке зло обернулося великим добром.

Такі думки бентежили його, чергуючись із напливами того хвилювання, яке викликала вистава. Чарівна й талановита актриса захопила всіх. Проте образ Леонор, так довго застуваний у житті Алберту іншими жінками, знову сплив у його пам'яті, так чітко й ясно, ніби його освітлювали всі вогні рампи. А все тому, що її чоловік сидів тепер поруч із ним і був його давнім другом. Якою стала вона тепер, переступивши за тридцять, та, що стільки обіцяла в дев'ятнадцять? Звісно, зрадливість долі, принизлива служба компаньйонкою, співжиття з чоловіком, на двадцять років старшим від неї, життєва рутина не пішли їй на користь. Але що ж єднало з нею його, Алберту? Чому його хвилювала її доля?

III

Прощаючись із другом, Фернанду Мелафайя дуже наполягав, щоб вони знов почали зустрічатися в Лісабоні. Випадкова зустріч у місті, що було свідком їхнього товаришування, пробудила в ньому почуття, приспані розлукою та інерцією. Правда, він побоювався, щоб Алберту не приписав йому корисливих мотивів, у той час як для нього не мало значення те, що товариш став важливою особою в комісії з питань атомної енергетики. Хоч він і був власником уранових рудників, проте вів свої справи не з ученими цієї комісії, а з діловими людьми або з урядовцями. Втім, Алберту знав його надто добре, щоб припустити, ніби він керується якимись матеріальними інтересами.

Мелафайя приїхав до Парижа познайомитися в Національній бібліотеці з деякими документами, потрібними йому для праці про франко-португальські взаємини в епоху Реставрації. Потім він з'їздив у Лондон порадитися з експертами про розробку уранових покладів, яких виявилось чимало в землях його маєтку в Бейра-Алті. В Англію його й раніше приводили справи, пов'язані з видобутком мінералів, на той час лише вольфраму. Саме в Англії застала його звістка про смерть матері. Розвідка та добування вольфраму витіснили всі заняття сільським господарством на землях Бейри в останні повоєнні роки. Промисловість, з усіма своїми піднесеннями та спадами, завжди давала прибуток. Корейська війна різко підвищила ціну на вольфрам і принесла Мелафайї кілька мільйонів зиску. Замирення знову різко знизило вартість металу, який люди чомусь використовували переважно для виготовлення знарядь убивства. Але нині з'явилася чудова перспектива торгівлі ураном. Досі Америка купувала його лише для виготовлення бомб, але незабаром він мав знайти ще більше й різноманітніше застосування в мирних цілях. Чи міг уявити собі батько перед смертю, що кам'янistі землі Бейра-Алти дадуть його синові нове вугілля, у тисячі разів продуктивніше за чорне або біле, вугілля, яке, можливо, невпізнанно змінить лицє світу?

Переговори в Лондоні дали добri наслідки. Зрештою, португальський уряд не дуже обмежував його, щоправда, поставивши одну вимогу: дорогоцінна сировина постачатиметься лише західним державам.

Мелафайя повертається додому у вагоні «південного експреса». Він читав, переглядав папери, думав, говорив з попутниками. І уявляв собі майбутню зустріч із дружиною на вокзалі, радісну не тільки для нього, а й для неї.

За вечерею у вагоні-ресторані його сусідом по столику був Еварішту ді Маседу. Він повертається з міжнародної зустрічі, де, за його власним виразом, захищав зубами і пазурами інтереси своєї країни як виробника урану. Еварішту ді Маседу був сином одного його колеги по юридичному факультету. Молодший на цілу чверть віку за Мелафайю, його співтрапезник у свої двадцять вісім років тримався із самовпевненістю людини, призначеної для найвищих державних посад. Він належав до еліти недавніх випускників університету, серед якої відбирали найздібніших людей, здатних забезпечити розквіт країни. На нього дивились як на вундеркінда і чекали від нього великих подвигів. Висунутий за протекцією Мори Теліша — який недавно взяв на себе клопіт керувати міністерством торгівлі — він став довірою особою міністра по обидва боки кордону. Повсюди він був вірним рупором славетного адвоката, який перестав консультувати заклади Кошти Відала, щоб зайняти, на лихо державі, один з найвищих її постів.

Делегат паризької конференції ставився до Мелафайї з поштовістю, в якій, однаке, незважаючи на різницю віку, відчувалася зверхність, зверхність цілком природна. Маседу славився умінням дипломатично поводитись. Як шкода, поскаржився він, що перед самим виїздом з Лісабона його секретар захворів і не зміг поїхати з ним у Париж.

— Коли досягнеш високого становища, без секретаря просто не обйтися. За клопотом і трудами до деяких дрібниць руки не доходять. Так, я не встиг забронювати місце в літаку. Довелося іхати поїздом. Цей експрес — транспорт допотопний. Гірше, ніж в епоху диліжансів. Ви навіть не уявляєте, як це мені незручно. Приїхати із запізненням на цілу добу, а мене ж у Лісабоні чекає стільки невідкладних справ!

Мелафайя відповів, що йому, не обтяженню казенними обов'язками, подобається подорожувати поїздом, де він почувається, як у ту зовсім недавню епоху, коли ритм життя не диктувався швидкістю реактивних літаків та атомних ракет.

Згадка про атомні ракети перевела їхню розмову на проблеми, які цікавили щойно спеченого державного діяча. Недовірливо позираючи на двох інших пасажирів за столом, — хоч навряд щоб ці типи нас зрозуміли, вони явно не володіють нашою мовою, — він розповів про ті послуги, які зробив конференції.

— У мене, між іншим, був добрій помічник, чудовий знатець своєї справи. Він був моєю правою рукою на конференції. Алберту ді Лемуш — може, ви його знаєте? Докторське звання він здобув у Парижі. Він ще залишився там, щоб дописати доповідну записку. Я й сам не проти був би затриматися на кілька днів, знаєте, Париж це Париж! Але мене чекають у міністерстві...

Мелафайя відповів, що добре знає доктора Алберту ді Лемуша.

— Ми з ним товарищували кілька років у Парижі, хоча він був куди молодший за мене і ми вивчали різні науки. Це славний хлопець, великий ерудит, правда, натура дещо хистка. Принаймні таким він був колись.

— Авеж, натура він хистка, я навіть чув розмови про його сумнівне політичне минуле... Але, зрештою, в його лояльності я переконаний. До того ж усі, хто працює в ядерній науці, хоч вони про це й не згадують, перебувають під постійним наглядом. Так заведено скрізь...

— Найкумедніше, — сказав Фернанду Мелафайя, — що таємниця про нагляд стала вже таємницею полішинеля!

— Хай там як, а ваш приятель із технічного боку чудово прислужився мені. Але, сказати по широті, він трохи дивакувавший, ніколи не знаєш, що в нього на думці. Можливо, він і сам не знає. По-моєму, всім цим фізикам бракує десятої клепки. Проте, незалежно від того, є в них клепка чи нема, нам їх треба використовувати. Ми згадали про всіх вартісних співвітчизників дуже своєчасно. Талантами не розкидаються...

— Справді, без Лемуша і ще двох-трьох таких, як він, освоїти нову технологію було б нелегко,— погодився Мелафайя.— Фахівці з такою підготовкою на дорозі не валяються...

— Головне — не гаяти часу,— провадив Еварішту ді Маседу, поки служник підкладав йому на тарілку великий шмат фланандського сиру.— Ясно, що включитися в гонку озброєнь ми не можемо. Але, на щастя, сповзання людства до колективного самогубства, що намітилося в останні роки, здається, припинено. А в галузі мирного використання атома перспективи перед нами відкриваються величезні, адже уперше в історії ми маємо сировину, на яку такий високий попит. До речі, я знаю, що ви великий виробник урану...

— Ну, що великий, я б не сказав. Проте я належу до невеликого числа експортерів.

— Шкода, що ви не берете участі в політичному житті,— зауважив Маседу, бажаючи показати свою симпатію до батькового приятеля.— Така цікава людина, як ви, автор стількох історичних розвідок, могла б уплинуть на формування нашої політики... Знаєте, доктор Мора Теліш у моїй присутності не раз висловлював жаль, що ви та ваші знайомі не підтримуєте його зусиль. Я вам навіть відкрию секрет: мені відомо, що після останньої міністерської перетасовки він закликав зламати кригу й запропонувати вам портфель міністра освіти.

— Добре, що його заклик не було почуто,— відповів Мелафайя.— Цей крок нічого не дав би.

— Шкода, дуже шкода! — знову повторив Маседу, жадібно наминаючи сир. Віддати данину поколінню, яке уже відійшло, йому нічого не коштувало, ніякої небезпеки в цьому не крилося. Майбутнє належало його поколінню.

Після обіду вони розійшлися на свої місця. Фернанду Мелафайя повернувся в тісне купе, сів на уже розстелену постіль і заходився читати у французькому перекладі російський роман — «Відлига» Іллі Еренбурга.

Книжка лежала відкрита, але його погляд утікав від сторінок, доляючи ніч і час, який пролетів майже непомітно для нього; він знову вернувся подумки до тих днів, коли п'ятнадцять років тому проміняв Париж, окупований німцями, на затишний отчий дім у Лісабоні.

Батька він застав уже засмученого близькою відставкою, яка прірікала його на бездіяльність. Той, хто майже півстоліття служив право-суддю, пройшовши шлях від простого судді до верховного, вдома був під пантографею у жінки. Завдяки своїй службі він утікав з дому; зберігати добрий настрій найкраще йому допомагали процеси, до яких він готувався якнайретельніше; без судових засідань життя здавалося йому безглуздим, беззмістовним, він навіть утратив інтерес до своїх земельних маєтків, віддавши їх на відкуп фермерам; він не уявляв собі, як зуміє заповнити ту порожнечу, в якій крутилася лише його дружина, без упину гримаючи на челядь, на постачальників, на всіх, хто потрапляв їй на очі, хапаючись за кожен привід для сварки, перетворивши дім на справжнє пекло.

Привчений виходити з дому тільки на службу (іншого жінка не потерпіла б), радник Мелафайя мав усі підстави боятися того дня, коли він позбудеться цієї служби. Батька вбила не хвороба, гірко думав Фернанду, його вбила бездіяльність. Зустріч із єдиним і улюбленим сином ще запалила в ньому іскру радості, але через кілька місяців серце його не витримало — і не врятували ніякі ліки. Він помер з туги, сказав собі Фернанду і потім завжди з глибоким смутком згадував про доброго й лагідного батька, не зачерствілого на суровій роботі в суді.

А як мордувала мати старого в останні місяці його життя! «В тебе немає друзів, ти не знаєш, куди себе подіти. Гаразд, тө йди у свій суд, можливо, приймуть тебе назад!» Хто б повірив, що цей багатій, такий з виду могутній і шанований, дозволяв ображати себе, мов жебрака?

Незворушність, з якою мати спостерігала його згасання, і бажання потім відбути все якнайшвидше: прощання з тілом, похорон, візити з висловленням співчуття («Для нього так було краще, принаймні мучився недовго»), жорстокість тієї, яка дала йому життя, залишили невитравний слід у душі Фернанду, і так уже пригніченій з дитинства та юності, коли замість ласки він діставав лише прочуханку.

Отож вони залишилися жити вдвох, із трьома служницями, в присторому особняку на вулиці Томаша Рібейру. Син для матері не був таким нікчемою, як його батько. Вона виявляла до нього певну пошану, якою ніколи не вдостоювалася чоловіка, мабуть тому, що той завжди був перед нею такий тихий і покірливий.

Проте широї приязні між ними ніколи не встановилося. Заклопотаний освоєнням величезної спадщини і управлінням маєтками, він весь час був у роз'їздах, які навмисне затягував, і під цим приводом рідко бачився з матір'ю. Весь свій вільний час він присвячував книжкам та історичним розвідкам. Йому дуже бракувало паризьких друзів, бо зауважувати нові знайомства в Лісабоні він не любив та й не вмів. Замкнувшись у своєму кабінеті, він слухав материні крики та прокльони, як ото гавкіт сторожового пса, з яким йому доводилося, знітивши серце, миритися.

Він зустрічався з кількома приятелями в клубі любителів природи, проводив усі вечори в книгарні видавництва «Берtrand», любив гуляти пішки, спускаючись до площа Рештаврадоріш і повільно піднімаючись до широкої й гарної авеню Лібертаді, якою лісабонці вельми пишалися.

Так збургло два роки, дуже буренних для світу, що став ареною найстрашнішої з воєн, а для нього монотонних, позначеніх сірим існуванням; навіть публікація кількох статей у наукових журналах не принесла йому слави.

Одного дня він вичитав у газеті неймовірну новину про махінацію та арешт Онорату Баптішти. Цьому ділкові, представникам фінансового світу, він потис руку всього один раз, у день похорону свого батька. Але йому згадалося, як ще хлопцем він бачив його майбутню дружину — вона працювала у домі Мелафайї швачкою — і чув, як його батько сказав одного разу за столом: «Добре, що Наталіна виходить заміж за пристойного хлопця. В банку мені сказали, що з нього дуже стараний службовець».

Після одруження Наталіна народила дочку, яка стала хрещеницею колишніх хазяїв. По суспільних щаблях вона піднімалася разом з чоловіком, аж поки одного дня — Фернанду жив тоді в Парижі — батько написав йому про смерть молодої жінки від других пологів. Що ж до дочки, то він не пригадував, щоб бачив її, хіба, може, на похороні батька, але тоді було стільки народу...

За сніданком, щоб підтримати розмову, він сказав матері:

— Заарештували батька вашої хрещениці. Хто б цьому повірив! Він уже став магнатом...

— Мені до нього байдужісінько, — відповіла дона Пуріфікасан. — Я не підтримувала з ним близьких стосунків. Якби 'моя воля, Наталіна ніколи не пішла б з нашого дому. Зрештою, навіщо вона одружилася? Щоб привести на світ ще одну нещасну?

— Доњка тут ні при чому...

— Це кривляка. Вона буває іноді в нас. Але якщо вона думає, ніби на правах хрещениці доб'ється чогось від мене...

Більше вони не говорили ні про сеньйора Баптішту, ні про кривляку-дочку. А втім, розмови між сином та доною Пуріфікасан ніколи не тривали довго.

Аж це, через два тижні, мати урочисто заявила синові:

— Від завтрашнього дня доњка того негідника Баптішти житиме в нас. Звісно, я приймаю її без особливого ентузіазму. Але вона попросила в мене притулку: дівчина не знає, куди їй подітися, а бачити її остаточне падіння я не хочу. Якби моя воля, я влаштувала б її служ-

ницею десь на стороні, але в питаннях часті я слухаюся духівника. Господь бог захотів прикрасити мій вінець ще одним терням.— І додала після паузи: — Вона поїде тут місце своєї матері. Це вирішено. Скільки кривлялася, а тепер на тобі, крути ручку швацької машинки. А що шити, в домі знайдеться.— І закінчила суворим голосом: — А тебе, хлопче, попереджаю: я не потерплю ніякої фамільярності. Хай вона знає своє місце.

Цим «хлопцем» був чоловік сорока одного року, двічі ліцензіат, випускник Сорбонни, автор критичних статей та історичних розвідок, які, незважаючи на малий обсяг, дали йому певне ім'я. Крім того, він був власник великого маєтку і взірцевий управитель маєтку своєї матері. А проте, досягнувши цієї вершини життя, скільки б він дав, щоб у тому «хлопчу» прозвучало материнське тепло, а не безглузд агресивність, що давно в'ілася йому в печінки. Однаке сперечатися з матір'ю він ніколи не смів.

Леонор оселилася в кімнатці мансарди. Цілими днями сиділа вона за шиттям. Ніколи ще в цьому домі стільки не шили. Дона Пуріфікасан давала їй на кожен день завдання, дедалі збільшуучи норму. Вона пильно дбала, щоб дівчина не залишалася наодинці з сином. Не наважуючись посадити її разом із служницями, вона звеліла накривати їй стіл у майстерні, і куховарка носила їй туди їсти з таким виглядом, ніби подавала недоїдки.

Присутності дівчини в домі Фернанду майже не відчував. Він не підходив до неї, не пробував її підбадьорити. Між ним і Леонор чатувала матір, твердо переконана, що хрещениця повинна знати своє місце.

Чому Леонор мирилася з цим дріб'язковим і огидним деспотизмом? Фернанду не запитував її про це навіть після одруження. Річ у тім, що вони ніколи не обговорювали між собою поведінку його матері. Невже в дівчини не було ніякого вибору? Невже якась подруга ще давніх щасливих літ не згодилася б прихистити її в себе, поки вона звільнілася б від опіки? Невже з її університетською підготовкою та вродою не можна було знайти якесь пристойніше заняття?

Іноді дона Пуріфікасан, чи то з неуважності, чи то зумисне, з наміром принизити дівчину, кликала її ім'ям матері:

— Наталино, ти чуеш! Наталино, йди сюди.

— Мене звати Леонор, хрещена.

— Можна подумати, що ти соромишся імені своєї матері!

Фернанду виrushав у свій маєток у провінції Селоріку, а дона Пуріфікасан залишалася в Лісабоні, рада мати під рукою жертву, на якій можна було зганяти злість.

У глибині душі він ніколи не міг простити собі за те, що стільки років дозволяв своїй матері мордувати хрещеницю. Одного дня куховарка сказала йому:

— У сенійорити Леонор просто ангельське терпіння. Я йду від вас, пане докторе. Мені шкода розлучатися з вами, але я не хочу, щоб ваша мати зробила з мене те саме, що з хрещениці.

Втручатися в домашні справи він не хотів, тому без зайвих слів відпустив Жертрудіш, яка служила у них, відколи він себе пам'ятав.

Становище Леонор у домі почало змінюватися завдяки свекрушиній хворобі, яка дедалі прогресувала. Зір її катастрофічно гіршав, і дона Пуріфікасан стала доручати хрещениці читати їй газети, листи та душеспасенні книжки, слухати які вона любила до самого останнього подиху. Руки в неї трептили, і тому вона доручила Леонор писати також листи, вести домашні рахунки, переписувати рецепти пирогів, які вона ховала в шухляду секретера; зрештою Леонор стала її незамінною помічницею, що не рятувало дівчину від суворих вичитувань. Навпаки, в міру того як минали роки і зростала її фізична неміч, дона Пуріфікасан усе більше тиринала її мучила тих, хто її оточував.

Фернанду тікав від матері при кожній зручній нагоді. Але якщо присутність її особи ставала йому дедалі нестерпнішою, то зовсім інакше діяла на нього присутність дівчини, на якій усе частіше зупинялося його око. Серце старого парубка, що досі мовчало, тепер прагнуло кохання — простого й щирого, досі не звіданого.

— Ви — доктор Фернанду Мелафайя?

Той, хто урвав його роздуми, був пасажир, що вже кілька хвилин стояв у вузькому коридорі, напроти відчинених дверей купе.

— Я займаю сусіднє купе,— сказав супутник по вагону.— Іду з Парижа, як і ви. Я знаю вас уже давно, на ім'я і в обличчя. Але досі не довелося...

Ледь піднявшиесь з дивана, де він напівлежав, Мелафайя запитав досить холодно:

— А з ким маю честь?

— Іполіту Мешія, комерсант. Представляю велику шведську фірму «Аллюменна індустрі», зв'язану поставками з Португалією та заморськими територіями. У Парижі я був присутній на щорічній зустрічі представників фірми, що працюють у Європі, Африці та Америці. Справжній з'їзд.

— Так, так,— пробурмотів Фернанду, якого анітрохи не цікавили масштаби діяльності фірми «Аллюменна».

Але представник великого бізнесу, здавалося, був кровно зацікавлений у налагодженні діалогу з доктором Мелафайєю.

— Я чув слова вашого співтрапезника — він, мабуть, великий урядовець, хоча ще дуже молодий. Він казав вам, що ви могли б очолити міністерство освіти. Країна багато втратить, якщо вас не призначать міністром...

— Як, ви все чули? — здивовано запитав Фернанду.

— Атож, хіба ви не помітили? Я сидів з вами за одним столиком.

— А-а,— проміршив Мелафайя, якому не лишалось нічого іншого, як звестися на ноги (йому зовсім не хотілося, щоб співрозмовник підсів до нього).— Я не помітив, слово честі. Я думав, ви обидва іноземці...

— Мій компаньйон справді іноземець, один з керівників фірми. На Піренейський півострів він іде як інспектор. Але спершу він зупиниться в Мадріді.

Мелафайя вже зацікавлено глянув на супутника по вагону, який урвав його роздуми. Це був п'ятдесятірічний чоловік, майже лисий, з рожевим обличчям, осяяним напрочуд гострими очицями. Тілистий, але без надмірної ваги, він носив дуже тісний піджак, який, замість скрадати, лише підкреслював його ограйдність. З нагрудної кишені в нього стирчав великий носовичок, щедро напаханий міцними і дешевими парфумами. Його можна було прийняти як за голландця, так і за провінціала з Мінью¹.

— Якою мовою ви розмовляли? — запитав Мелафайя у комерсанта.

— Литовською. Сеньйор Ліберманн литовець. Чи краще сказати, був литовцем. Тепер він швейцарець, прийняв швейцарське підданство.

— То ви знаєте литовську? Вперше зустрічаю португалця, який володіє цією мовою.

— Моя дружина литовка. Я й сам багато років жив у Каунасі, поки не почалася війна. Познайомився з нею там. Ви ж знаєте, ми, португальці, відчуваємо слабкість до жінок з півночі, таких білявих, струнких... Це гарна порода людей, дуже гарна. Моя дружина ще й сьогодні дуже зваблива, даруйте мені за вихвалення...

— Я вас розумію.

— Я вів справи в Литві та Швеції. Але вибухнула війна, і почалася справжня веремія. Довелось всього спізнати. Нарешті нам пощастило

¹ Провінція на півночі Португалії.

вибратись до Швеції. Доля мені всміхнулася. Сеньйор Ліберманн іхав з нами тим самим судном. Нас перехопив німецький підводний човен. Побачивши, що ми біженці,— шістдесят чоловік на рибальському суденці,— відпустили нас із миром. Хоча, мушу вам сказати, росіяни теж виявили розуміння. Зі мною вони повелися по-джентльменському...

— А як вам було у Швеції? — запитав Мелафайя, непомітно для себе зацікавлючись розповіддю Мешії.

— Сеньйор Ліберманн та я і там працювали на фірму, яку ми представляли в Литві. Ale вже йшла війна. Уявіть собі, яка була тоді торгівля між країнами... Нам перепадали копійки... Після війни я став представляти фірми в Португалії, а сеньйор Ліберманн увійшов у керівництво. Фірма наша дуже солідна, досить відвідати її заводи, щоб переконатися в цьому.— Він помовчав і додав: — Ale я не хочу набрати вам більше. Повірте, для мене велика честь познайомитися з такою знаменитою людиною. А втім, ви не тільки письменник, ви також промисловець та комерсант, як і я. З вашої розмови за столом я зрозумів, що ви великий виробник урану. О, уран — це ж золото двадцятого століття!

— Деякі поклади його знайдено в землях моого маєтку...

— Дивіться, з ким можна вести справи, а з ким — ні, не давайте ошукати себе. Хто-хто, а я тут, даруйте за нескромність, маю великий досвід. Фірма цілком довіряє мені. Ну, я піду, вам час відпочити. Ось моя візитна картка: Іполіту Мешія, ваш слуга покірний, авеню Дефенсоріш ді Шавіш, будинок сто вісімдесят сім, квартира два, телефон сім-сім-один-сім-шість-п'ять. До ваших послуг...— І Іполіту Мешія, вишукано вклонившись, потис Фернанду Мелафайї руку: — Для мене це була велика, дуже велика честь...

Фернанду зачинив двері купе і почав повільно роздягатися. (Ну й простак же цей Маседу! Думав, як він не розуміє мови сусідів, то й воїни не знають португальської!) Розвішуючи одяг у тісному купе, він підсумував свою розмову з представником шведської фірми: веремія, білява литовка і цей чоловічок, що так вихваляє принади своєї дружини... сеньйор Ліберманн... слушні поради щодо торгівлі ураном... Іполіту Мешія, ваш слуга покірний...

— Ну й тип! Якийсь дивакуватий.

Уже лежачи під ковдрою, Фернанду знову замислився над своїм життям, уявив, як через кілька годин стискатиме Леонор у обіймах на пероні вокзалу...

Поїзд гуркотів на стиках і розгойдувався, а за вікном проносилися в нічній пітьмі гористі краєвиди Іспанії.

IV

— Ні, тату. Я вже казала і ще раз повторюю: тобі не слід іти на вокзал зустрічати Фернанду. Якщо ти не підеш, він не розсердиться. Я навіть переконана, що він зrozуміє тебе.

— Розсердиться чи не розсердиться, це не має значення. Головне, щоб із самого початку поставити все на свої місця. Зрештою, хіба я не його тест? Якщо тест, то слід одразу ж зав'язати між нами родинно-близькі стосунки. Якщо ні, тоді, люба донечко, я до нього не в'язнутиму, та й до тебе теж. Тобі, можливо, так буде й зручніше: такому недостойному батькові краще зникнути, назавжди покинути країну!

— Ніхто від тебе цього не вимагає! — заперечила Леонор, заклонета тим, щоб, не ображаючи батька, умовити його не йти на вокзал Санта-Аполонія.

Але батько не розумів її, він був надто товстошкурий, щоб відрізняти нюанси в людських стосунках. Навпаки, опинившись на волі, він одразу захотів показуватися, виходити на люди, знову завоювати своє місце в суспільстві, зовсім не думаючи про пов'язані з цим незручності. Йшлося навіть не про те, що Леонор боялася розсердити чоловіка,

який зовсім не чекав побачити на пероні Санта-Аполонії колишнього в'язня, недавно випущеного на волю. Ні, вона насамперед думала про себе, про те, що їй доведеться з'явитися в товаристві батька, представляти його знайомим та друзям Фернанду, які можуть його зустрічати. Хіба не досить натерпілася вона сорому, зазнала ганьби?

А от батько зовсім не розумів, що зараз йому слід виявляти тактівність і намагатись нікому не муляти очі. Опинившись на волі, сеньйор Баптішта квапився надолужити втрачені дванадцять років. Невдовзі йому стукне шістдесят: ще дванадцять років, і його кар'єра закінчена. А живемо ми на цьому світі лише один раз. Він вирішив спробувати ще раз вибратися нагору. Його зять людина значна й багата, отож перше, чого йому треба добитися, це стати достойним тестем доктора Фернанду Мелафайї. І це слід зробити негайно — інакше все пропало. Якщо він почне розводити церемонії, вагатись, йому доведеться задовольнитися лише старими лахами із зятевого плеча та час від часу кредиткою в сто ескудо, відпущену як милостиня.

— Пробач, моя донечко, я не знаю, чи ти підеш на вокзал зустрічати свого чоловіка, а от твій батько буде там напевне, я тобі гарантую. Це мій обов'язок, а в питаннях честі я завжди дуже пунктуальний.

— Роби як знаєш. Але було б краще, якби ви зустрілися тут, у дома. Дарма ти не хочеш цього зрозуміти. Нема гіршої сліпоти, як сліпота того, хто не хоче бачити.

— Я бачу, моя донечко, і бачу все ясно: тобі хочеться прибрести мене з очей. Але знай, тобі нема чого соромитися батька. Ну, не пощастило мені, трошки не пощастило. Стільки років прослужити цим пана банкірам, а вони в нагороду зробили з мене козла розгрішення. Ті дванадцять років, які я просидів за гратахами, вони повинні були б розділити зі мною. Але таке вже наше пречудове правосуддя. Відтоді як було скасоване жюрі присяжних...

— Я вже чула про це сотні разів,— сухо урвала Леонор батька.— Не варто гаяти час. Ти хочеш іти на вокзал? То йди собі. Кланяйся від мене Фернанду, як він прибуде...

— Ти що — не підеш зустрічати чоловіка?

— Ні. Дорогу додому він знає.

— Ти безсердечна. Ти завжди була холодна й розсудлива. Від самого дитинства. Твоя бідолашна маті не раз про це казала.

— Просто у мене ще є крапля здорового глузду.

— Ну, то й залишайся з ним. Твій чоловік, сподіваюся, людяніший за тебе.

Онорату Баптішта грюкнув дверима й пішов. Леонор залишилася сама у вітальні, де багато років складала компанію доні Пуріфікасан. Тепер вітальня була її улюбленим притулком у цьому великому домі, в якому вона витерпіла стільки страждань. Вона не поїхала з Фернанду до Парижа й Лондона тільки тому, щоб зустріти свого батька в той день, коли його мали випустити з в'язниці.

Баптішта був засуджений на дванадцять років ув'язнення, касаційний суд збільшив вирок до шістнадцяти, а верховний затвердив його остаточно. Відсиджував він у центральній лісабонській тюрмі, де Леонор регулярно відвідувала його, без усякої, проте, радості. Вона ходила туди з обов'язку і майже з огидою. Кінець кінцем домігшись скорочення строку, Онорату Баптішта вийшов тепер на волю після дванадцяти років відсидки.

Вирушаючи за кордон і знаючи, що тестъ скоро вийде на волю, Фернанду сказав дружині: «Справ батькові новий одяг, посели його в пристойному пансіоні, дай грошей на кишенькові витрати, подбай, щоб йому нічого не бракувало, і порадь на перших порах триматися скромно, а коли я повернуся, то спробуємо щось зробити для нього».

Фернанду, вона мусила це визнати, проявив неабияку великолішність. Добре тим в'язням, які на волі можуть знайти людей, готових

подбати про них! І от батько тепер може зіпсувати все своїми шахрайськими замашками. Молодою вона погано знала свого батька. Скандал упав їй на голову, мов блискавка, і тільки віщент розбив ту кришталеву вазу, де зберігалися ілюзії багатої дівчини. Але за довгі роки вимушеної спілкування з в'язнем вона узнала його більш ніж досить. Їй осто-бісіли безконечні байки, які вигадував батько в тюрмі, листи, що їх він строчив їй, зятеві і всім тим, кому просто не мав ніякого права набридати. Він навіть не уявляв, скільки клопотався Фернанду (тут теж треба віддати належне чоловікові), щоб домогтися зменшення йому строку. А допомагав Фернанду не з дружби, якої в них не було та й не могло бути з тестем. Допомагав він йому тільки для очистки совісті і не приховував цього. За дванадцять років він бачився з Баптіштою один-однією раз, щоб повідомити його про одруження з дочкию. Він сказав тоді Леонор: «Завтра я хочу відвідати твого батька, щоб сказати йому про наш шлюб. Я знаю, ти його вже про це попередила, але, вважаю, що мені теж треба піти з цим візитом. Усе-таки він твій батько...»

Фернанду так і не зрозумів, наскільки вразив її своєю останньою реплікою, і вона ніколи йому про це не сказала. «Усе-таки він твій батько...» Ці п'ять коротких слів обтекли їй душу. Авжеж, твій батько он який, у смугастій робі та в тюремному ковпаку. А я — двічі ліцен-ціат, випускник Сорбонни, доктор Фернанду Мелафайя, висвячений у чин історика. У мене замок у Бейрі, палац у Алентежу, я виробляю вино, олію, корок, я видобуваю вольфрам. А ти навіть університетського курсу не закінчила, бо втратила всі гроші та часть родини і не змогла вчитися далі. Ти швачка, як і твоя мати, — гей, Наталіно, іди-но сюди! Більше того, якось дона Пуріфікасан ударила тебе ціпком, а ти навіть не здригнулася. Я великудушно вирішив узяти з тобою шлюб і великудушно сходжу до в'язниці. Усе-таки він твій батько...

Коли вони одружилися, її батько почав бомбардувати Фернанду листами, просити в нього грошей, пропонувати свою участь у справах. Він вимагав також судового перегляду, називаючи поіменно винних у злочинах, які він, мабуть, вигадав, сидячи в камері. Час від часу чоловік казав їй: «Отримав чергового листа від твого нещасного батька. Ув'язнення, природно, позначилось на його характері. Треба подумати, що можна зробити для нього».

Так їй і доводилося нести цей хрест, вислуховувати слова співчуття про батька, і ось тепер стало ясно, що після його звільнення її муки не закінчилися.

Здавалось, ота величезна червона споруда в парку Едуарда VII, де відсиджував строк її батько, розчавила своєю страшною вагою дім, у якому жила й хазяйнуvalа вона. І тепер, коли цей кошмар скінчився, Леонор запитувала себе: а чи справді рада вона звільненню батька? Хіба своєю присутністю він не скаламутив цього її примарного якщо не щастя, то бодай перепочинку? Цього спокою, за який вона так дорого заплатила і над яким усе ще тяжіє і з роками не легшає гора накопичених образ?

— Тепер, коли я на волі, я поквитаюся з цим Коштою Відалом та всіма мерзотниками з банку! Хай знають, що не можна так безкарно приносити в жертву свого найкращого працівника! Я їм ще покажу, де раки зимують!

— Але ж, тату, ти визнав свою провину. На суді ти повторив свої зізнання. Дай цьому банкові спокій! Забудь про минуле і думай лише про майбутнє.

— Я-то справді визнав свою провину, дочко, але чи ти знаєш, як попрацювала поліція, щоб вирвати в мене свідчення, сфабриковані нею ж самою? Хотів би я на своєму місці побачити твого чоловіка: він теж би визнав свою провину, геть у всьому. Але за дванадцять років я мав час добре все обміркувати. І правда все одно випливне нагору!

Чому ж її батько не примирився з долею, хоча визнав свою провину?

ну і відсидів покарання? За перший тиждень на волі він їй уже всі вуха пропуркотів.

— Твій батько чесна людина, зрозуміло тобі? Ти ще в цьому пerekонаєшся.

Та, зрештою, хіба не всі люди ламають комедію? Хіба сама вона не вдає із себе щасливу й порядну жінку? І хіба Фернанду не грає роль праведника? Як би вони жили без цієї комедії?

Коли «південний експрес», пробігши дві тисячі кілометрів, зупинився нарешті на пероні убогоого вокзалу Санта-Аполонія, Фернанду з вікна вагона даремно шукав поглядом знайоме обличчя дружини. Не помітивши її серед тих, хто зустрічав поїзд, він відчув, як серце його стискається в напливі журби. Відколи він утратив матір, це вперше Леонор не поїхала з ним за кордон. Близьке звільнення батька утримало її в Лісабоні. В останніх листах вона писала, що він уже на волі. Як він тепер поводиться? Це ще одна морока на його голову. Але чому вона не прийшла? Невже захворіла?

Іполіту Мешія, не в міру жвавий представник шведської фірми «Аллюменна», прощався підкреслено люб'язно.

— Маю надію, що дома у вас усе гаразд. Завжди до ваших послуг...

Водій уже піднявся у вагон по багаж.

— А сеньйора? — спитав його Фернанду.

— Вона трохи занедужала, але просить вас не хвилюватися. В неї нічого серйозного.

На пероні вже чекав Белшіор, син фермера Селоріку, його довірений службовець. Мелафайя подбав про освіту цього хлопця й підвищив його в ранг свого особистого секретаря. Випускник торговельного інституту, Белшіор був глибоко відданий докторові Фернанду Мелафайі.

З-за спини Белшіора вигулькнув тип, якого Фернанду не зразу візняв. Потім йому згадалася маленька фотокартка на комоді в дружини, і тільки завдяки їй він зрозумів, хто перед ним. Той, люб'язно усміхаючись, ступив крок уперед:

— Ну як, добре з'їздилося, мій друже? Леонор трохи нездужає...

Онорату Баптішта хотів обняти свого зятя, але Фернанду стримано простяг йому руку.

— Радий бачити вас при добром здоров'ї. Дарма ви завдали собі клопоту.— І обернувся до Белшіора.— Ну, що в нас нового?

В цю мить повз них проходив доктор Еварішту ді Маседу в оточенні свого штату. Він люб'язно підійшов до Фернанду.

— Радий був мати вас за попутника. Чи можу я чимось вам прислужитися?

— Вельми вдячний, кланяйтесь від мене батькові.

Майбутній державний муж дуже шанував свого батька. Але вважав це постійне нагадування виявом неповаги до власної особи. Він не вважав себе просто сином доктора Віріату, який у добрий час послав його з провінційного містечка Візеу вчитися в Лісабон на юриста. («Я не посилаю тебе в Коїмбрі, мій хлопчику, їдь до Лісабона. Не варто гаяти час, там ти будеш ближче до міністерств!»)

Ні, він не був сином доктора Віріату. Він був Еварішту ді Маседу, та й годі.

Леонор довго розглядала себе в дзеркало. В густій гриві смолисто-чорного волосся проблискували на правій скроні дві-три сиві волосини. Ними вона завдячувала своїй свекрусі. Завжди, як тільки Леонор помічала сивину, вона згадувала немічну бабу з ціпком у руках, немічну й лиху.

Вона причепурила волосся, підфарбувалась і спустилася сходами, саме вчасно, щоб потрапити в обійми свого чоловіка, позаду якого з'я-

вився Афонсу; з двома валізами в руках, і неодмінний Белшіор, якому

Фернанду передав свій портфель та кілька пакунків.

— Ну, моя люба, що в тебе таке?

— Мені стало млосно, я почувала себе недобре...

— Стало млосно? — з хвилюванням у голосі перепитав Фернанду.

— Не роби ніяких ілюзій,— урвала його вона.— Ти все ще ніяк не викинеш їх з голови?

— Ніколи не пізно...

Леонор провела його в кабінет.

— Мене зустрічав твій батько.

— Знаю. Через те я й не пішла на вокзал.

— А якою неприємністю це загрожувало?

— Довелося б знайомити його з людьми.

— Але там нікого не було.

— Не було, так могли б бути. Я вважаю, що батькові слід тепер сидіти тихо. Годі з мене, що в день, коли він вийшов на волю, з'явилася газетна замітка.

І Леонор узяла зі столу Фернанду номер «Діаріу да тарді», який вона приберегла до повернення чоловіка. Фернанду заглянув на шпальту місцевих новин.

«*Онорату Баптішта, засуджений 1943 року за зухвалу крадіжку 27 мільйонів ескудо, вийшов сьогодні на волю.*

Під цим заголовком, набраним великими літерами, замітка нагадувала про всі подробиці забутого процесу, про повне зізнання засудженого і додавала:

«Онорату Баптішта був засуджений на шістнадцять років позбавлення волі. Завдяки доброму поводженню він заслужив зменшення строку і сьогодні вийшов із в'язниці. Його дочка, одружена з видатним представником португальського суспільства, чекала на нього біля воріт тюрми. Обоє сіли в автомобіль і поїхали в невідомому напрямку».

Коли чоловік дочитав замітку, Леонор сказала:

— Я просила Белшіора подбати, щоб ранкові газети не повідомляли нічого. Але ця замітка, хоч як ми старалися, таки з'явилася.

Фернанду раптом уявилося, що віднині його тестъ стоятиме між ним та дружиною, як раніше стояла багато років мати, відбираючи в нього всяку надію на щастя.

Після материної смерті минуло три роки, і весь цей час він жив однією турботою: дати дружині змогу зарубцювати в серці рани, завдані їй спільним життям із свекрухою. По широті кажучи, тільки тепер вони почали почувати себе щасливими. Сам він постійно виявляв до Леонор ніжну й палку любов. Але вся його ніжність досі наштовхувалася на її холодність, на лід, на вельми гречну стриманість, якої, здавалося, не могла розбити жодна радість. «Вона багато страждала, вона так ніколи й не оговталася після свого падіння, а моя мати отруювала її життя при цілковитому моєму потуренні. Отож хай час усе залагодить».

І ось на тобі: з'являється сеньйор Баптішта («Ну як, добре з'їздилось, мій друже?») і зразу намагається сісти з ним у машину, щоб лицезріти його зустріч із Леонор! Фернанду довелося виявити твердість:

— Завтра я залюбки побалакаю з вами. Дякую за увагу. До побачення!

Отож після довгих днів своєї короткої відсутності він знову сидів за письмовим столом і переглядав папери.

Леонор, стоячи перед Фернанду, непомітно роздивлялась його. Вона бачила рясну сивину, що заплелася в густий чуб чоловіка, бачила гримасу гіркоти, яка, здавалося, ніколи не сходила з його обличчя. Він видавався їй перевтомленим.

Жодне почуття — ні ніжність, ні ворожнеча — не домішувалося до плину її думок. Вона дивилася на свого чоловіка, як на істоту, що її вивчають і ріжуть на анатомічному столі. Після тритижневої розлуки

та вимушеної цноти вона не відчувала ніякого бажання, їй навіть не спадало на думку обняти його.

— Прийшов лист від батька Белшіора. Він пише, ніби Олівейра Баррету хоче запропонувати тобі три мільйони за Котаду, але радить не продавати цієї землі. А інтерес Баррету виявляє тому, що там, здається, теж є уран...

Фернанду звів очі на дружину. Туга від розлуки розтанула, він тепер біля неї. Чому б йому не бути таким щасливим, як він собі уявляв?

Карі очі Леонор блищають в напівсутіні кабінету. Строга сукня вирізняла її струнку постать. Але на замкнутому обличчі дружини він не міг прочитати нічого. І бажання його теж згасло, так ніби вона була статую, яку він обожнював на радість собі та горе.

Вони саме закінчували вечеряти, коли з'явився Угіньо Мейреліш. Це був кузен Фернанду, незмінно шанобливий як з родичами, так і зі своїми знайомими.

— Я ходив на вокзал, але спізнився.

Його професія була «сенейор із вищого товариства», неодмінний учасник усіх вечірок, організатор усіх добродійних свят. Друзів він нараховував сотнями — усі високого роду. Він заходив у будь-який дім, цілавав руки дамам, довго тримаючи їх у своїй руці та щедро роздаючи компліменти, які в устах такого нешкідливого, як він, створіння, усे�тали лестили їхньому марнославству. Він починає нарікати на тягар літ, — був уже не хлопець, десь під сорок, — але досі метушився, хвилювався, бігав із кінця в кінець по столиці. В його великому серці вміщалося багато захоплень. Леонор була одним з них.

— Фернанду, я хочу запросити твою дружину в кіно, щоб вирвати її з цієї нори, в якій ти її поховав. Крім вечері в тісному колі в Ізабелі ді Лантеміл, вона носа нікуди не показувала, я можу посвідчити. — І він обернувся до Леонор. — Ви повинні частіше виходити на люди, частіше красуватися своєю вродою. З вашою чарівністю, вашим багатством, зі становищем чоловіка!.. Не далі як учора болівійський міністр сказав мені: «Щось давно не видно мадам Мелафайї».

— Невже є люди, які цікавляться моєю особою?

— Ви навіть не уявляєте! А ваш чоловік ризикує зажити слави тюремника.

Людина безтурботна, Угіньо одразу ж перемінив тему розмови:

— Я чув, любий Фернанду, тебе мало не призначили міністром. Це була б єдина новина в країні, де ніколи нічого не відбувається. Я був би цьому навіть радий.

Мелафайя запропонував, щоб вони випили в кабінеті кави. Угіньо, звичайно, теж не відмовиться...

— Авжеж, авжеж, із чарочкою лікеру. Таке ніколи не шкодить.

У дверях з'явилася служниця і прошепотіла щось на вухо подругі, яка подавала на стіл. Та переказала її слова Леонор.

— Дзвонить сенейора графіння ді Лантеміл, питає, як справи в сенейора доктора і хоче поговорити з сенейорою.

Леонор підвелаася.

— Перенесіть апарат у мою віталеньку. — І, обернувшись до двох чоловіків, сказала: — Я на хвилину.

Фернанду та кузен пішли до кабінету. Угіньо скористався відсутністю Леонор, щоб порушити делікатне питання.

— Під час твоєї відсутності, здається, вийшов на волю твій тесть. «Діаріу да тарді» опублікувала з цього приводу досить в'ідливу замітку. Леонор, звичайно, не бачила її, і краще, щоб і зовсім не побачила, бідолашна! Але я приніс газету із собою, якщо ти захочеш прочитати.

— Вельми вдячний. Я вже читав ту замітку. Мені показала її Леонор.

— Он як! — вигукнув Угінью, розчарований.— І що ти на це скажеш?

— Нічого. На жаль, такі справи завжди цікавлять газетярів.

— Їм хочеться допекти тобі. Саме тоді, коли тебе ладять на міністра.

— Але я ніколи не прагнув стати міністром. Ніхто й не думає про мене, а як і думає, то тільки марнує час.

— А чого б тобі й не бути міністром? Хіба мало ослів стоять біля керма влади?

Фернанду засміявся з нетактовності кузена. Угінью спробував загладити свій прорахунок:

— Ти не так мене зрозумів. Я хотів сказати, що пора уже звернути увагу на людей достойних. А потім, це було б пікантно, додало б ваги нашій родині.

— Ну, якщо тільки для цього, то хай призначать тебе!

— Годі жартувати. Я добре знаю свої можливості. В кожному разі, не всякий здатен на те, що роблю я. Не далі як учора графіня Балза сказала, що без моєї допомоги вона ніколи б не організувала бал на користь сухотників. І якщо таке свято влаштовуватиметься щороку, то тільки завдяки мені.

— Справді? Мене там не було. А Леонор брала участь?

— Так. Вона не пішла на бал, але гроші внесла.Хоча й менше, ніж звичайно даєш ти. Вона завжди була скупіша за тебе.— І він знову змінив тему: — Але повернімось до її батька. Я твій кузен і можу говорити з тобою цілком відверто. Замітка зчинила скандал, ходить чимало поголосок. Звичайно, при мені ніхто не згадує тебе, вони знають, що я не потерпів би.

Фернанду, трохи роздратований, заперечив:

— Але який скандал може зчинити звільнення людини, що відсиділа свій термін і усвідомила свою провину? І чому, зрештою, справа має зачіпати мене? Чому ти дослухаєшся до всіх цих пліток?

— Дарма ти сердишся. Те, що я тобі скажу, це для твого добра. Я гадаю, найкраще було б, якби ти послав свого тестя в Африку. Там він, може, здобув би собі становище. А тут ця справа набрала надто широкого розголосу, її не так скоро забудуть.

У цю мить до кабінету зайшла Леонор. Ще на сходах вона встигла почути останню пораду Угінью і зрозуміла, що розмовляли про її батька. Ніякова мовчанка двох чоловіків не могла її не розсердити.

— Якщо моя присутність вам...

— Ради бога, люба моя, ми нічого не сказали такого, чого б ти не могла чути,— запевнив її Фернанду.

— Ну, мені пора, — сказав Угінью, допиваючи останні краплі лікеру.— Я хотів лише знати, чи добре з'їздив Фернанду. У Пекену збираються гравці в канасту, і якщо я спізнююся, партнери мене приб'ють.

Коли кузен пішов, Леонор сказала майже рівним голосом:

— Ізабел телефонувала мені, щоб дізнатися, як ти з'їздив. Вони обое передають тобі вітання. Завтра вона прийде обідати, але сама. Кличе нас до себе в середу. Там буде добірне товариство. Просила, щоб ти прийшов у смокінгу.

— Вона не сказала, хто буде?

— Здається, вечерю дають на честь Мори Теліша. Це вперше він прийде до них, відколи став міністром.

— Тобі дуже хочеться туди піти?

— Як ти побажаєш.

— В даному випадку вирішуй сама.

Леонор обійшла мовчанкою питання про вечерю на честь Мори Теліша.

— Я спускалася сходами,— мовила вона,— коли почула, як Угінью говорив про моого батька і радив тобі послати його в Африку. До чого дійшло — навіть Угінью дає нам поради!

Останній вигук дружини Фернанду зрозумів так, що вона, вражена втрученням у сімейні справи кузена, відкидає цю пропозицію. Проте Леонор сказала зовсім інше:

— Просто дивно, що ця думка спала в голову такому вітрогонові. Думка досить розумна. З твоїми зв'язками ти міг би влаштувати його там де-небудь, і згодом він став би на ноги.

Ця порада, почута з інших уст, не здалася б Фернанду безглаздою. Прилаштувати Баптішу в Лісабоні було справою нелегкою, сповненою багатьох ускладнень. Але щоб його дочка, єдина дочка, прийняла пропозицію Угіньо і захотіла одразу ж послати в Африку старого батька, щойно випущеного з тюрми, таке ставлення вразило його до глибини душі. Дванадцять років ув'язнення — і скільки тепер років заслання?

Проте він не наважився поділитися з Леонор своїми потаємними думками.

— Завтра я поговорю з твоїм батьком. Побачимо, що він думає. Він тут головна зацікавлена особа — йому й вирішувати.

— Що він думає, я можу тобі сказати. Уже вісім днів я тільки й чую від нього: він порахується з представниками банку. Які тут можуть бути порахунки? Бог його знає. Якщо він залишиться в Лісабоні, він нам завдасть чимало клопоту. Я не певна, що ми не матимемо великих неприємностей через нього.

— Я все одно їх матиму, навіть якщо він поїде в Африку.

— Але їх ослабить відстань. А це вже зовсім інша річ.

Фернанду зауважив:

— Я знаю, що тюрма не найкращий метод перевиховання. З надісланих твоїм батьком листів я довідався, що ув'язнення — погане твориство, довге пережовування образ глибоко зіпсували його вдачу, позбавили його, як мені здається, останніх решток здорового глазду. Але ти як його дочка могла б справити на нього добрий вплив, підтримати його, напутти на правильний шлях...

— Він мене не послухає,— відповіла Леонор.

— Гаразд, завтра я побалакаю з твоїм батьком, а там побачимо,— закінчив Фернанду, прикро вражений тим, що не знайшов у замкнuttій душі дружини відгуку своєму співчуттю.

Коли він лягав, дружина вже дрімала чи вдавала, ніби дрімає. Він покрутівся, підсмикуючи простирадла, щоб тихо розбудити її.

— Ти дуже нудьгувалася без мене?

— Ми так уже звикли один до одного,— промовила Леонор. І вона не кривила душою.

— Я більше не можу жити без тебе.

— Я привчила тебе до поганої звички,— пожартувала вона, потішена своєю владою над чоловіком.

Він так її жадав, що не міг довго опиратися тому палові, який по-жирав його. А вона, не відчуваючи до нього ні потягу, ні відрази, просто лежала собі з розплющеними в темряві очима.

Нарешті заспокоєний, чоловік сказав їй кілька ніжних слів і зразу заснув.

А вона лежала біля нього в широкому ліжку, дослухалася до його рівного віддиху, до гуркоту автомобілів, що проїжджали по вулиці, і очі її залишалися розплющеними в темряві.

V

Це тут, у цій кімнаті, в цьому самому ліжку спала свекруха, аж поки її винесли звідси ногами вперед у домовині. Однак вона й досі залишалася тут, нерухома, висушенна злістю, і Леонор — бозна з якою огидою, але з удаваною журбою! — знов і знову закривала їй очі, уперто втуплені в неї. Ух, скінчилася її дев'ятирічна мука!

Через якийсь час чоловік сказав:

— Ми будемо спати в кімнаті матері, це найкраща кімната в домі і набагато просторіша за нашу.

Вона спробувала чинити опір. Але Фернанду наполягав.

— То завжди була кімната моїх батьків. Такий закон життя і... смерті. З нашого боку це не блюзірство, а зовсім навпаки.

Висунути якісь серйозні заперечення Леонор не могла і відтоді спала тут, на тому самому місці, де провела стільки безсонних ночей, де бачила великі розплющені очі, здавалося, втуплені в неї! І її пам'ять, як жорно, знову й знову перемелювала давні спогади, навіть найдрібніші з них, наймізерніші. Чого б Леонор не дала, аби все забути! А може, навпаки, вона відчувала болісну втіху в цьому безупинному згадуванні?

Коли вона вперше навідала батька у в'язниці, він сказав їй:

— Покинь цей жалюгідний пансіон. Я не хочу, щоб ти жила в будинку посудомийок. Попроси в хрещеної притулку на кілька днів, щонайбільше на кілька тижнів, поки з'ясується моя справа.

Хрещена зрештою дала їй притулок у себе, але попередила:

— Мені білоручок не треба в моєму домі. Твоя мати працювала в мене швачкою. Ти теж повинна взяти голку в руки й зайнятися шиттям.

Леонор не повірила власним вухам: вона мала стільки челяді до своїх послуг, будинок у Лісабоні та віллу біля затоки Есторіл, вона дісталася від батька в подарунок норкове манто і вже мала власну машину, а тепер мусить міняти студентську лаву на швацьку машинку?

— Але, хрещена, я навчаюся в інституті...

— Навчалася, дівчина. І зараз ти можеш тільки надіятися, що твій батько знову зробить тебе студенткою. Якщо не хочеш, ніхто тебе тут не триматиме. Це ти постукала до мене в двері.

Леонор мала власну машину, норкове манто і віллу біля затоки Есторіл, але тепер на все це майно було накладено арешт. У кишені в неї залишилася сотня ескудо, і цієї суми ледве вистачить, щоб заплатити за останній термін навчання в інституті Санта-Ріта. І в кого їй благати притулку? Через свою вдачу і через незалежні від неї обставини,— батько цікавився тільки справами та коханками, він забезпечував доньку всім необхідним, але зовсім не дбав про створення сприятливої атмосфери для неї, про корисні знайомства,— вона жила замкнuto і навіть не подружилася зі своїми співученицями в колежі й інституті. Алберту — ось хто міг би підтримати її, допомогти порадою, але він кинувся в кущі. Така ганебна поведінка Алберту була для неї як удар обухом по голові, такий самий жорстокий, як і арешт батька. Бо, крім кількох скороминущих захоплень, вона до Алберту не кохала нікого. А цей чоловік геть зачарував її, вона могла б належати йому цілком, якби він тільки схотів. Вона вже думала майже його думками і була щаслива лише тоді, коли під час уроків, що затягувалися все довше, він дурманив її поцілунками і змушував її трепетати під своїми ніжними й умілими пальцями. А потім вона почула його ухильні відповіді по телефону, він зірвав із себе маску й виявився ще підлішим, ніж її батько, в якого всі тепер кидали камінням!

Саме дезертирство Алберту довершило падіння Леонор і змусило дівчину з фатальною безпорадністю скоритися умовам, на яких стара погоджувалася її прийняти. Того року вона так і не наважилася повернутися в інститут, відклавши це на наступний рік. Може, тоді справи підуть на краще.

Але справи так і не пішли на краще. Наприкінці року батька засудили на дванадцять років тюрми, і газети, у своїх звітах із залі суду, втоптали її в багно. Касаційний та верховний суди тільки збільшили термін ув'язнення. Знайомі при зустрічі або вдавали, ніби не помічають її, або розмовляли з нею співчутливим тоном. Жодна однокурсниця не поцікавилася, що з нею сталося! Між її минулим і теперішнім виросла висока стіна, груба й непроникна, як мури в'язниці, куди запроторили її батька.

Якось Леонор обридло терпіти постійні образи від хрещеної, і вона надумала послати її к бісу та пошукати собі роботи. Два роки вона вчилася в інституті, знала французьку і трохи англійську мови. Знайти пристойне місце було б не так уже й важко. Але її паралізувала одна думка. На запитання про рекомендації їй довелося б призватися, що вона доночка Онорату Баптішти. «А! Це того, який займався фальшиванням?» І на саму тільки думку про цю образу Леонор обсипало морозом.

Вона ковтала образи, терпляче зносила прискіпування та злобу доні Пуріфіасан. Усім, хто тільки слухав її, стара без кінця повторювала:

— Я підібрала її з ласки. Бідолашна дівчина! За батькові вибрики доводиться розплачуватись їй.

Леонор мовчки ковтала образи. Майже з болісною люттю тамувала вона свою гордість, хоча всередині в неї усе кипіло. Тамувала з таким розпачем, що зрештою подолала це почуття і вже навіть не бажала собі чогось іншого. Поступово в душі Леонор розвинулась прихована ненависть, і вона жила з нею, переконана, що кінець кінцем останнє слово залишиться за нею. Сміється добре той, хто сміється останній. Сміється добре той, хто сміється останній. Сміється добре той, хто сміється останній. По двадцять разів на день повторювала вона цю фразу. Вона зуміла стати необхідною для старої людиною. Та знущалася з неї, але що більше знущалася, то дужче потребувала її. Кілька разів вона навіть била її ціпком! Що б сказав батько, який вважав свою дочку принцесою, побачивши, як вона гнеться під ударами палиці старої карги? Мабуть, заплакав би. Проте Леонор не пролила жодної слізинки, вона почувала тільки ненависть, ненависть і презирство. Найкращою людиною, яку вона будь-коли знала, був її батько, аж і він виявився шахраєм! Той, кого вона кохала, показав себе справжнім негідником. На саму думку про його боягузливу втечу її проймала млість. Але найгірше, що Алберту вона так і не забула, що й досі відчувала на своїй шкірі доторк його пальців. І ось тепер у цьому домі розпоряджається інший чоловік, син тієї мегери, той, хто свого часу вдавав, ніби не розуміє, якого поріддя його мати. Хіба він не бачив, як вона з неї знущається? Хіба цей сорокалітній чоловік не міг утрутитись і захистити її? Так ні. Мамочка, мамочка, завжди і скрізь мамочка. А потім ноги на плечі, щоб не бачити тих гідких сцен, про які йому найзручніше було нічого не знати. Ось її останній приклад для наслідування! І вона перенесла на нього майже всю ненависть, яка стала її щоденним хлібом.

Проте далі рости в ній ненависть уже не могла. І тоді поруч із цим почуттям у неї почало розвиватися шанолюбство, і тепер воно керувало всією її поведінкою. «Бурчи собі скільки хочеш, стара відьмо! Це я проведу тебе в останню путь і залишуся власницею всього твого добра!»

Дона Пуріфіасан говорила про свої статки з любострастям скнари, який ніколи не натішиться своїм багатством.

Стара принесла в посаг своєму чоловікові кілька маєтків у Алентежу. Судовий радник Мелафайя теж володів землями в Бейрі — і то чималими. Маєтки в Алентежу, землі в Бейра-Алті, будинок у Лісабоні, титули, коштовності — все мало перейти до Фернанду.

І щоразу, коли син повергався з провінції, мати давала йому безліч порад: «Тебе там не одурили, синку? Дивись, не давай ошукувати себе. Ви, письменники, всі такі бовдури!»

Все мало перейти до її Фернанду! А тим часом стара докладно підраховувала геть усе: площу земель, кількість проданого корку, збитої оліви, розлитого в бочки вина. І Леонор запам'ятувала назви всіх їхніх маєтків, знала кількість бочок із вином, ціну на корок, погоджуvalася, що слід звільнити управителя ферми Монті-Рей, що треба збільшити орендну плату в Енкумеаді, отож і вона думала про все це багатство, яке було ідеєю-фікс для старої і до якого почала прагнути ду-

ша Леонор, замкнута надійніше, аніж двері в'язниці, де сидів заживо похований її батько.

Жоден відблиск навіть слабенького світла не розбивав кромішної пітьми в спальні. Стара завжди спала при свіtlі лампадки в кіоті. Леонор винесла кіот із кімнати. Фернанду в глибині душі не погоджувався з цим рішенням, але промовчав.

Поряд з нею спав сном праведника її чоловік. Вона не бачила Фернанду, а лише відчувала його присутність, тепло його тіла. Вона звикла ділити з ним ложе, а звичка зробила те, чого не могла зробити любов. З поверненням чоловіка вона спізнала відчуття певності, якого їй бра��увало протягом трьох тижнів у нескінченно довгі ночі, коли вона лежала сама-одна в просторому ліжку й годинами снуvalа ті самі думки, поки сон не зласкавлювався над нею.

Леонор любила відчувати Фернанду під боком. А проте так і не зуміла покохати його. Спочатку вона навіть пройнялася ненавистю до нього. Мамочка, мамочка, скрізь мамочка. Подумати тільки, отакий йолоп! Та коли він став для неї об'єктом розрахунків, вона почала, сама цього не помічаючи, дивитися на нього іншими очима. Він був набагато старший за Алберту й годився їй у батьки, але був досить гарний із себе, з поважним, журним виразом обличчя, успадкованим від батька, судового радника. І ніхто від нього слова лихого не чув. Він був настільки делікатний з усіма, аж не вірилося, що це син такої мегери. Він проходив завжди, як тінь, годинами сидів замкнувшись у своєму кабінеті і щоразу, зустрічаючи Леонор, ласкаво всміхався їй або озвавався добрим словом. «Усе це належить моєму Фернанду!» Половина спадщини судового радника уже перейшла до нього. Решта потрапить йому до рук, коли господь зробить для неї, Леонор, велику ласку: покличе стару перед свої ясні очі. А таки справді, він був дорогою партією, цей доктор Фернанду Мелафайя! Скільки жінок намагалось упіймати його в свої сіті? Графіня ді Лантеміл дуже хотіла поєднати його із сестрою, який уже перейшло за тридцять і жодна добра душа ще не сваталась до неї. Та й подруги старої не втомлювалися їй повторювати:

— Доно Пуріфікасан, порадьте своєму синові одружитися. Прикро буде, якщо такий статечний чоловік та потрапить до рук якоїсь авантюристки...

— У нього ще все попереду, — відповідала дона Пуріфікасан. — Для курника вистачить і однієї курки — мене! От коли мене не стане, тоді він матиме час подумати про одруження!

Проте всі розрахунки старої щодо сина сплутала Леонор. Це був перший акт її помсти. І їй навіть не треба було надто старатися. Стара, сама того не бажаючи, і зблізила їх. Якщо спершу вона вважала Леонор за нікчему і тільки злість на ній зганяла, то з часом уже не могла без неї обходитись. Леонор її читала, вела домашні рахунки, виконувала різні доручення. «Гей, Наталіо, іди-но сюди!» Ось у такий спосіб і відвояувала Леонор собі територію. Вона була вже не швачка, а компаньйонка, сеньйора, яку гості почали вважати рівною собі і на яку всі чоловіки задивлялися, навіть той-таки Фернанду зі своїми журніми, як у вола, очима — дав же йому господь таї очі! Бачачи, як він крутиться біля неї, як палко поглядає, Леонор зрозуміла, що він любить її. І тільки острах перед матір'ю заважав йому освідчитися їй. Вони не обмінялися й десятком слів, і все ж вона відчувала, як він дедалі дужче прихиляється до неї. І тоді вона вигадала одну історію, щоб вивести його на чисту воду.

— Моя колишня однокурсниця знайшла мені непогане місце вчительки в Бразілії.

— І ви прийняли пропозицію?

— Розумієте, йдеться про мое майбутнє. А тут я нікого не маю, бо мій невдаха-батько нічого не може зробити для мене.

Більше їй не довелося нічого казати, вигадувати щось нове. Наступного дня він сам звернувся до неї:

— Я прошу вас, не йдьте до Бразілії. Моя мати, незважаючи на свій характер, потребує вас. Ви уже ввійшли до нашої сім'ї.

— Ви добра людина, докторе Мелафайя. Але розумієте, я повинна подбати про своє майбутнє.

— Ви вважаєте, що ми тут не зможемо вам його забезпечити?

— Яким чином?.. Я волію в усьому покладатися на себе саму.

Після тієї розмови доктор Фернанду почав явно нервуватися, що неабияк тішило Леонор. Вона вдала, ніби робить перші приготування до від'їзду, і він, з майже кумедною в людини його віку несміливістю, заходився її благати, послуговуючись матір'ю, як щитом:

— Не йдьте, Леонор. Моя мати так потребує вас... А я потребую ще дужче....

— Ви, докторе Фернанду? — запитала вона, ніби почула щось неймовірне.

Страшенно схильований, він незграбно взяв її за руки й прошепотів:

— Між нами велика різниця віку, але, якби ви тільки захотіли, я був би щасливий узяти вас за дружину...

Вона мало не впала. Не від несподіванки, не від хвилювання, а просто її раптом уявилось, яку міну скорчить стара карга. «Усе має належати моєму Фернанду», і ось тепер воно належатиме їй, затурканій швачці. «Гей, Наталіно, іди-но сюди!..»

Стару не побив грець, але вона спалахнула гнівом.

— Що ти собі вигадав? Оженитися з моєю швачкою! І це ще не все: у вас підуть діти, а я вже зараз чую розпитування: «Мое ластів'яtko, а де твій дідусь?» — «Дідусь у тюрмі». Якби твій батько був живий, він, судя, волів би побачити тебе мертвим, ніж знати, що ти одруженій із дочкою злочинця!

Однака вони одружилися. І старій нічого не залишалось, як проковтнути цю пілюлю, яку піднесла її невістка просто на блюдечку разом зі словами ніжного привіту. Фернанду запропонував, щоб вони переселилися жити в інший будинок, а матір залишили в цьому старому особняку на вулиці Томаша Рібейру.

— Я щодня навідуватиму її. Їй нічого не бракуватиме, а ти, в своєму домі, почуватимеш себе щасливішою.

Але хіба безпечно було залишати стару відьму зовсім саму? Хіба не була вона здатна, керуючись неприязню до невістки, зіграти з ними лихий жарт, відписавши все майно церкві чи на благодійні справи, дарма що для неї саме слово «благодійництво» було порожнім звуком? «Усе це належить моєму Фернанду...» Навіщо ризикувати, адже для складання заповіту старій досить буде покликати нотаріуса і двох свідків.

І Леонор узялася грati роль альтруїстки.

— Ні, Фернанду, я зовсім не хочу, щоб ти через мене розлучився з матір'ю. Та ѹ для неї це було б надто великим ударом. Я не хочу будувати наше щастя на її стражданні. Я б ніколи собі цього не простила.

Фернанду кинувся цілувати її руки, так схильовано і вдячно, аж вона сама майже повірила, що діє так із доброти. Зрештою, ми можемо переконати себе в чому завгодно.

Коли вони повернулися з весільної подорожі (медовий місяць, медовий місяць, чи був у них медовий місяць?), Леонор разом з горою огидних спогадів здала в архів звертання «хрещена» і почала звати свекруху мамою. Дону Пуріфікасан усю так і пересмикувало, але вона мовчки терпіла. Її головною турботою стало тепер змагатися з невісткою за свого Фернанду. А що вона не могла вже ні ображати її, ні звати Наталіною, ні замахуватися на неї ціпком, то вона просто намагалася

тритати її далі від сина в усі години дня й ночі. Це стало новою й ви-нахідливою формою тиранії: «Леонор, залишайся тут, ти мені потрібна. А тебе, Фернанду, я попрошу: не йди сьогодні в театр, бо я почиваю се-бе гірше і потребую допомоги твоєї дружини. Або йди сам чи запроси якогось приятеля».

Фернанду зачинявся у своєму кабінеті працювати, а Леонор до-водилося ходити коло свекрухи, виконувати роль доглядачки, на таєм-ну втіху старої егоїстки: «Мені так тебе шкода, моя голубонько. Ну, йди вже, йди, побудь трошки з Фернанду. Ох, ні, стривай: пора вже ро-біти припарки. Ох, цей клятий кашель!»

Так минув рік, так минуло два, три, чотири, п'ять років.

— У вашої матері поширений атеросклероз, він уже порушив моз-кові судини, але найбільше вразив серце. Виконуйте приписи моого ко-леги, я не бачу потреби вдаватися до якихось інших засобів. Її добре доглядають, вона оточена увагою й любов'ю сім'ї і може прожити ще багато років. Правильно каже наше прислів'я: «Хворої жінки на сто-літ станове...»

Професор Паулу ді Морайш, викликаний їхнім домашнім лікарем на консультацію, поклав у гаманець банкноту, яку одразу вручив йому Фернанду Мелафайя, і вийшов, щоб уже на вулиці, біля автомобіля, об-мінятися своїми враженнями з колегою.

— Сеньйора здалася мені ще досить міцною. Правда, серце в неї не дуже... Але з таким хорошим доглядом...

— Серце в неї не дуже... — повторив рідним домашній лікар, задо-волений тим, що професор підтвердив усі його приписи.

Серце в неї не дуже... Серце в неї не дуже...

— Леонор, пора давати мені каплі!

Рік, два роки, три, чотири, п'ять років...

Леонор, не вмикаючи світла, дісталася з нічного столика коробочку із сноторним. Легкого шарудіння було досить, щоб чоловік прокинувся.

— Ти щось шукаєш, люба?

— Я не можу заснути.

Вона взяла два драже з коробочки, намацала на мармуровому сто-лику склянку з водою, що завжди стояла напоготові, і відпила ковток.

— Може, це допоможе мені заснути.

— Ти повинна сказати про своє безсоння лікареві.

Фернанду так і не заснув. Він дослухався до дихання дружини, че-каючи, поки вона задрімає. Він мовчав, щоб не перешкодити її заснути.

Протягом довгих хвилин вони не спали, лежачи нерухомо поряд, але не торкаючись одне одного. Нарешті сноторне почало діяти на втомлений мозок Леонор. Фернанду здалося, що дружина заснула. Сла-ва тобі господи! Вона так потребує відпочинку!

Постійне безсоння жінки дуже турбувало Фернанду. Порадитися з лікарем вона не хотіла, а обходилася лише сноторним, яке прописав їй аптекар.

Ясно, що це нездужання спричинене не якоюсь хворобою, а пси-хічним станом. Йї довелося ковтнути чимало горя, життя не гладило її по голівці. Вона терпіла нескінченні кривди від жінки, що не знала жалю. Хай бог простить його матір за те зло, яке вона чинила на цьому світі Леонор. Така з виду побожна, вона не знала християнського милосердя. Хай бог простить і йому, що він осуджує ту, яка дала йому життя. Зрештою, він і сам не безвинний. З пошані до матері він довго умивав руки, хоч добре бачив, у яке пекло обернула вона життя Леонор. Правда, він усе ж таки намагався якось противитися злій волі мате-рі. Він дійшов навіть до того, що попросив її духівника допомогти йому пом'якшити цю закляту душу. Але через пошану до матері він ніколи не розповідав про свої спроби Леонор, і тому в неї склалося прикре враження про його легкодухість. Для нього залишилося загад-

кою, як вона, жертва таких сумних обставин, ще погодилася вийти за нього заміж. Можливо, за зовнішньою холодністю в ній ховалося шире благородство й велиcodушність. Холодність часто служить самозахистом для тих, хто багато страждав у своєму житті.

Давалася взнаки також їхня бездітність. Подружжю дуже хотілося мати дитину, але бог ім її не давав. Фернанду добре бачив, що в перші роки їхнього шлюбу дитина була найбільшим прагненням Леонор. Він ніколи не чув з її уст слова «люблю». Вона була надто благородна душа, щоб удавати почуття, якого не спізновала. Фернанду сподівався, що його щира любов і відданість зроблять чудо і любов Леонор живитиметься жаром його любові. Але чуда не сталося. Кохання не зародилося в ній, як не зародилась і дитина. І бездітність ще дужче впливала на психічний стан жінки. В міру того як минали роки, вона все більше замикалася в собі, ставала все стриманіша і все частіше уникала — він не міг цього не помічати — його пестошів.

Бездітність та холодність дружини відкидали дві великі тіні на його щастя. Усім іншим Леонор тільки радувала його — вродою, шляхетністю, бездоганною поведінкою. Дім утримувався в чистоті й ідеальному порядку, після смерті матері ніколи тут не чулося крику, навіть різкого слова. Леонор стала його другом, вона цікавилася його справами, допомагала йому керувати маєтками, давала слушні поради і своїми людськими якостями набагато переважала всіх знайомих йому жінок. Правда, вона не падала до нього жагучою пристрастю, але він це знатише до одруження. Він дав їй усе і вона все прийняла, без шумних виявів радості, просто й не ламаючи комедії. Вона погоджувалася з ним у одному: «Ми зажили б щасливо, якби нам дитина...»

Але дитина так і не народилася.

VI

— Я ще тобі не розказав, як зустрів у Парижі друга, з яким ми багато років не бачились: Алберту ді Лемуша. Ти колись знала його — він давав тобі уроки, як ти вчилася в інституті.

— Справді? — промовила Леонор, вдаючи байдужість. Але душа її так і стрепенулась.

— Він був моїм найкращим товаришем у ті роки, коли я жив у Парижі. Не розумію, як це в нас охолола така щира дружба. Мабуть, життя розлучило...

— Мій чоловік знає його, — втрутилася графіня ді Лантеміл. — Він член комісії з питань атомної енергетики, так? Кажуть, він дуже цінна людина, але тільки тепер надумали використати його.

Вони обідали втрьох, майже по-сімейному. Ізабел ді Лантеміл, подруга дитинства Фернанду, була, незважаючи на різницю в літах з Леонор, єдиною жінкою, із якою вона підтримувала взаємини в тому світському товаристві, куди ввело Леонор одруження з Мелафайєю.

— Я не бачив його з початку війни, відколи повернувся до Португалії, — вів далі Фернанду. — Тут, у Лісабоні, ми з ним ніколи не зустрічалися, не знаю вже, з якої такої причини. Він майже не змінився. Так, ніби й не жив усі ці чотирнадцять років. А я проти нього уже старий!

Ця розмова дратувала Леонор. Хіба не досить того, що вона колись мріяла про Алберту і мрія ця була нерозумна, безглузді? Так ні, тепер Фернанду взявся вихвалюти свого приятеля, яким досі зовсім не цікавився.

— Я чула, ніби Кошта Відал збирається розпочати нову справу, — заявила Ізабел ді Лантеміл. — Здається, він створює консорціум, щоб скуповувати весь видобуток урану в країні, і вже веде з цього приводу переговори з англійцями. Про це говорили вчора в Габріела Озорі. Якщо так підуть справи, то в Португалії більше не залишиться нічого, що б не належало йому!

— Те, що ви сказали, стосується мене безпосередньо,— зауважив Фернанду Мелафайя.— Як виробник урану я хоч і початківець, але вже не дрібнота. Та ніхто нічого мені не казав, нічого не пропонував!

— Заспокойтеся. Ви не залишитесь остоною.

— То ще треба з'ясувати, чи вигідно мені бути всередині.

Леонор не стежила за новим напрямком розмови. Вона згадувала останні слова чоловіка, сказані про Алберту: «Так, ніби й не жив усі ці чотиринацять років. А я проти нього уже старий!» Вона теж ніколи його більше не бачила. Востаннє вона була в його обіймах напередодні батькового арешту. Потім ще чула по телефону його голос, боягузливий, огидний. А потім... потім вона ніколи його більше не бачила, ніколи не чула, розпалювала при згадці свою ненависть до нього, довгі роки терпіла стару каргу, потім одружилася, довго й марно сподівалася дитини, стала зразковою дружиною, грала роль світської дами, тоді як її рідний батько сидів за гратами, і ось тепер раптом обидва, батько й Алберту, знову виринули в її житті, так ніби вона теж не жила всі ці дванацять років.

— А що ти на це скажеш? — запитав Фернанду в дружини.

— Ти про що? — відповіла вона запитанням на запитання.

— Ти, як завжди, відсутня.— добродушно зауважив Фернанду.

Він повторив її слова Ізабел ді Лантеміл, які вона пустила повз вуха.

З Коштсю Відалом Леонор не була знайома. Вона знала, що це їйому належав банк, де її батько служив управителем, чула багато відгуків про нього, і схвальних, і несхвальних, але найдужче їй запам'яталися нарікання батька на те, що він запроторив його за гратеги. Звісно, батько наговорював на того чоловіка, але це не заважало Леонор почувати себе солідарною з батьком і гнівно осуджувати тих, хто безкарно прокручував куди грандіозніші махінації, ніж батькові, і хто тепер дивився на неї, як на дочку злодія. Через те вона рідко й неохоче буvala u світському товаристві, куди водив її чоловік, задоволений тим враженням, яке справляла на всіх врода його дружини.

— Не знаю. Мені здається, тобі не обов'язково вести справи з тими людьми. У мене ~~таке~~ враження, що тобі це зашкодить.

— Мені теж це здається не обов'язковим,— сказав її чоловік.

— Знаєте, Фернанду, ваша дружина нудилася, коли вас тут не було. Вам це приємно, але все-таки слід більше дбати про те, щоб вона розважалась і менше сиділа вдома.— З цими словами Ізабел підвелася, збираючись іти.— Мені пора. Отже, домовились, я вас чекаю в середу.

— Може, ще посидите з нами? — запитала її Леонор, якій товариство графині ді Лантеміл було приємніше за всі інші.

— У мене збори ноелістів... Та ще тепер, коли мене обрали головою...— Тут графиня усміхнулася Леонор.— А коли ви приїднаєтесь до нашого братства? Не далі як учора падре Гонзага згадував про вас.

— Для цього потрібна віра, а в мене її немає, ви ж знаєте, Ізабел.

— Це ваша єдина вада. Але хвороба ця не безнадійна, при бажанні її можна вилікувати.

Коли Ізабел пішла, Леонор спитала в чоловіка:

— То ти сьогодні вранці розмовляв з моїм батьком, так?

— Авжеж, ми поговорили. У мене лишилося враження, що їйому зовсім не потрібні ні ти, ні я, ні будь-хто. Можна подумати, ніби він хазяїн Лісабона, ніби з ним нічого й не сталося. Принаймні він так тримається. Він не збирається просити в нас допомоги. А звідси випливає, що він обійдеться й без наших порад.

— Чим же він хоче зайнятися?

— Він знову взявся за бізнес. Який саме, він мені не відкрився, але каже, нібито зв'язався з фінансистами. Зрештою, він повнолітній і сам знає, що їйому робити.

— Я з тобою не згодна. Він прожив у ізоляції багато років, діло-

вий світ тепер зовсім не той, яким він його знав. Крім того, він — майбатько, і, хоч мені прикро це говорити, ми повинні допомагати йому, навіть усупереч його волі.

— А що я маю робити, коли він чесно, але навпросте дав мені зрозуміти, що я йому не потрібний і він обійтеться без моїх порад?

— Не знаю... Може, тобі слід би з'ясувати, з якими людьми він має справу і чим займається?

— А яким чином, ти можеш мені підказати?

Обоє замовкли. Фернанду завжди був тугодум. Якщо розраховувати на його допомогу, то доведеться довго чекати. Гаразд, батьком вона займеться сама. Це потрібно не так для нього, як для неї. Вона більше не хоче нової халепи на свою голову. Досить і того, що їй довелось витерпіти.

Понад дві години Онорату Баптішта вів переговори з відомим комерсантом Анібалом Транкозу.

За кілька тижнів до свого арешту Баптішта позичив два мільйони чотириста тисяч ескудо з особистих фондів своєму приятелеві Транкозу, клієнтові того банку, де він дослужився до посади директора. Йшлося про дуже вигідне вміщення капіталу, і Баптішта визнав за краще одержати прибутки самому, ніж поступитися ними банку. Він якраз мав напохваті два мільйони чотириста тисяч вільних. Транкозу Баптішта переконав, що його фірма уже вичерпала свій кредитний ліміт у банку, але він, мовляв, вирішив прийти йому на допомогу в особистому порядку.

Операція була здійснена з великою обережністю простим обміном гарантійних листів. Коли після відкриття подвійної накладної слідство почало підбиратися до Баптішти, він нашвидку прикинув, що можна врятувати в разі катастрофи. Тільки ця остання операція не була зареєстрована в документах фірм, у яких він був компаньйоном. Отже, тільки ця сума могла уникнути реквізicії.

У ті часи, коли його дружина ще була швачкою, вона зберігала свої перші заощадження в маленькій скриньці страхової каси, яку мав право відкривати і він. Мати Леонор давно померла, проте вдівець ніколи не забував щороку вносити плату за прокат скриньки. Він знав, навіщо так робить.

I тепер у нього з'явився один шанс із ста врятувати свої два мільйони чотириста тисяч. Для цього потрібне було виконання трьох умов. По-перше, щоб Баптішта вчасно поклав у скриньку гарантійного листа про позичку, оскільки цей документ не було кому довірити (так він і зробив за три дні до свого арешту). По-друге, щоб скринька, зареєстрована не на його ім'я, а на ім'я особи померлої й нікому не відомої, уникла накладеного властями арешту всього майна (так воно й сталося). По-третє, щоб той, хто дістав позичку, не поспішив повідомити про це поліцію — скажімо, з небажання бути замішаним у темні справи або в надії ухилитися від повернення боргу.

Обачна мовчанка Анібала Транкозу спрвдила розрахунки його кредитора. Коли той утратив посаду й незаконно нагромаджене багатство, сеньйорові Транкозу не захотілося втрачати цілком законно придбані два мільйони чотириста тисяч. Час навчити його, як діяти далі. I з плином часу справи його процвітали. Давши наказ про арешт усього майна Онорату Баптішти, прокуратура ніколи не потурбувала Транкозу, і він тільки полегшено зітхнув, довідавшись, що колишній управитель банку опинився за гратами і вийде на волю не скоро.

Сидячи в камері попереднього ув'язнення, а потім у тюрмі, Баптішта постійно нагадував дочці, щоб вона не забувала кожного року оплачувати скриньку в страховій касі.

— Не кажи про це жодній живій душі, чуєш? У мене там зберігаються деякі папери...

Леонор ретельно складала в шухляду секретера квитанції за най-

мання скриньки. Хоч вона й не шанувала батька, але була на його боці, а не на боці тих, хто скинув її з того високого місця в житті, яке вона займала, й перетворив на прислужницю лихої й ненависної баби.

Серед численних листів, які Баптішта писав у тюрмі й давав своїй донощі під час її візитів, щоб вона негайно відправляла їх поштою, був один, адресований на ім'я сеньйора Анібала Транкозу, вулиця Мадалена, Лісабон.

«Дорогий друже!

Вельми вдячний вам за те, що ви виявили правильне розуміння ситуації і не стали шкодити мені. Коли я вийду з цього закладу, то сподіваюся, ми зуміємо звести наші рахунки, як і належить між двома порядними людьми.

Залишаюся вашим покірним слугою,
Онорату Баптішта».

Цей лист, що, здавалося, надійшов із потойбіччя, підірвав спокій Транкозу і його з кожним роком міцнішу певність, що довірені йому Баптіштою два мільйони чотириста тисяч ескудо стали уже його законною власністю. Але по довгих роздумах він вирішив, що йому нічого не лишається, як чекати кінця подій. І він тримав язика за зубами, в таємній надії, що Баптішта не витримає випробувань тривалого ув'язнення.

Проте Баптішта витримав. І ось тепер Транкозу вів переговори зі своїм колишнім кредитором. Це вже була їхня друга зустріч. На першій Баптішта показав Транкозу листа, надрукованого на бланку його колишньої фірми, з його підписом і печаткою. Документ був справжній, і ніхто не зміг би довести, що він підроблений.

Але Транкозу надто довго вважав ці чужі гроші своєю законною власністю, щоб так одразу здатися. Крім того, він уже не міг вважати себе єдиним хазяїном своїх статків, як у ті часи, коли позичав гроші. Бо по війні він об'єднався із сеньйором Іполіту Мешією, дуже впливовим комерсантом, представником великої шведської фірми, а сеньйорів Мешії, мабуть, не дуже сподобається вся ця історія.

— Не турбуйтеся, якщо хочете, я сам побалакаю із сеньйором Мешією,— рішуче запропонував Баптішта.

Саме цього Транкозу й не хотів.

— Ні, ні. Якщо треба буде викласти йому обставини справи, я беру це на себе. Але які ваші конкретні претензії?

Тут Баптішта перейшов на задушевний, дружній тон: насамперед йому хочеться вберегти свого давнього друга Транкозу від прикрощів. Адже такий документ, потрапивши до рук Кошти Відала, дозволить банкові звинуватити друга Транкозу в приховуванні краденого, а це принесе йому ганьбу й неминучу руїну. І ніхто від цього не виграє, а тільки бандити з банку, які наскочать на нього, Транкозу, і злуплять із нього два мільйони чотириста тисяч та ще й відсотки принаймні за п'ять або й за дванадцять років, які минули від часу позички, не кажучи вже про судову тяганину, про видатки на адвокатів тощо. Не кажучи вже про хулу й безчестя, згубні для його чесного імені комерсанта, ця історія влетить йому в три, а то й у чотири мільйони!

— А якщо ми домовимось між собою, то можна обйтися значно меншою кров'ю...

Анібал Транкозу збагнув, що Баптішта не почуває себе досить міцно й не вимагатиме все повернути. Але він також зрозумів, що треба дійти до якоїсь згоди, адже йому справді куди вигідніше порозумітися з колишнім управителем банку, ніж із банковою адміністрацією. Проте здаватися він не поспішав.

— Я повинен обміркувати цю справу, мені треба порадитися з адвокатом...

— Чудово вас розумію,— погодився Онорату Баптішта.— Але є ще одне питання, про яке нам треба поговорити. Приємно, знаєте, убити

одним пострілом двох зайців. Першу справу ми зможемо залагодити, якщо ви візьмете на себе кілька зобов'язань, з гарантією вашої фірми. Що ж до другої справи..

Транкозу насупив брови. Який ще новий натиск доведеться йому витримати? Баптішта вів далі:

— Друга справа пов'язана з моїм теперішнім становищем. Ви чудово розумієте: я повинен знову вести діла, повинен після того прикого інциденту поновити своє чесне ім'я. Я завжди був діловою людиною. Ніхто не може відмовити мені в праві знов зайнятися ділами. Служачи в банку, я, як ви пам'ятаєте, зробив вам деякі послуги. Тепер ви можете віддячити мені тим самим. І я зі свого боку дам вам доказ своєї довіри до вас. Я б залишки вмістив у вашу фірму частину грошей, які ви так чесно зберегли, щоб повернути мені. Гадаю, це стало б для мене непоганим початком у новому житті. Що ви на це скажете?

Транкозу вжахнувся.

— Думаю, це буде нелегко. Ідеться про порушення установчих правил нашого закладу. Зрештою, розпоряджаюся в ньому не я, а Мешія. А над ним теж є начальство, іноземець, який буває у нас наїздами: Ліберманн. Руки у мене зв'язані. А от щодо визнання боргу, то це зовсім інша річ. Його я ніколи й не заперечував. Я зразу тоді подумав, що ці гроші стануть вам у пригоді, і тому після вашого арешту утримався від передачі їх у банк. Я сказав собі: одного дня вони ще знадобляться Баптішти. І от, бачите...

— Знаю, знаю. Саме тому — пригадайте — я й написав вам листа з подякою за цей доказ дружби. Але тепер, любий друже, цілком у ваших інтересах відновити гарантію: ми підпишемо нову угоду і знищимо той давній документ... Ось так...

Щодо цього Транкозу був цілком згоден. Йому треба тільки подумати. І порадитися зі своїм адвокатом.

— Ми зустрінемося після завтра, гаразд?

Із зятем Онорату Баптішта розмовляв дуже впевнено, хоча ця впевненість не була чимось підкріплена. Адже він ще не домігся — беззастережної чи на якихось умовах — капітуляції Транкозу. Звісно, якщо той не здастися, він наробить йому чимало шкоди, але й сам нічого з цього не виграє. Бо визнання, що той незаконно приховав ці гроші, визнання, без якого він не зміг би притиснути Транкозу, знов окошилося б на ньому самому і стягнуло б нові прикроці на його голову.

А проте Баптішта розмовляв зі своїм зятем так, ніби тримав уже весь світ у своїх руках. Не в його звичаї було виказувати невпевненість. Щастя всміхається лише відважним. Фернанду Мелафайя, з його великими статками й цінними рудниками, одним своїм існуванням становив для Баптішти неабиякий капітал, проте використати цей капітал можна було лише говорячи на повен голос, а не тоном прохача, який канючить милостиню.

Та спершу він попробував зіграти на чутливій струні й подякував зятеві за порятунок його дочки в біді. А ще вибачився, що набридав йому листами з в'язниці.

— Але ви зрозумійте, Фернанду, атмосфера там страшенно гнітюча. На щастя, я зумів витримати і вийшов звідти цілком здоровим, як фізично, так і морально.

Мелафайї не сподобалося, що тестъ називає його на ім'я, але з делікатності він промовчав. Намагаючись уникнути фамільярності, він запитав у Баптішти про його плани, запевняючи у своїй готовності допомогти йому.

— Можливо, вам краще було б, на перші часи, не залишатися в Лісабоні. Вам випали такі суворі випробування. Якщо хочете відпочити, до ваших послуг наші маєтки в провінції. А маєте інші наміри,

то скажіть, чим ми можемо стати вам у пригоді. Ваша дочка і я зробимо все, що в наших силах.

— Тестъ подякував зятеві за увагу до його особи.

— Леонор — це ангел у плоті. І про вас я завжди був високої думки. Але покидати Лісабон я не збираюся. Це не в моїх інтересах. Як ви можете здогадатися, в останні роки я не марнував час і готовував своє повернення до комерційної діяльності. Я повинен зараз подбати про свої інтереси, а це не дозволяє мені відлучатися звідси.

— Якщо я чи мій адвокат можемо в чомусь допомогти вам...

— Дякую, але поки що не бачу такої необхідності. У мене є друзі, моя вірна підпора. Сьогодні в другій половині дня я сподіваюся владнати одну дуже важливу справу.

У другій половині дня Онорату Балтішта мав остаточно владнати справу з сеньйором Анібалом Транкозу. Той мав досить часу, цілих сорок вісім годин, щоб добре обміркувати, платити йому чи не платити давній борг колишньому в'язневі.

Він зустрівся зі своїм адвокатом і був змушеній викласти йому суть справи в усіх подroбцах. Довелось признатися, що він привласнив гроші під час скандалу, і то без найменшого докору сумління. Проте адвокати на те й створені, щоб їм можна було розповідати все не криючись. Той удався за консультацією до карного кодексу, і Транкозу відчув неприємний дрож. Стаття двадцять третя в параграфі четвертому цілком ясно визначала, кого вважати «переховувачами краденого». Стаття сто четвірта передбачала відповідні покарання: максимальний термін сягав двох років ув'язнення. Однака стаття сто двадцять п'ята в параграфі другому дещо заспокоювала: «Кримінальне переслідування втрачає чинність через п'ять років, якщо злочин залишився безкарним». З цього погляду клієнт міг бути спокійний. А проте це не вберігало його від суду громадської думки, що не могло не підірвати його доброго імені комерсанта.

Що ж до грошей, то кредитор (те, що він колишній в'язень, ролі не грато) мав постійне право переслідувати боржника. Зі свого боку банк через неповне відшкодування втрат міг у будь-який час, протягом тридцяти років, конфіскувати кредит у рахунок боргу злочинця. Розбирав би цю справу цивільний суд, але все одно клопоту не обберешся. Отож адвокат порадив своєму клієнтові дійти якоїсь згоди.

— Якщо хочете, я можу переговорити з цим чоловіком.

Ця пропозиція не сподобалася клієнтові.

— Дякую, метре, дуже вам дякую. Мені все ясно. Тепер я бачу, як мені вчинити.

Після розмови з юрисконсультом комерсант вирішив ще порадитися зі своїм компаньйоном. В часи скандалу Іполіту Мешія жив у Швеції, а тому Транкозу міг представити йому свою версію подій, про які компаньйон майже нічого не знав.

Коли Іполіту Мешія довідався, що кредитор компаньйона не хто інший, як тестъ Фернанду Мелафайї, з яким він познайомився напередодні в «південному експресі», він побачив у цьому збігові добру прizvistku.

Річ у тім, що Мешія одержав від сеньйора Ліберманна дуже конкретні вказівки. Шведська фірма охоче скуповувала за добру ціну весь уран, який з'являвся на світовому ринку і міг вільно продаватися. Звичайно, видобуток цінного металу був скрізь під суворим урядовим контролем, а його експорт у західному світі здійснювався тільки до Сполучених Штатів та Великобританії. Проте певна кількість продукту могла пройти крізь сито контролю. Все залежало від конкретного збігу обставин. Під час війни Мешія набув великого досвіду в торгівлі дефіцитними металами і міг застосувати свої методи й до нового продукту. Місце вольфраму зайняв тепер уран, а прибутки мали зрости на двадцять, а то й на тридцять відсотків.

Отож Іполіту Мешія дістав завдання налагодити справу із закупівлею урану в Португалії, де його видобуток, і так уже чималий, мав скоро, за всіма прогнозами, значно зрости. Фернанду Мелафайя став нині одним з найбільших виробників урану. Треба було знайти до нього підхід. Саме з цим наміром Мешія і підходив до нього у вагоні «південного експреса». Тому поява тестя Мелафайї була для представника шведської фірми не прикрою, а приємною несподіванкою.

— Баптішта дуже хотів би працювати з нами,— сказав Транкозу, якому все почало малюватися уже не в таких чорних барвах.

— Не відштовхуйте його,— порадив Мешія.

— А гарантійні листи?

— Гарантія, гарантія...— забурмотів Мешія, і раптом йому сяйнуло:— Зробимо так: ви заставите нам свою нерухомість, і фірма передасть вам право на видачу гарантії.

Отже, нову угоду було укладено на основі взаємодовіри.

Транкозу залишилося ще поторгуватися про суму боргу. Ось чому другий тур переговорів з Онорату Баптіштою тривав довше за перший. Якщо він, Транкозу, відмовиться визнати борг, Баптішті доведеться позивати його до суду. Справа з прихованням грошей випливе нагору, і банк теж почне позивати Баптішту. Отож, тільки-но вийшовши на волю, той зіткнеться з новими труднощами, новим процесом. Саме від цього Транкозу й хоче вберегти свого друга. Тому він пропонує йому мільйон, щоб уладнати якнайшвидше цю справу, яка через дванадцять років уже почала негарно попахувати. Мільйон — це теж непогана сума для того, щоб почати нове життя.

Але Баптішта не дав забити собі баки. Він позичив ті два мільйони чотириста тисяч єскудо в тяжку пору свого життя, тоді, коли гроші могли йому так знадобитись, а позичив чому? Щоб допомогти другові! І ось тепер друг пропонує йому замість чесної сплати боргу якусь милостиню. Щоб полегшити справу, він відмовляється від процентів: два мільйони чотириста тисяч при шести відсотках за дванадцять років мають дати йому ще мільйон сімсот двадцять вісім тисяч. Але він дарує ці гроші! Він хоче тільки свої два мільйони чотириста й жодного єскудо більше!

Транкозу звернувся до добрих почуттів кредитора, нагадав про хворобу своєї дружини, про труднощі з вихованням дітей.

— Ви тепер вільні від усього цього. Ваша донька влаштована, і добре влаштована. Можна сказати, в цьому вам пощастило.

Але Баптішта затявся на своєму: два мільйони чотириста або нічого. Якщо Транкозу так хоче, то пред'явити йому рахунок візьметься банк. Тільки цей рахунок буде значно кругліший.

Транкозу далі не наполягав.

— Завтра ми приготуємо текст угоди. Ви повернете мого листа.

— Залишається тільки обговорити друге питання,— провадив Баптішта, підбадьорений першим успіхом.— Я хотів би знову включитися в ділову активність — і в добрій компанії.

— Щодо паю в нашій фірмі — тут нічого не вдієш, ми не можемо порушувати установчі правила. Але ми охоче надамо вам змогу працювати з нами. Мешія вельми шанує вашого зятя. Коли він дізнався, що ви тестя Мелафайї, то одразу висловив прихильність до вас.

— Ви маєте на увазі службу в конторі? Але даруйте, Транкозу, в моєму віці, та ще враховуючи моє колишнє становище, я не можу прийняти першу-ліпшу посаду!

— Заспокойтесь! Завтра ми знов обговоримо це, і ви не матимете підстав нарікати. Ми хочемо створити нову філію з вузькою спеціалізацією, і там, безперечно, знайдеться місце й для вас.

Не без почуття бридливості, він, добропорядна людина, погодився співпрацювати з колишнім злочинцем. Але в цьому питанні Іполіту Мешія висловився гранично чітко: тестя Фернанду Мелафайї заслуговує всіх знаків пошани.

Таким чином Онорату Баптішта зумів відвоювати частку — хоч і мало, але за даних обставин надзвичайно цінну — своїх утрачених величезних статків і здобув собі місце, яке давало йому змогу підготувати нові операції. Дванадцять років минуло від часу, коли прикра випадковість обірвала його блискучу кар'єру, і ось тепер суспільство повернуло йому частину багатства й становище, гідне добропорядної людини.

VII

— Знаєте, сеньйоре доктор, хто оселився в нашому пансіоні? Ви навіть не уявляєте. Той самий тип, який дванадцять років тому обікрав банк! Його звуть Баптішта, він тільки вийшов із тюрми і прямо до нас на машині. Дивуюся, як могла дона Етелвіна прийняти такого пожильця. Це може кинути тінь на її заклад.

Так дона Марія-Луїза, котра після розлучення мешкала в пансіоні на вулиці Крешпу, повідомила велику новину докторові Алберту ді Лемушу, який того самого дня повернувся з Парижа. Почувши ім'я Баптісти й суму, звичайно, прибільшену, вкрадених грошей, Алберту відразу впізнав у новому пожильці пансіону батька своєї колишньої учениці, нинішньої дружини Фернанду Мелафайї.

Новина просто приголомшила його. Зустрічалася з цим типом, а тим більше вести вимушенні розмови йому аж ніяк не хотілося. Першою його думкою було змінити житло. Пансіонів у Лісабоні не бракувало, і він уже збирався переїхати кудись в інше місце. Проте помалу заспокоївся: можливо, Баптішта і не згадає його. Вони бачилися один-однісінський раз. Він зійшов тоді за невідомого репетитора його дочки. А Баптішта був таким великим паном, що, певне, його й не помітив.

Повернувшись торік, після десятирічного вигнання, з Парижа, Алберту ді Лемуш оселився в мебльованих кімнатах дони Етелвіни, розташованих на вулиці Гонсалвіша Крешпу, названій так на честь поета-парнасця. Саме під цим дахом він мешкав у війну, коли скнів у Лісабоні в ролі репетитора математики. Зберігши добрий спогад про гостинність подружжя Піньянів, він повернувся до цього добре знаного дому. В пансіоні жило семеро чи восьмеро душ, і тому дона Етелвіна мала змогу опікуватися ними всіма, не дуже надриваючись.

За винятком найбагатших,— таких, як Леонор, до якої він ходив сам,— учні приходили в номер Алберту набиратися знань, що мали полегшити їм вступні іспити в послітехнічний або в інші інститути. Леонор теж, у останні дні своїх занять із репетитором, підштовхувана любовним палом і позбавлена нагляду, здатного стримати її, не раз приходила на уроки в кімнату Алберту, де вона спізнала, охоплена бажанням віддатися, жагу запаморочливих пестощів. І тільки втручання дони Етелвіни, котра надто поспішила принести чашку гарячого чаю «сеньйору докторові», перешкодило в останній її прихід здійсненню цього бажання.

Не раз уже згодом, коли в своєму приниженні Леонор, збуджуючи в собі почуття зневаги, силкувалася перебороти тугу за тими палкими поцілунками, згадувала стукіт у двері й голос хазяйки пансіону: «Сеньйоре доктор, вам чай пора пити!»

Потім, коли в її душі разом з ненавистю до хрещеної почало зароджуватися шанолюбство, вона зрозуміла, що найціннішим козиром у цій грі буде та сама незайманість, якої Алберту не встиг тоді відібрати в неї.

І ось тепер Алберту ді Лемуш, який давно поховав усякий спогад про Леонор (скільки жінок пройшло через його життя після неї!), не міг не відзначити дивного збігу: «Чотири дні тому в Парижі я здібався з її чоловіком. А повернувшись до Лісабона, зустрічаю її батька, який оселився в тому самому пансіоні, що й я».

Дона Етелвіна, побоюючись, що інтригани вже настроїли доктора Лемуша проти нового пожильця, тільки-но той виліз із літака, спробувала дати Алберту пояснення, якого він у неї не вимагав.

— Дона Марія-Луїза даремно під'юджує інших пожильців проти сеньйора Баптішти. Хоч він і вийшов із тюрми, сеньйоре доктор (лише Алберту ді Лемуш заслуговував у дони Етелвіни титулу «сеньйор доктор», усіх інших, ліценціатів чи неліценціатів, вона звала просто «доктор такий-то»), але ним опікуються дуже значні люди. За кілька днів перед його звільненням сюди приходив солідний чоловік із тугим гаманцем. Він найняв кімнату і заплатив за місяць уперед. У мене його візитна картка.

Дона Етелвіна дісталася з кишені фартуха зім'яту візитну картку і, начепивши на свого близкучого носа окуляри, прочитала:

— «Белшіор ді Матуш, особистий секретар його ясновельможності доктора Фернанду Мелафайі».

Потім передала картку Алберту, щоб він переконався на власні очі. Проте Алберту, знаючи родичів нового пожильця, анітрохи не сумнівався в правдивості розповіді хазяйки пансіону. Чемно випроводжаючи її з кімнати, він заспокійливо мовив:

— Не хвилюйтесь, доно Етелвіно. Усе залагодиться.

Залишившись на самоті, він сказав собі: «Чи Мелафайі відомо, що секретар написав його прізвище та бучні титули на своїй візитній картці? Ми це з'ясуємо!»

І замкнув двері на ключ, щоб ніхто не заважав йому працювати.

VIII

Графиня ді Лантеміл із дбайливістю доброї господині дому і смаком досвідченої світської жінки готувалася дати обід на честь доктора Мори Теліша, який після одруження з дочкою віконта ді Монтемора став її свояком. Але це не призвело до виникнення близьких взаємин між ними. Нові родинні стосунки не були підкріплени частими візитами, і сеньйора ді Лантеміл ставилася тепер до міністра торгівлі з великою церемонністю.

Мора Теліш, одружившись, і далі робив кар'єру, почату з таким блиском. Він завоював Лісабон, скориставшись одним своїм важливим козиром: провінційним походженням. «Лісабон,— казав він напівжартома, напівпереконливо,— ніколи не мав місцевої еліти. Лісабонці — це бідолахи, приречені на рабство або на знищення, як ото австралійські аборигени. Лісабон належить загарбникам провінціалам. Лісабонці, ці схібнуті на ритмах фадо меломани, ці шанувальники старовини та епохи каравел, ці футбольні фанатики, ломалу вимирають, і вони здатні лише на те, щоб гнути хребет та чекати розпоряджень. Дві касти людей живуть у Лісабоні: перша, до якої маю щастя належати і я,— це провінціали-хазяї; і друга — невільники-тубільці».

Звичайно, розводити такі зухвалі, хоч і слішні, балачки в столиці він дозволив собі лише після того, коли досяг вершини своєї адвокатської, ділової, а тепер і державної кар'єри.

Недавно батьківщина, захоплена його вмілим керівництвом численними закладами, на чолі яких поставив його банкір Кошта Відал, зажадала від нього,— саме зажадала,— щоб він облишив приватну діяльність і поставив свій винятковий хист на службу всьому народові, тобто очолив міністерство.

Мора Теліш завжди виношував великі політичні амбіції. В душі він шкодував, що стримана зовнішня політика Португалії не дозволяла йому проявити свої таланти на повну міру. Людина обережна, він, однаке, не афішував свого невдсволовення, боячись звинувачення в опозиції режиму. Він вклав у своє адвокатське ремесло, а потім у проведення великих комерційних операцій, увесь хист, яким наділила його природа, зробивши з нього найздібнішого хлопця серед молоді Міранди,

його рідного містечка в провінції Доро, потім — сумлінного учня ліцею Браганси і нарешті дуже серйозного і дуже запобігливого перед викладачами студента юридичного факультету. Проте його запобігливість не принесла йому оцінки, достатньої для вступу до аспірантури (вінцем його мрій було викладати на університетській кафедрі). Він стойно переніс цю поразку, яка позбавила його змоги швидко висунутися в перші ряди нового суспільства, де герцогів давньої аристократії замінили професори права. Він пішов іншою дорогою, але це не перешкодило йому досягти своєї мети. Він дещо спізнився, але в цій дорозі дістав і деякі винагороди. Він, звичайно, пішов на велику жертву, коли покинув керівництво банком, де його заступив тонкосльозий граф да Балза, а також багатьма компаніями та своєю славетною адвокатською конторою, щоб служити батьківщині на невдачній державній службі.

Проте Кошта Відал сказав йому: «Не треба вагатися. Ви не маєте права відмовлятися від служби, яку вам пропонують. Усі ми повинні чимось жертвувати. Але будьте спокійні, як тільки ви зможете повернутися, ваше колишнє місце завжди чекає на вас».

Підбадьорений думкою, що банк і велика промисловість приймуть його з розкритими обіймами, коли він, втомлений службою на славу батьківщини, повернеться шукати притулку в їхньому лоні, Мора Теліш погодився виконувати обов'язки державного діяча, такі, як необхідні його співгromadянам.

Саме тому, що міністр був з нею в родичівських стосунках — певна річ, тільки через шлюб — графиня ді Лантеміл не хотіла, щоб її обід набрав аж надто церемонного характеру. Ось чому вона не запросила жодного іноземного дипломата. Вона зупинилася на золотій середині: чотирнадцять осіб — португальці з вершків суспільства, такі, як професор Ліма Вентура, та кілька найближчих друзів.

Ізабел ді Лантеміл, сестра віконта ді Монтемора з другого шлюбу батька, була молодша за брата на п'ятнадцять років. Їй уже перевалило за сорок — і то давно,— але вона була жінка досить приваблива, та ще й яскрава блондинка, що не часто трапляється в Португалії. Одружила вона з кохання, чоловік, на щастя, трапився їй пересічний, і шлюб анітрохи не заважав їхньому щастю. «Чоловік Ізабел ді Лантеміл», як звичайно називали графа, був людина прямодушна, розважлива; він наблизався до п'ятдесяти, і його життя минало без пригод. Він служив у компанії мінеральних вод на скромній посаді начальника відділу: там у шістнадцять років він почав свою трудову діяльність і йому ніколи на думку не спадало покинути цю щоденну службу, яка нічого не додавала ні до його прибутків, ні до соціального становища, але дозволяла чимось заповнювати існування. Він був добрим гравцем у бридж і осуджував безглузде захоплення грою в канасту. Суспільний престиж дружини лестив йому, і він ходив по дипломатичних місіях та посольствах, користуючись тією слабкістю, яку почували дипломати до аристократів, і їхнім хибним переконанням,— через елементарну необізнаність зі станом справ у країні,— що цей чоловічок (скромний начальник відділу в компанії мінеральних вод — подробиця їм, дипломатам, зовсім невідома) був значним представником португальського суспільства. В цьому ощуканстві винний був не сам граф, а їхнє невігластво, бо йому ніколи не спало б на думку видавати себе за того, ким він ніколи не був. Ось таким чином граф ді Лантеміл і пурхав із салону в салон — взірцевий чоловік, шанувальник короля й палкий прихильник нової влади, порядна, сіра і цілком щаслива людина. Сходження свояка до вершини влади нічим не порушило його душевного спокою. Тим-то обід, влаштований його дружиною Ізабел на честь Мори Теліша не свідчив про якесь підлабузництво чи розрахунок з його боку. Просто він був у плані світського життя граф — тієї частини його життя, яка не була присвячена відомству мінеральних вод.

Серед гостей, окрім міністра з дружиною, були подружжя Мела-

файя, славетний юрист, професор Ліма Вентура, барони ді Рендуфі, вдова Марія-Антонія Педроза і зовсім юний молодик, який сидів за столом поряд з Леонор і називався адвокатом Антоніу ді Мелу — він доводився небожем графині да Балза. Були присутні ще троє осіб, зовсім не знайомих Леонор.

Рішення запросити Марію-Антонію Педрозу викликало хай і легку, а все ж суперечку між господарями дома. Марія-Антонія три роки тому втратила чоловіка, службовця митниці, набагато старшого за неї. Вона дбала про нього аж до його останнього подиху із самовідданістю зразкової дружини. Однаке — і молода вдова не приховувала цього — тільки по чоловіковій смерті вона, не пробуючи прикидатися невтішною, спізнала прості життєві радощі, в яких не було нічого поганого, але в яких її завжди відмовляв людиноненависник-чоловік. Тридцятип'ятирічна, весела, бездітна, нічим тепер не зв'язана, Марія-Антонія намагалася не дуже виставляти напоказ своє раювання — із вродженої сором'язливості та з страху, щоб її не прийняли за жінку зовсім іншого розбору. Коротше кажучи, вона сподівалася незабаром вийти заміж удруге і цього разу вже за обранця свого серця. Ця надія, яка була ще таємницею для всіх, змушувала Марію-Антонію променитися таким щастям, що люди вражалися, дивлячись на цю чарівну жінку, з чиїх ясних очей, здавалось, бризкала вся радість світу.

Вона була дочкою давнього, але скромного прихильника монархії. Проте чоловік Ізабел ді Лантеміл вважав її недостойною розділити званий обід із таким добірним товариством.

- Вона працює,— сказав він дружині зневажливо.
- То ѿ що? Ти теж працюєш.
- Це зовсім інша річ. Я чоловік.

— Я різниці не бачу. Вона вдова. І заробляє собі на життя чесною працею. А втім, сеньйора інфANTA не далі як учора казала мені, що вона завжди відчувала найглибшу повагу до батька Марії-Антонії.

Це остаточно переконало аристократа.

- Роби як знаєш,— сказав він.

Питання запрошувати чи не запрошуувати баронів ді Рендуфі не викликало ніяких сумнівів. Тепер, на порозі ядерної ери, барони знову стали уособленням багатства й могутності, які перейшли до носіїв цих скромніших титулів відтоді, як понад сторіччя тому баронство купили собі Ротшильди. В Португалії барони увійшли в силу ще в часи королеви Марії Другої, коли свіжоспечені баронети, бразільські скоробагатьки, концесіонери тютюнової монополії та скунники за безцінь угідь вили свіжу кров та принесли нові кошти зубожілій аристократії.

І ось через століття барони ді Рендуфі знову зуміли стати тими, хто панував у португальському суспільстві в перші часи конституційної монархії.

Вони складали щасливу пару улюблениців долі. Свій титул вони купили в далекого родича-провінціала і почали його носити, незважаючи на заборону дворянської ради, яка не знайшла найменших підстав для узаконення цього набутку. Під час війни, завдяки фінансовому нюху, що його майбутній аристократ виявив зі своїх перших кроків у діловому житті, вони нажилися так, що могли вільно купити, окрім баронства, справжній палац у старому кварталі Лапа, маєток у провінції і багато інших привілеїв, необхідних для високого становища в суспільстві. Поклавшись на свій нюх, барон приєднався до фінансового угрупування, яке конкурувало в багатьох галузях португальської економіки з угрупуванням Кошти Відала. І нюх його не підвів. Невдовзі капітали його так примножилися, що вже ніхто не став заперечувати законності титулу, який він собі сам присвоїв. Уриваючи непотрібні зв'язки в міру свого просування по суспільних щаблях, підтримуючи лише ті, які могли принести практичну користь або додати близку його дутому гербу, барон ді Рендуфі уже згорда позирав на лісабонське суспільство і вважав собі за рівню лише іноземних князів, що жили на засланні в

його країні, міністрів та великих банкірів. А чоловіка Ізабел ді Лантеміл — пардон, сеньйора графа — він просто зневажав, як цього й заслуговував рядовий службовець — пардон, начальник відділу (хоч для нього це один чорт) — компанії мінеральних вод.

Але все це не заважало йому пам'ятати, що той усе ж таки наща-док давньої аристократії, куди він сам проліз із власної ініціативи — на жаль, королева Марія Друга, яку господь покликав до себе на століття раніше, уже не жила на цьому світі, щоб законно дарувати йому баронський титул.

Саме це міркування і змусило його з баронесою прийти на обід, влаштований на честь його знаменитого друга (іхнє суперництво в ділових справах залишалося за порогом салонів), теперішнього міністра торгівлі.

Леонор у такому шляхетному товаристві дещо ніяковіла. До світського життя прилучив її чоловік, щоб підняти авторитет своєї дружини. Проте вона, бувши замкнутої вдачі, так і не знайшла в ньому свого місця.

Ізабел ді Лантеміл усе своє життя відвідувала дім судді Мелафайї і навіть сподівалася одружити свою сестру з Фернанду. Незважаючи на крах своїх намірів, вона стала вірною подругою Леонор і намагалася прилучити її до середвища, в якому та, з гордощів, прагнула панувати, але яке будило в ній ворожнечу й таємне роздратування. Приховане почуття неповноцінності змушувало її із самого початку нікому й нічого не довіряти: «Це колишня швачка дони Пуріфікасан, гувернантка, компаньйонка, Наталіна!» Або ще гірше: «Це дочка Баптісти, банкового злодія, засудженого на дванадцять років ув'язнення... Вона уявляла, що балакають у неї за спину: «Бідолашний Мелафайя! Як він міг одружитися зі швачкою своєї матері, дівчиною, яку прийняли в дім з милосердя! Та ще й на додачу цей чудо-тестъ! У неділю вони, мабуть, разом провідують його в тюремній камері!»

Коли Ізабел ді Лантеміл казала їй, що вона виглядає на людях надзвичайно ефектно, стримана і скромна, зі своїми чорними очима, в яких мовби криється таємниця буття,— це були дослівні слова секретаря французького посольства.— Леонор приписувала їх великолішності подруги і не вірила навіть самій собі.

Фернанду хотів, щоб його дружина шила собі одяг у найкращої модистки, і Леонор не заперечувала. Вона мала природжений смак і вміла одягатися строго й елегантно. Але зовсім не любила хизуватися, їй здавалось, ніби гроші, на які куплені ці туалети, належать не її. Такого відчуття вона ніколи не знала в молодості, коли витрачала гроші, вкрадені батьком,— їх вона й досі вважала своїми кровними.

Довгі роки її мучила жадібність; щоночі вона мріяла про багатство старої, вперто обмірковувала кожен крок, який допоможе їй заволодіти цим величезним багатством. Одружилася вона без любові, щоб звільнитися від залежності, а насамперед (могла ж вона просто піти, грюкнувши дверима!) — щоб стати тут цілковитою господинею. Розписки фермерів, акредитиви, угоди про оренду, квитанції про квартплату, цінні папери, пачки банкнот, усе те, що допомагало старій тримати Леонор в убоцтві й залежності, тепер опинилося в її руках, і, на довершення перемоги, смерть звільнила її від старої карги... І ось, задоволивши свою жадібність, вона чомусь почувала себе ще нещаснішою, ніж раніше, бо їй не хотілося вже нічого. Вона розписувалася в одержанні тисяч квитанцій, стягувала орендну плату і складала гроші, але, сидячи в кабінеті дони Пуріфікасан, почувала себе так само, як у ті часи, коли тільки писала розписки, а ввечері носила їх на підпис старій. Бо стара і тепер не раз являлася їй у безсонні ночі, що їх вона, Леонор, переносила як найтяжчу зі своїх хресних мук.

От і сьогодні за цим обіднім столом Леонор була неспокійна. Цей йолоп Рендуфі, її сусід справа, звичайно ж, прочитав у газеті замітку про звільнення батька, про те, як вона чекала на нього біля воріт тюр-

ми і як вони вдвох поїхали автомобілем «в незвідому напрямку». А прийшла вона на цей обід тільки зі своєї глупоти, бо прийняти чи не прийняти запрошення чоловік дав вирішувати їй. Погодитися її спонукало чистісінське марнославство — виходить, вони з Рендуфі варті одне сідного, хоч ці люди завжди були їй нестерпні.

Напроти неї Марія-Антонія Сороменю (люди світські воліють називати її за прізвищем батька, старого монархіста, ніж за прізвищем чоловіка, такого собі Валентина Педрози, який не залишив по собі доброї пам'яті навіть на митниці, де вислужувався цілий вік), пухкенька блондинка, заражала всіх своєю веселістю. Поруч із нею вдовою здавалася вона, Леонор. А ѿправді, хіба має вона чоловіка, якого сама собі обрала б? Хіба має дітей, зачатих у годину кохання?

Антоніу ді Мелу, сусід зліва, не звертав уваги на принади Марії-Антонії. З неприхованим захватом він милувався нею, Леонор. І намагався втягти її в розмову:

— Професор Едуарду Рейш, адвокат вашого чоловіка, говорив уже мені про вас.

— Справді? Доктор Едуарду Рейш цікавиться моєю особою?

— Я не знаю, чи цікавиться він, але мені здається, що жоден чоловік не може не цікавитися вами.

Комплімент молодика потішив Леонор.

Два роки тому Антоніу ді Мелу закінчив юридичний факультет і працював тепер у адвокатській конторі професора Едуарду Рейша. Коли Леонор почула від нього, що початкову школу і ліцей він закінчив у Африці, а до Лісабона приїхав лише тоді, коли вступив до університету, то, поєднавши людей і факти, вона прийшла до раптового здогаду.

— Ви кажете, ви небіж сеньйори графині да Балза? О, тепер я знаю, хто ви такий.

— Я син капітана Жоржі ді Мелу,— признався він спокійно.— Мої батьки вже двадцять років живуть у Анголі. А тут я зупинився у своєї бабусі.

— А ваша мати не збирається переїхати в Лісабон?

— Тепер, коли я в Португалії, може, їй збирається. Але мій батько влаштувався там непогано.

Антоніу ді Мелу розповідав далі про свою родину і про себе. Професор Едуарду Рейш ставиться до нього вельми по-дружньому. Запросив його після одержання диплома працювати в свою адвокатську контору. Це людина великого розуму й щирого серця!

Леонор перестала слухати його, віддавшись плину своїх думок: батько цього хлопця, якщо вірити чуткам, колись привласнив чужі гроші. А потім він учинив так, як мусив би вчинити її батько: подався до Африки, щоб розпочати там нове життя.

Антоніу ді Мелу вів далі:

— Мій батько вже багато років управляє величезним маєтком. Життя там фантастичне!

Поки хлопець говорив, якесь незнайоме почуття пройшло Леонор, якась дивна втіха від його присутності. Тепер вона вже не почувала себе самотньою. Поряд із нею сидів син, чий батько був такий самий, як і її батько. Їх поєднувало одне тавро — авжеж, вона затаврована, дочка злодія! І ось цей такий юний і гарний хлопець теж носить на собі ганебну пляму, але він сидить тут, мовби нічого й не сталося!

Він сказав, пожираючи її очима:

— Моя мати — надзвичайна жінка! Я б дуже хотів, щоб ви познайомилися з нею!

А, он воно що! Він не син Наталіни, він небіж графині да Балза. Отож у нього все інакше. Він може почувати себе тут невимушено. Хай батько у нього љ злодій, але ж він небіж графині да Балза. А от вона,

вона — зовсім інша річ, вона дочка Баптісти й Наталіни. Ніколи не зможе вона заявити: «Я дочка капітана Жоржі ді Мелу, моя маті — надзвичайна жінка». Ні, в цього хлопця не те, що в ней. Він такий, як усі. Тут немає таких, як вона, немає, немає!

Барон ді Рендуфі хотів відвернути Леонор від розмови з сусідом зліва — непогана жіночка в цього Мелафайї! — і запитав її думки в одному дуже важливому питанні:

— Вам не здається, що церква небезпечно заграє з комуністами? Бо що таке оці християни-прогресисти, оці демохристияни, як не замасковані комуністи? Церква повинна відлучити їх, та й годі!

Леонор хотілося відповісти ѹому: «Мене це не стосується. Я до церкви не ходжу. Питання віри мені глибоко байдужі».

Справді, в якому віросповіданні вона виросла? Батько зовсім не дбав про її релігійне виховання. У далекому дитинстві маті прищепила їй якісь релігійні уявлення, дуже слабкі й невиразні, і вона позбулася їх тоді, коли навчалася в інституті, дружила з членами руху демократичної єдності, спілкувалася з Алберту ді Лемушем. У роки життя в домі Мелафайї вона щонеділі, а також у свята, ходила до церкви за розпорядженням майбутньої свекрухи. Але після смерті старої вона почала під тим або іншим приводом ухилятися від цього обов'язку. Фернанду пробував якось вплинути на неї. Одного разу вона сказала ѹому:

— Я не піду до церкви, я не вірю в бога.

Він поставився до її признання спокійно.

— Це природна криза, вона минеться. Віра — це благодать божа. Господь не залишить тебе. Я молитимуся, щоб він подав тобі допомогу й утішив тебе.

І відтоді Фернанду ходив до церкви сам, із почуттям гіркоти в душі. Він приносив їй душеспасенні книжки, але вона їх навіть не розгортала, а нагадувати він не посмів.

То хіба могло її обходити це загравання церкви з комуністами, яке так турбувало барона ді Рендуфі? А проте вона відповіла на його запитання з велими люб'язною усмішкою:

— Церква краще за мене знає, що їй робити. Вона існує вже дві тисячі років, а я — всього тридцять один рік...

Її відповідь страшенно сподобалася баронові. Він переказав її іншим гостям. Леонор спізнала мить тріумфу, коли всі погляди звернулись до неї. Барон сказав їй:

— Щасливі ті жінки, які ще можуть признаватися, скільки їм років!

За кавою, яку подали у вітальню, професор Ліма Вентура знову порушив цю тему.

— Соціальні проблеми мають велику вагу, але вони не повинні затуляти для нас, католиків, питання метафізичні. Тож я думаю, що ліві католики у Франції роблять велику помилку, небезпечно зближуючись із комуністами.

Фернанду Мелафайя, продовжуючи суперечку, почату за обіднім столом, якої його дружина не чула, підтримав думку старого юриста:

— Теоретичне зближення християнства та марксизму неможливе. Не треба робити ілюзій. Марксизм відкидає твердження про непізнаність історії — наріжний камінь християнської філософії. Він доводить за допомогою діалектики, що бога немає. У цьому, як і в багатьох інших питаннях, незважаючи на тимчасові розходження, до речі, вже подолані, Сартр і ліваки знайшли спільну мову.

Сидячи на жіночому кінці столу і не слухаючи базікання жінок, Леонор добре чула розмову між своїм чоловіком та професором, бо Рендуфі прикусив язика: тема перевищувала його розумовий рівень, обмежений інтересами оптової і роздрібної торгівлі.

З чоловікових слів Леонор запам'яталася фраза, яка так пасувала її теперішньому настрою: «Доводить за допомогою діалектики, що бога

немає». Особисто для неї не треба було ніякої діалектики, щоб переконатися, що бога в ній немає, що вона вбила його в своєму серці, бога, здатного навіяти доні Пуріфікасан таке святенництво й злість. Її чоловік, витаючи в хмарах, і далі виголошував своє кредо. Ніколи ще він не здавався Леонор таким далеким від неї. Чи він хоч говорив щиро?

Якась не знайома її дама присунула свого стільця ближче, щоб почати розмову:

— Мій небіж часто буває у вас. Ви, мабуть, знаєте, я — кузина вашого чоловіка...

Тепер Леонор згадала. Це була дона Мафалда, тітка Угіньо Мейреліша.

Дона Мафалда вела далі:

— Угіньо у захваті від Фернанду. Але, знаєте, до вас він також не байдужий.— Зробивши це приемне признання, тітка Угіньо зітхнула: — Шкода, що наш хлопець не одружений. Тепер уже пізно, він може вскочити в якусь халепу.

Леонор уявила Угіньо одруженим і мало не засміялася. Вона зробила над собою зусилля, щоб відповісти серйозно:

— Авжеж, це наш друг, він вряди-годи заходить до нас...

Тим часом Антоніу ді Мелу знову підійшов до неї:

— Я оце слухав вашого чоловіка. Який інтелект!

Усі, навіть цей хлопець, захоплюються розумом її чоловіка! Аби ж хоч один запитав у неї, чи вона теж схиляється перед його інтелектом!

Хазяїн дому, з огляду на похилий вік професора Вентури (ніхто з присутніх, до речі, не дав би йому вісімдесят років!), запропонував йому стільця. Професор сів. Із сусідньої зали увійшов міністр і приєднався до гостей. Хтось нарікав на те, як важко знайти куховарку:

— Уявляєте, ці панії вже не погоджуються варити на вугіллі!

Дона Мафалда, її сусідка, все ще говорила про свого небожа:

— Ми бездітні, усе, що маємо, дістанеться йому, але найбільша моя мрія побачити його одруженим. А так він усе життя буде попихачем у приятелів.

Стоячи перед Леонор у своєму чепурному смокінгу, Антоніу ді Мелу незграбно розкурював величезну гаванську сигару і чарував її своїми чистими ангельськими очима, яким намагався надати демонського виразу.

«Бідолашний, тобі ще треба багато солі з'їсти, щоб стати людиною»,— думала вона, одним вухом ловлячи розмову чоловіків.

— Еварішту ді Маседу сказав мені, що він разом з вами йхав «південним експресом»,— мовив люб'язним тоном, звертаючись до Мелафайї, міністр.

— Атож, ми погомоніли трошки. Його батько — мій друг дитинства.

Мора Теліш скористався нагодою, щоб поговорити з Мелафайєю на політичну тему:

— У нас уже давно виникла думка відірвати вас від ваших занять. Щоб запропонувати вам портфель міністра освіти. Це важлива ділянка суспільного життя і, на жаль, дуже занедбана. Роботи непочатий край.

— Мені вже казали про це. І добре, що не відірвали.

— Шкода, шкода. Ви повинні помиритися з нами, ви й наші друзі.

— Але я ні з ким не сварився. Просто, я монархіст-традиціоналіст, та й годі. А ви запровадили технократично-бюрократичну республіку. У нас немає спільноти точки дотику.

— Республіка... Республіка...— кинув міністр, якому таке визначення здалося надто грубим.

— Ви не маєте рації, Мелафайє,— повчально виголосив професор Ліма Вентура, один із визнаних стовпів режиму.— Ми використали її вашу доктрину. Ваше співробітництво нам необхідне.

— Не використали, прошу пробачення, а вихолостили,— заявив Мелафайя добродушно, але твердо.

— Он як ви це розумієте,— сказав старий професор, злегка роздратований.

— Ми побудували законну владу, ми організували націю, ми повернули втрачену довіру, ми відновили наш престиж за кордоном,— почав доводити Мора Теліш, майже переконаний, що все це його заслуги.

— Я заперечую законність цієї влади,— відрубав Мелафайя.

— Законність влади! — повторив, широко повівши рукою, старий професор, скептичний і втомлений.— Законність влади — це той секрет, який Людовік Шістнадцятий забрав із собою в могилу. Після його смерті влада завжди була тимчасовим і хистким утворенням. Якщо зважити на цю обставину, то ми таки чогось досягли.

— Але ви все-таки не захотіли спробувати відкопати цей секрет,— наполягав Мелафайя.

— Я, наприклад, усе своє життя прагну його знайти,— сумно признається професор.

Мора Теліш не дав себе втягти в дискусію про законність влади, що її він як-не-як представляв. Він обережно змінив тему розмови:

— Докторе Мелафайя, як виробник урану, що ви думаєте про оголошені заходи?

— Про створення комісії, яка наглядатиме за експортом мінералу?

Леонор перестала слухати. Уран її не цікавив. Дона Мафалда запитала її, чи вона не страждає від того, що в неї немає дітей і навіть небожа, такого, як у неї. Угінью став сенсом усього її життя.

Ні, від того, що в неї немає дітей, вона не страждала, вона вже не страждала ні від чого. Колись їй дуже хотілося мати дитину, але діти без кохання не народжуються. Ось чому її лоно залишилося порожнім, залишилися порожніми її груди і такою ж порожньою залишилась її душа. Але все це вона тамувала в собі, а відповідала зовсім інше, якісь банальності. Казала, що справді дуже страждає, проте не втратила надії. Але якої надії? Чого вона може сподіватись у своєму житті?

Голос міністра перекрив гомін у вітальні:

— Держава повинна суворо контролювати видобуток і продаж урану. Ми вже стали в цій галузі об'єктом зазіхань іноземних держав. Не далі як учора один із наших учасників паризької конференції Алберту ді Лемуш сказав мені...

Почувши ім'я Алберту, Леонор мимоволі здригнулася. Розмова знову зацікавила її, але вона вдала, ніби досі слухає дону Мафалду.

Державний муж вів далі:

— Ця проблема мене неабияк цікавить. Як тільки Лемуш вернувся, я одразу викликав його. Я хотів почути від нього докладний звіт. Це дуже тямуща людина. Звичайно, за ним потрібне око. Кажуть, ніби колись він симпатизував червоним. Молодість, молодість... Але тепер, здається, він служить нам вірою і правдою.

Нараз Леонор відчула, що вона не сама. І цього разу компанію складала не дона Мафалда. І не свіжоспечений адвокатик з його прагненням завоювати світ. І тим паче не її чоловік, цей надутий індик, який саме, відповідаючи міністріві, вихваляв свого колишнього товариша. Поряд із Леонор несподівано виник той, хто дванадцять років тому давав їй приватні уроки. Після стількох літ жодна сива волосинка не блищала в його волоссі, жодна зморшка не проорала обличчя. Це був той самий тридцятирічний молодик, який підкорив її і якого вона, попри всю зневагу до нього, не могла забути. Тільки він її тут рівня — не барон, не племінник графині да Балза, не кузен її чоловіка, не міністр, не банкір. Перед ним вона не посorомилася б роздягтись і оголити свою душу. І роздяглася би вона перед ним із власної охоти, а не з обов'язку, як перед своїм чоловіком. Це той, хто вбив бога в її душі, і вона викричала б йому своє обурення, щоб він поцілунком запечатав її гнівний рот!

— Я дзвонив сьогодні вранці Алберту ді Лемушеві, щоб він прийшов до нас завтра ввечері. Ми скористаємося візитом Олівейри Баррету з дружиною. Нам не обов'язково сидіти лише вчотирьох. Крім того, мені хочеться поновити стосунки з ним. Я був просто щасливий знову зустріти його в Парижі. Гадаю, ти не бачиш у цьому чогось незручного...

Поки Фернанду з властивою йому повільністю говорив, Леонор уже наперед здогадалася, що він їй скаже. Вона знала, що Алберту ді Лемуш повернеться в її життя. Дарма вона намагалась поховати спогад про нього на самому дні душі, дарма топтала його з презирством і навіть ненавистю. Не могли стерти цього спогаду дванадцять тяжких років, коли батько її страждав у тюрмі, а вона жила в цій оселі — спочатку як служниця, потім як господиня дому, але завжди як полонянка. Все це було ні до чого. Завтра вона побачить його, зустріне церемонно як давнього знайомця, про якого вона більше не згадує. Вона не скаже йому, скільки про нього думала, скільки разів являється він їй у безглуздих мріях, безглуздих, як усе, що було між ними двома. Вона не скаже, як уві сні благала його подарувати їй дитину, взяти її, умертвити — але подарувати їй дитину. Ні, вона ставитиметься до нього згорда, як сеньйора з вищого світу, а не як молода дівчина, которую він сподівався обманути тільки тому, що вона була сама-одна на світі, а батько не мав часу глядіти за нею. Вона поставиться до нього згорда, вона поставиться до нього згорда...

Олівейра Баррету та його дружина з'явилися рівно о десятій. Фернанду хотів запросити їх на обід. Проте Леонор воліла за краще запросити їх на вечерю. Вона не надто їх полюбляла.

— Тільки коли їм заманулося купити Котаду, вони, бачте, власкавлюють нас візитом!

Олівейра Баррету розбагатів на торгівлі деревом під час війни, тоді, коли нестача вугілля змушувала вирубувати ліси та гаї. Він ще й тепер лишався найбільшим лісоторговцем і мав тugo набиту калитку. Його інтерес до Котади, про який Мелафайя уже знав з листа свого орендаря Селоріку, базувався начебто на лісових угіддях, які можна було використати. Але насправді Фернанду знав, що він учув запах урану, поклади якого вельми ймовірно були в землях маєтку.

Лісоторговець був десь одного з Фернанду віку, але здавався міцнішим за нього. Уродженець Візеу, він ще змалку товаришивав із сином судді Мелафайі на ліцейській лаві. Ця провінційна дружба дала йому нагоду обговорити його справу під час приятельського візиту. Дона Жоана Баррету, його дружина, належала до однієї з найстаровинніших аристократичних родин Бейра-Алти. Вся в полоні своєї провінційної кастової пихи, вона вічно ображалася на те, що її дворянство недосить визнають і шанують у столиці. Лісабон цікавився якимсь герцогом, двома чи трьома іноземними принцами, які втратили трон або претендували на нього, новими фінансовими баронами, уже піднесеними в дворянство, як Рендуфі, або ще й ні. Давні португальські роди, які могли похвалитися лише своєю древністю, не грали ніякої ролі, а надто аристократія з провінції. Тут шкала вартостей була інша, її визначали на юридичному факультеті на площі Сант-Ана та в банках на вулиці Комерсіу. Ось так і вийшло, що предки дони Жоани Баррету, сучасники створення Португалії, дали її скромному престижу ще менше, ніж чоловіків ліс. Для неї це була невигойна рана.

Її прихильність до Фернанду Мелафайі, мабуть, пояснювалася тим, що він один у цілому Лісабоні міг поговорити про її рід. Він знав імена та подвиги її славетних предків і ставився до неї як до особи дуже благородного походження, а не як до простої партнерки за столиком для гри в канасту.

Незабаром після дони Жоани та її чоловіка прийшов і Алберту ді Лемуш. Після довгого вагання він зрештою вирішив кинутися туди, як на відчай душі.

«Приймати мене для неї, звичайно, не велика радість, але ж Фернанду може образитись... Та й цікаво знову побачити її», — міркував він, збираючись прийняти якесь рішення.

Коли Леонор побачила його в дверях, жоден м'яз не ворухнувся на її обличчі. Зовні ніщо не зраджувало в ній ані найменшого хвилювання. Навіть блискавичний спогад про ту інтимність, яка зв'язувала її з цим чоловіком, не запалив легкого рум'янцю на її обличчі. Вона подала йому руку так само спокійно й природно, як за кілька хвилин перед тим подавала її Баррету. Правда, Баррету поцілував їй руку, а Алберту ді Лемуш обмежився потиском.

— Нарешті! — вигукнув Мелафайя з широю радістю. — Треба було чекати аж чотирнадцять років, щоб відбувся цей візит. Відколи ми розлучилися з тобою в Парижі.

— Але я майже весь цей час прожив там. Від сорок п'ятого... Повернувшись зовсім недавно...

Рекомендувати гостя своїй дружині Мелафайя не став.

— Я знаю, що ви знайомі, — сказав він, звертаючись до Леонор. Потім представив Алберту подружжю Баррету. — Доктор Алберту ді Лемуш, один з моїх найкращих друзів...

Тим часом Леонор роздивлялася його з таємною цікавістю. Справді, він ніби не жив усі ці роки. Був такий самий, як і тоді, коли вони розлучилися, у сорок років здавався навіть гарнішим і мужнішим, ніж був у тридцять. Але над собою він панував тепер ще дужче, ніж колись панував над її серцем. Це був уже не скромний репетитор, якого вона піднесла до свого рівня, а видатний учений, який прожив у Парижі всі ті роки, коли вона жила затворницею в домі на вулиці Томаша Рібейру та в маєтку Селоріку. Це був інший Алберту, куди вищий за того, кого вона намагалася принизити в пам'яті, але від кого не могла звільнитися. Досада, ненависть, зневага, які вона з розpacильною лютню розпалювали у своєму серці, де й поділися. Вона вся була в полоні цікавості та раптового солодкого передчуття, що самотність її закінчується. Туга за матір'ю, роки студентського навчання, арешт батька, одіозний образ старої, постійна присутність біля неї чоловіка та інших людей — усе це зникло, і з минулого в її пам'яті зсталося лише кілька сцен, які розігрувалися в її домі та в номері пансіону, що був неподалік у цьому самому кварталі. Ті короткі години зненацька набрали в її уяві більшої тривалості, ніж довгий період заміжжя. Дванадцять останніх років ніби й не існували. Цього проміжку в її житті не було. Було життя і була смерть. Просто години життя чергувались з роками смерті. Вона вдавала, ніби живе, а насправді не жила, не жила, та й годі. Не жила всі ці роки. І тому почувала себе нещасливою, тепер їй усе зрозуміло. Хіба може бути щасливим мрець? А вона ж була як мертві в чоловікових обіймах. І через те залишилася бездітною. Ніколи смерть не породжувала життя.

І досить було йому кинути на неї один погляд, мов торкнутися чарівною паличкою, як сталося чудо, і живодайні флюїди побігли по її жилах, закрасили рум'янцем шкіру.

Одразу після знайомства Алберту зумисне дав втягти себе в розмову з балакучим Олівейрою Баррету. Це був найкращий спосіб не залишатися віч-на-віч із Леонор на перших порах і дати час один одному, як ото на сцені театру, вжитися в своїй ролі.

Алберту ді Лемуш розглядав обстановку дому і нишком стежив за Леонор. Квартира йому сподобалася — дуже зручна, але без крикливого нальоту стилю модерн. Крізь розчинені двері видно кабінет Фернанду, спинки книжок вкривають усі стіни згори донизу. Старовинні меблі, коштовна порцеляна, пожовклі гравюри у вітальні, де він сидів, утопаючи в широкому кріслі, дуже різнилися від обстановки, в якій упер-

ше він побачив Леонор: той розкішний салон виказував любов до розкоші та несмак сеньйора Онорату Баптісти. А втім, вона також уже не студентка в синьому светрі, обтягнутому на тугих персах, така неприступна під час першої зустрічі, ніби вона робила дуже велику ласку, погодивши слухати його уроки. Ні, вона вже не учениця, яка спочатку так збентежила його своєю гордовитою поведінкою, і не закохана в нього дівчина. Тепер це сеньйора Мелафайя, яка приймає гостей у своєму салоні вельможної дами. Але вельможна дама не здавалася пихатою і холодною. Дворянство та чоловікові мільйони не покрили її крижаним панцирем. Ще привабливіша, ніж тоді, коли він уперше її побачив, з живим і проникливим поглядом, з дуже стриманими, але жіночними рухами, вона була тепер жінка в соку, а не дівчина, яка грає жінку. Чорне волосся м'яко облямовувало її смагляве обличчя; гнуучке, як і колись, але позначене м'якими лініями тіло було мов вирізьблене різцем умілого скульптора. Леонор постала перед ним жінкою в самому розквіті, але, здавалося, тільки йому одному відкривається вона в усій своїй чуттєвій красі, ніби тільки його очі сподобилися ласки милуватись нею.

Леонор відчула на собі його прихований погляд. Вона знала, що роки не позбавили її жіночих принад, що пережиті прикроці, можливо, засушили їй душу, але не стерли свіжих барв молодості, молодості, яка урвалася того дня, коли вона вступила в цей дім. Навпаки, здавалося, що тепер у ній зосередилися всі нерозтрачені раніш життєві соки. І вона відчувала, що він дивиться на неї як мужчина, що вона розбудила в ньому приспану хіть. І вона раділа, наче рабиня, що роздягається перед своїм паном, який вирізнив її. Але в цій світській атмосфері не було місця для таємних думок.

В цю мить до вітальні зайшов батько Леонор. Дізнавшись про звану вечерю, яку задавали дочка й зять, він вирішив прийти з власної ініціативи. Він не потребував запрошення, щоб з'явитися до своєї доночки, і таким чином він увійде в коло знайомих свого зятя. Його прихід вніс у вітальню холодну напруженість, якої він намагався не помічати. Баптіста поцілував Леонор і потис руку Фернанду з виразом майже поблажливої приязні. Мелафайя відрекомендував його присутнім, не називаючи імені:

— Мій тестъ...

Але всі троє гостей чудово знали, що старого звати Онорату Баптіста і він лише кілька днів тому вийшов із в'язниці.

Баптіста, який мав чудову зорову пам'ять, вільнав Алберту одразу, хоча досі не зустрічав його в пансіоні, де обидва мешкали.

— Ах, доктор Лемуш! Дуже добре вас пам'ятаю. Ви давали уроки Леонор. Радий знову вас бачити.

Але прихід Баптісти порушив ту атмосферу інтимності, що панувала у вітальні. Кожен мимоволі думав про його довгу відсидку в тюрмі, про вчинену ним крадіжку, і всі спроби присутніх триматися невимушено провалились. Леонор несподівана поява батька роздратувала. Фернанду, щоб не вразити дружини, намагався приховати своє збентеження. Подружжя Баррету нишком раділо, бачачи розгубленість хазяїна дому. Для Алберту ця зустріч була вкрай неприємна. Вона нагадала йому обставини розриву з Леонор, і він знову подумав, що вона має цілковите право зневажати його.

Олівейра Баррету скористався нагодою, щоб попросити у Фернанду дві хвилини уваги. Він хоче поговорити з ним щодо продажу Котади. Цей маєток цікавить його, там росте добрий сосняк, і дерево легко буде перевозити, оскільки залізниця зовсім близько...

— А що вас, Мелафайє, продаж лісу не цікавить...

Обидва вийшли для розмови в кабінет. У вітальні зосталися лише дві дами, батько Леонор та Алберту ді Лемуш. Баптісті не сподобалося, що його зять та Олівейра Баррету пішли. Його цікавив якраз лісоторговець, а не репетитор математики. Баррету був вхожий до Ротаріу, він часто у них обідав.

Алберту вкинув у склянку з віскі ще грудочку льоду. Зненацька його вразив дивний блиск у очах Леонор. Миттєвий, але дивний. Ніби полу-
м'я освітило їх і зразу ж погасло. Що ховалося за тим поглядом?

— Я знаю, сеньйоро, про вашу звичку супроводжувати Фернанду в поїздах за кордон. Вельми шкода, що цього разу...

Леонор урвала його:

— Ради бога, не називайте мене сеньйорою. Я була вашою учени-
цею, не забувайте! Ми повинні називати одне одного на ім'я.

— Дуже вдячний. З часом я постараюся звикнути.

— Ато ж, ато ж, вам доведеться звикнути приходити до нас частіш.
Фернанду вважає вас одним із своїх найкращих друзів. А справжні
друзі — рідкість...

Грудочка льоду розтопилася в склянці віскі, яку Алберту тримав у руці, руці сильній і водночас тонкій, яка змушувала Леонор трепетати під її пестощами. Крига розтопилася між ними. Алберту раптом збентежився, проте Леонор затопило зовсім інше почуття. Так ніби її тіло занурилося в піняву ванну і ніби тепле та м'яке на дотик шумовиння огорнуло її всю, безвольну і щасливу...

Фернанду і Олівейра Баррету нарешті вийшли з кабінету і знову приєдналися до гурту у вітальні. Баррету здавався розчарованим. «Фернанду не пішов йому назустріч», — подумала Леонор.

І вона розсипалася в усмішках та люб'язних словах перед гостем, який не зміг заладнати такої важливої для себе справи.

Розмова пожвавішала і тривала до пізньої години. Опівночі служниці подали чай. Алберту від чаю відмовився й попросив ще трохи віскі з льодом, і господиня сама, дуже старанно, приготувала йому напій. А коли подавала склянку, їхні пальці зіткнулися. Її рука, що тримала крижану склянку, пашіла. Алберту відчув себе спільником, тільки не зінав чого. Прощаючись, він не цілував рук дамам. В нього не було такої звички. Леонор йому цього не простила.

— Баррету запропонував мені чотири мільйони за Котаду!

— А що ж ти?

— Я сказав, що як він так хоче, то я можу продати йому ліс. Він підняв ціну до п'яти мільйонів. Я не поступився. Але про уран він і словом не обмовився.

— Ти правильно зробив. Ну, тепер він місця собі не знайде.

— А Лемуш, як він тобі здався? Правда, славний хлопець?

— Зовсім не змінився. Роки пощадили його.

— Йому не так і багато.

Куди подівся розум її чоловіка?

X

Коли градусник, підскочивши до сорока, показав Баптішті, що задужав він не на жарт, він попросив дону Етелвіну подзвонити дочці.

Леонор порадила по телефону, що попервах робити, і одразу з'явилась на батьків виклик. Хоча відстань між її житлом та пансіоном на вулиці Крешпу була невелика, вона досі ще жодного разу не відвідувала батька в його номері. Таємна відраза перешкоджала їй з'явитися в цей дім, куди вона не раз колись приходила до свого репетитора з математики. Але яке це мало значення? Скількох учнів він тут приймав, скільки чоловік приходило й виходило з пансіону протягом дня, протягом років? Навіщо надто роздувати спогад, що в її житті, може, й лишив якийсь слід, а в його житті — жодного? Так їй нашптував здоровий глузд. Але досить було Белшіорові перед звільненням батька з тюрми сказати їй про номер, знятий у пансіоні на вулиці Крешпу, як у її душі тенькула довго стискувана пружина. І жодного разу, відколи Бап-

тішта вийшов на волю, не наважилася вона піти подивитись, як він улаштувався в своєму випадковому житлі в доні Етелвіни. Чи ця жінка ще б упізнала її? Навряд. Скільки минуло років і скільки людей перебувало за цей час у тих мебльованих кімнатах!

Батька її байдужість вразила. Він сподівався оселитись у доньки, в особняку на вулиці Томаша Рібейру, й бути із зятем на короткій нозі. Вимушене проживання в пансіоні сеньйора Піньяна завдало йому глибокого розчарування. Ось що значить мати дочку невдячницею! Якщо він, чого доброго, захворіє, вона дасть йому померти й пальцем не кивне.

І ось він справді занедужав. Лежав, тремтячи під горою ковдр, і не міг дочекатись, коли ж прийде до нього Леонор. «У в'язниці ми бодай мали лазарет!» Але цю фразу він сказав подумки, бо язик у нього не повертається згадувати про ту невеселу «перерву» в його житті.

Леонор не змусила себе довго чекати. На званій вечері у себе вдома вона дізналася, що Алберту живе в тому самому пансіоні. Після стількох років нічого, здавалося, не змінилось. Може, й тепер він приймав у себе, як колись, учнів та учениць таких, як вона? Ця думка викликала в неї безглузді й сліпі ревнощі. Яка дурниця! Ревнощі до кого? Якщо когось їй і ревнувати, то тільки Фернанду. Однаке з цього боку її нішо не загрожує. Входячи в пансіон, вона думала не про хворого батька, а про Алберту, якого вона не бачила відтоді, як він побував у неї в гостях, але який ніколи, ніколи не йшов з її думки. Хворий був не батько, а вона, і ліків проти цієї гарячки, що жерла її, не знайти.

Побачити батька такого немічного вона не сподівалася.

— Це вже три дні триває. Застудився. Пройшовся пішки по вулиці після вечері з друзями. В ресторані була духота, а я був легко одягнений.

Вона негайно викликала по телефону лікаря.

Побоювання Леонор, зрештою, були небезпідставні. Дона Етелвіна, котра добре пам'ятало про уроки математики, які колись давав її по-жилець, постійно цікавилася нею. Хазяйка пансіону знала, хто вона, за кого вийшла заміж, і навіть не раз намагалася завести на цю тему розмову з доктором Лемушем. Але той відмовчувався. Тепер, коли стара провела її в батьків номер, обидві жінки нишком поглянули одна на одну, проте мовчали, як незнайомі. Однаке варто було Алберту прийти на сніданок, як дона Етелвіна сповістила його про прихід Баптіштиної доньки для догляду за батьком. У глибині душі вона дуже пишалася тим, що дона Леонор Мелафайя переступила поріг її пансіону. Але ж прийшла вона сюди лише тоді, як батько опинився при смерті. От висічка!

Леонор близько трьох годин чекала доктора Алвіша. Той зразу поставив точний діагноз: двостороннє запалення легень. Він насупився, прослухавши у хворого серце, зажадав аналізів: треба знати, як бореться організм, як функціонують печінка, нирки. Він призначив уколи. Побіцяя прийти надвечір.

Доглядати хворих Леонор доводилося не вперше. Не один рік колола вона сідниці та худі руки дони Пуріфікасан.

Але свого батька вона ще ніколи не бачила хворим. Він завжди був для неї тією ще молодою, енергійною і впливовою людиною, завдяки якій вона піднеслась високо вгору, а потім низько впала. Ставши в'язнем, він утратив у її очах свою колишню подобу. А те, що лисий дід, який тремтить від гарячки в цьому убогому номері,— її рідний батько, вона усвідомлювала лише розумом, але не відчуvalа серцем.

Інші почуття, інші думки цілком заполонили її. Де тут номер Алберту, і чи він у себе? Чи знає він, що вона тут, біля нього? При кожній нагоді Леонор ішла дзвонити, виходила з кімнати. Вона зателефонувала додому:

— Передайте Афонсу, щоб він привіз сюди грілку з гарячою водою і шприци для уколів. Хай заїде дорогою в аптеку.

Вона тинялася по коридору, як лань у лісі, що відчуває десь поблизу самця, але ще не бачить його. Батькова хвороба вирвала її з того тісного світу, який обмежував її життя. Всі люди довкола неї, ті, хто вільно заходив і вільно виходив, жили повнокровним життям. А вона, в своєму похмурому домі, з чоловіком чи без нього, помирала з нудьги. Вночі вона задихалася і кусала подушку, знемагаючи під тягарем непотрібної доброчесності, трусячись у лихоманці, що жерла її від того вечора, як Алберту прийшов до них додому, як він повернувся в її життя.

Жодного разу не зустріла вона його під час цієї безперервної біганини — ні в коридорі, ні у вітальні, ні біля телефону. Питати про нього дону Етелвіну чи служниць вона не хотіла. Вона не знала, чи він вернувся зі служби, чи тільки туди пішов. Не здогадувалася, де він: поряд чи далеко. Але іноді їй учуявся звук його голосу і шерех кроків. Їй здавалося, він от-от з'явиться, і вона, затиснута між ним та стіною, не зможе втекти. Їй марилося, ніби його постать заповнює собою весь тісний простір, і їй треба рухатися дуже обережно, щоб не зіткнутися з ним. Враження це було таке сильне, таке невідчепне, що якби Алберту раптом з'явився і штовхнув її, лагідно чи брутально, в свій номер, вона неодмінно скорилася б і віддалася б йому, як остання блудяжка. Ні честь, ні сором її уже не вберегли б. Він міг розпоряджатися нею, і вона б радо виконала його волю. Це було в неї як наслання, як невигойна хвороба.

Настав вечір, а Алберту ді Лемуш так і не з'явився запитати про стан здоров'я свого сусіда по пансіону. Коли надвечір доктор Алвіш знову прийшов до хворого, Леонор запитала його, чи не краще було б перевезти батька до неї додому — там йому було б зручніше, та й доглядати легше. Зробити таку пропозицію вона вважала за свій обов'язок. Але в глибині душі найбільшим її бажанням було почути відмову. Вона воліла за краще доглядати батька день і ніч у пансіоні, ніж віддалитися від цього місця, де її утримувала якась диявольська сила. Лікар висловився категорично:

— Нізащо в світі. Найміть собі в підмогу догляdalницю. Залишатися тут цілу добу ви не зможете. Але перевезти хворого тепер, коли в нього серце ледь б'ється, навіть не думайте.

Леонор подзвонила графині ді Лантеміл і попросила її знайти сідлку, щоб допомогти їй доглядати батька. Ізабел, як завжди дуже чуйна, не забарилася з'явитися сама, в супроводі догляdalниці, величної матрони, жінки бувалої в бувальцях.

Тільки о другій ночі передала Леонор свого батька під опіку цієї жінки і пішла додому перепочити після важкого дня. Афонсу підвіз її машиною ті двісті-триста метрів, які відокремлювали пансіон від будинку дони Пуріфікасан. Авжеж, дони Пуріфікасан, бо для неї дім усе ще належав старій, а не їй і не чоловікові, старій, чия смерть не звільнила її від рабства.

Малим ключиком вона відчинила великі двері.

— Вертайтесь додому, Афонсу. Я не думаю, щоб мені довелося їхати серед ночі. А втім, якщо буде треба, я викличу таксі. Чекаю вас о восьмій ранку.

На сходах вона запалила світло — щоб розігнати привидів. А втім, привид тут був один — привид старої.

Проте сьогодні він не з'явився. Живі люди зібралися біля її узголов'я, щоб скласти їй компанію в цю годину, порожню, як усі години її життя. Чоловік шепотів їй ніжні слова, від чого вона крижаніла ще дужче. Потім Алберту ніжно пестив їй перса й живіт. Та коли вона вже підставила йому губи для поцілунку, сон розвівся. Вона лежала сама на величезному ліжку — без сліз, без слів, без кохання — і лише відчувала, як непогамовані жага спопеляє її в темряві.

I

Угінью не хотів вірити в те, що йому розказали. Він пильно придивлявся до Леонор, намагаючись із виразу її обличчя, з жестів помітити підтвердження того, в що уперто відмовлявся вірити. Проте не помітив ані найменшої зміни в її поведінці, в її голосі, в її звичній стриманості. Він добре знов, що жінки уміють критись і що вони не ходять, повісивши на груди дощечки з іменами своїх коханців. Але з дитинства призвичаєний до тісного спілкування, ніжної дружби з ними, він умів зазирати в їхню душу, мов крізь прозоре скло, і, здавалося, владів шостим чуттям, яке безпомилково підказувало йому, де закінчується чеснота і де починається гріх. Скільком із жінок він доводився спільником, роблячи дрібні послуги для полегшення їхнього життя в цьому середовищі, трохи для них вільнішому, ніж колись, проте все ще досить тісному... Але за чесність Леонор Мелафайі він ладен був сунути руку в огонь. Така стриманість, така скромність, така природжена гідність, таке спокійне й добropристойне існування — померти можна з нудьги. І на тобі, віконт ді Монтемор головою своєї доньки клянеться, що з-за фіранок своєї парубоцької квартири на затишній вуличці старого кварталу Граса не раз бачив, як дружина Фернанду Мелафайі, завжди о шостій вечора, виходила з таксі й зникала в під'їзді будинку, причому в ці самі дні й о цій самій порі туди також заходив високий гарний чоловік, якого віконт, здається, десь зустрічав.

Спершу він подумав, що то вона навідується до своєї модистки. Але чому тоді вона приїздить не у власній машині? Через кілька днів він знову її впізнав, авжеж, це вона вибралася з таксі й зайшла в будинок навпроти. І тоді в нього не лишилось ніяких сумнівів. Він зібрав ще кілька додаткових спостережень: зокрема помітив, що коли Фернанду Мелафайя їздив у провінцію, молода жінка затримувалася довше в своєму притулку, де нудитися їй, очевидно, не доводилось. Коли вона виходила, на вулиці її вже чекало таксі, мабуть, викликане по телефону. Ще через кілька хвилин з'являвся її партнер і пішки рушав геть, із виглядом людини, яка не марнує часу. І він справді не марнував його — з такою жінкою! Віконт десь бачив того чоловіка, от тільки не пригадає де...

Коли Угінью почув такі подробиці, йому нічого іншого не лишалось, як повірити Монtemору. Зрештою, він давно вважав, що адьюльтер — це єдина розвага в житті заміжньої жінки. Однаке в цьому випадку, коли йшлося про його родичів, краще б обійтися без такої розваги. «Бідолашний Фернанду, він так обожнює свою дружину! Вона для нього все!» І на цю думку Угінью глибоко засмутився. Хто ж був коханцем Леонор?

Монtemор не став роздзвонювати про своє відкриття, яке так його зацікавило. Але він не без зловтіхі довів його до відома своєї сестри, подруги Леонор Мелафайі, яка до небес розхвалювала її чесноти. Ізабел ді Лантеміл не хотіла вірити братові. Проте той навів стільки подробиць, що вона перестала сумніватися. Навіщо брати таксі? Чому вона їздить туди регулярно, і як розуміти появу того чоловіка? Її брат не ангел, але плітки не його ремесло. Він досить стриманий на вдачу і не став би обкидати болотом чесну жінку. Виходить, дарма вона піднесла подругу на такий високий п'єдестал. Й Ізабел, яка ставилась до Фернанду, як до старшого брата, а до Леонор, як до молодшої сестри, відчула себе ображеною в своїх найкращих почуттях.

Отже, за кожним вчинком, кожним словом, кожним кроком Леонор стежили її найкраща подруга та чоловіків кузен, вірний її паж у години нудьги, а скільки вона нудьгуvala, одному господові відомо! Але ні Ізабел, ні Угінью не відкрили ій того, що знали. І вона жила цілком

безтурботна, переповнена незнаною досі радістю, яка витіснила з її життя всі турботи та прикроці.

Це перетворення сталося під час хвороби батька, перетворення, яке вона з трепетом у душі усвідомила, коли вранці прибігла у пансіон, щоб доглянути хворого, і побачила там Алберту — свою радість і свою муку.

Вона провела в пансіоні понад тиждень. У перший день батькової хвороби Алберту не виявляв ознак життя. Другого й третього дня він цікавився через покоївок здоров'ям сеньйора Баптішти. Проте Леонор не бачила його, не чула його голосу. І в ній почала закипати така лють, аж боліли голова й груди — заболіли від внутрішнього жару, який її спопеляв, від спраги, що її не тамувала ніяка вода. На четвертий день вони зустрілись у віталенці. Леонор помітила, що Алберту зніяковів, і душа її сповнилася таємною радістю. Алберту запитав про здоров'я батька, а вона, знаходячи тисячу приводів, усе не хотіла відпускати його від себе...

Батькові було дуже погіршало, і Леонор не відходила від нього цілий день і цілий вечір. Вона не повідомила чоловіка, який був у від'їзді, про хворобу тестя, під тим приводом, що не хотіла турбувати його, а насправді вона боялась, щоб він спішно не повернувся до Лісабона. Тепер, коли на карту було поставлено життя її батька та її власна доля, Леонор хотілося зберегти повну свободу. Бо вона знала, що чіплятиметься за свою долю, зціпивши зуби і вп'явшись нігтями в долоні рук, з сухими розпашілими губами. Під час першої зустрічі, щоб утримати біля себе Алберту, вона дуже докладно розповідала йому про хворобу батька. Вона нарікала на самотність, у якій опинилася тут, серед незнайомих людей, забута єдиним другом, який міг би її підтримати... Вона була в білому халаті, збереженому ще відтоді, коли вона доглядала свекруху, який вигідно підкреслював її граційну постать.

Алберту довго сидів біля неї, більше слухаючи її, ніж розмовляючи. Того вечора, коли приходив до них із візитом на запрошення Фернанду, він відзначив, що в поведінці його колишньої учениці, покинутої ним у найважчу мить її життя, не було нічого ворожого, скоріш навпаки. Він навіть не помітив у ній якогось збентеження. Проте Алберту вирішив забути минуле і йти далі життям, шануючи своїх друзів та їхніх жінок. Але в наступні дні його постійно переслідував образ Леонор, відриваючи його від звичної роботи. І в сентиментальній самоті, в якій він жив, йому не раз марилося, як Леонор нахиляється над ним і ніжно пестить його. Але дійсність була іншою.

І ось тепер Леонор справді стояла біля нього; навіть поклала долоню на його руку, щоб утримати його. Вона так потерпає за здоров'я батька! Добре хоч, що зустріла його, так вона почуває себе бадьюріше.

Алберту спитав її про чоловіка.

— Він у Селоріку. Я ще нічого йому не повідомляла, щоб не зумісти його швидко вернутися. Йому треба владнати дуже важливі справи.

За вечерею Алберту склав їй компанію на короткий час. З першого дня батькової хвороби вона обідала й вечеряла в пансіоні. Приводом для цього був важкий стан хворого. Але тільки тепер, на четвертий день досягла вона своєї прихованої мети.

Тамуючи хвилювання, викликане його присутністю, вона розпитувала його про життя з тією увагою, яку виявляють до друга після тривалої розлуки. Він розповів їй про свої наукові заняття до повернення у Францію і про роботу під час другого дев'ятирічного перебування в місті, де вони раніше так широ дружили з Фернанду. А тепер він знову був тут і жадав дружину свого друга, бо хоч як намагався прогнати цю думку, він жив тільки нею. Навіщо дурити самого себе?

На п'ятий день хвороби лікар Алвіш сказав, що битву виграно. Серце хворого витримало сильний напад, але він ще потребував по-

тійного догляду. Леонор, як віддана донька, залишилася біля узголів'я батька. На ніч її приходила змінювати доглядальниця. Та Леонор погоджувалася йти додому лише пізнього вечора. Дона Етелвіна не втомлювалася хвалити її: мовляв, і віддана своєму батькові, і проста в поводженні, і симпатична. Для хазяйки скромного пансіону присутність такої сеньйори з вищого світу, з власним автомобілем та шофером на чатах перед дверима, підносила їхого в ранг великого готелю.

Після цієї нової зустрічі Алберту вирішив вернутися в тінь, у якій він ховався перші дні. Він зрозумів, що не байдужий до Леонор. Звичайно, про її бурхливі бажання він не здогадувався, а проте збагнув, що їхня зустріч не могла не схвилювати їх обох. Але від добрих намірів до їх здійснення відстань дуже велика, і Алберту не зумів її подолати. Отож у наступні дні вони знову зустрічались і кілька разів розмовляли. Одного разу Алберту прийшов у кімнату хворого з коротким візитом, і коли він виходив, Леонор, взявши їхого за руку, попросила знову скласти їй компанію у вечірню годину.

Ні гордість, ні сором більше не втримували її. В міру того, як гарячка батька спадала, жар у неї дедалі зростав. Тим часом як серце хворого знову забилося в нормальному ритмі, її серце трепетало в грудях усе бурхливіше і невтримніше.

Ввечері Алберту поїв раніше за неї, але прийшов, як і обіцяв, скласти їй компанію за столом. У цей самий час вийшов лікар і заявив:

— Ваш батько одужує!

Фернанду двічі телефонував із Селоріку і, не заставши дружини вдома, дізнався від челяді про причину її відсутності. Він подзвонив прямо у пансіон і лагідно покартав її за те, що вона не повідомила його про батькову хворобу. Вона пояснила, що не хотіла, щоб він турбувався чи змінював свої плани. Він був зворушений цією делікатністю і стурбувався, подумавши про те, скільки роботи випало на плечі Леонор.

— Завтра я повертаюся.

— Ні-ні, не треба. Батькові покращало. Так що спокійно доводь до кінця свої справи.

— Побачимо. Завтра вранці я тобі подзвоню.

Вона зрозуміла, що дні повної свободи для неї закінчуються; що ніколи більше Алберту не сидітиме поруч із нею в атмосфері раптової близькості, яка виникла між ними; що коли вона не скористається останніми годинами волі для подолання тієї ями, яка відокремлювала її від життя,— а життя для неї в цю мить було тільки коханням,— то незабаром двері в'язниці знову закриються за нею, в'язниці гіршої, ніж усі інші, бо її стінами були нудьга, буденність та суспільні умовності.

Під час розмови з Алберту в ідалальні, коли інші пансіонери вже пішли, вона умисне заговорила на делікатну тему подружнього життя. Вона знала, що кинутися в обійми, які все ще не розкривалися для неї, можна, тільки переступивши через труп Фернанду, тільки потоптивши його без вагання, без докорів совісті, без жалю.

Алберту поводився стриманіше, ніж вона. Він жадав її з усім палом своєї душі, але його жаданню, якого він не зумів заспокоїти дванадцять років тому і яке вона зуміла за короткий час розбудити в ньому, заважав острах завдати кривди другові, котрого він щиро шанував. Словеса Леонор помалу розвіяли всі його вагання. Ці слова здавалися цілком невинними, але вони будили в його уяві чуттєві й млюсні картини. Та й жінка перед ним, дарма що вдягнена в білий халат доглядальниці, скована під білим покривалом чистоти, уже не таїла свого бажання віддатися, яке прозирало тепер у всіх її думках, у всіх руках.

Після вечері вона знову вернулася до батька. Але перед тим перекинулася кількома словами з Алберту, на порозі його кімнати, за троє дверей від номера Баптішти. В голові Леонор уже виник план. Четверті двері, в кінці коридора...

Алберту й сам незчувся, як став коханцем Леонор Мелафайї. Його дедалі сильніший потяг до цієї молодої жінки, потяг, розбуджений новою зустріччю, завершився без жодного з його боку зусилля, цілковитою покірністю Леонор, яка скорила і його своїм невтримним прагненням віддатися. Вона забула про честь, про умовності, про сором, про обережність — про все! Для неї існували тепер тільки він і вона, тільки їхнє кохання, земне, відчайдушне кохання, ніби ті хвилини, коли вони були разом, тільки й належали їм у житті, ніби треба було надолужувати дванадцять змарнованих років, років забуття для нього і років ненависті — для неї.

Три ночі підряд Леонор зухвало й упевнено приходила в номер Алберту. Після повернення в Лісабон Фернанду цей порядок порушився. Ale життя, трепетне і сповнене пригод життя, вона вже не хотіла випускати зі своїх рук, з тих рук, які стільки років стискалися в пустці безцільного животіння. Заражений пристрастю цієї жагучої жінки, Алберту вже не думав утікати, як утік дванадцять років тому. I як тоді, так і тепер, муки сумління були заглушені його чоловічим егоїзмом.

За п'ять тижнів цей зв'язок усталився. Леонор, вражена цілковитою новизною своїх почуттів, раювала й тішилася; такого щастя раніше вона навіть у мріях не могла собі уявити.

Вона сама допомогла Алберту знайти квартирку для їхніх побачень. Всі любовні безумства, всі витівки мали для неї присмак щойно достиглого яблука, яке вона кусала білимі зубами з дитячою і водночас катанинською втіхою. Весь арсенал жіночого лукавства спрямувала вона на те, щоб чоловік і далі ні про що не здогадувався.

Вона так уміло відлучалася з дому, що спосіб її життя начебто й не змінився. Батько нахвалитися не міг, як вона доглядала його.

— Це скарб, вартий усього вашого золота! — казав він зятеві, надрізуючи кінчик сигари, яку щодня брав у кабінеті Фернанду.

Той збирався їхати в Бейра-Алту, щоб простежити за розробкою руди, видобуток якої його турботами добре піднявся за останні місяці. Леонор наперед раділа на думку про дні цілковитої волі, яку їй дасті ця нова поїздка. Проте нічим не зраджувала своєї таємної радості. Вона слухала Фернанду підкреслено уважно, всміхалася батьковим дотепам. А думки її були поглинуті Алберту.

Онорату Баптішта, неквапливо розкуривши сигару, почав ділитися із зятем своїми широкими комерційними планами. Його становище в фірмі Мешії й Транкозу дуже міцне. Великий фінансовий і діловий досвід допоміг йому відновити несправедливо втрачене місце в суспільнстві. А що стараннями його любої донечки запалення легень не спровадило його на той світ, він ще покаже цим банківським чинушам, хто такий Онорату Баптішта! Зла на них він уже не держить. (Благодійне повітря волі розвіяло всі його мстиві помисли.) Проте він доведе, що забагатіти і жити розкошуючи можна й без їхньої допомоги. Бо тепер багатство само йде в руки. Купівля та продаж урану — оце бізнес, так бізнес. Мелафайя навіть гадки не має, які скарби вклав у його руки господь. Саме щоб розкрити зятеві на це очі, Баптішта й пропонує йому свої безкорисливі послуги.

Його друг Мешія створив акціонерне товариство, прихованою метою якого — як довірили йому під секретом — є закупівля урану котом однієї шведської фірми. Звичайно, ціна його набагато вища, ніж дають за офіційною таксою. Англійці, як і в усьому, тут теж нас визискують. Купують метал за дрібничку, а американцям перепродують бозна по якій ціні. Так от, Баптішта, з дружби до зятя, береться визволити його від цієї опіки. Чому б Мелафайї не поговорити з Іполіту Мешією і не спробувати дійти до якоїсь згоди?

— Мешія казав мені, що познайомився з вами у вагоні «південно-гокспреса», коли ви поверталися з Парижа два місяці тому.

— Авжеж, я щось пригадую.

Фернанду поводився дуже стримано. Він уклав з англійцями тверді контракти на продаж свого урану, контракти, на його думку, дуже вигідні, й не збирається їх розривати. До недовіри, яку викликав у нього цей новий покупець, схильний діяти напівпідпільно, домішувалася недовіра до діяльності тестя, що вже здобула таку сумну славу. Ображати батька Леонор він не хотів, і тому просто ухилився од конкретної відповіді на його пропозиції.

Баптішта не здавався:

— Ми ще про це поговоримо. Повірте, я дбаю тільки про ваші інтереси.

Коли тесть пішов, Фернанду, перш ніж засісти в кабінеті за роботу, порадився ще з дружиною. Леонор була свідком розмови між ними, чула батькові пропозиції. Ale недовіра її була ще сильніша, ніж недовіра Фернанду. Батько може завоювати собі найтепліше місце під сонцем, змусити всіх себе поважати, але для неї він завжди залишиться колишнім шахраєм, здатним на нові маxінації та зловживання. Він був джерелом її таємних страждань, у яких вона не хотіла признатися навіть чоловікові. Вона постійно боялася, щоб батько тепер на волі не зробив якогось негідного вчинку. Коли він захворів і вона доглядала його, до неї вернулося почуття доччиної відданості. Та з початком одужання Баптішта знову набув самовпевненості, яка так дратувала дочку і за якою вона бачила лише невпевненість і фальш. Вона не вірила ні в успіхи батька, ні в його чесність. З другого боку, вона ладна була всіляко підтримувати його, можливо, тому, що теж спізнала чимало лиха (хіба за життя старої вона не відбувалася ув'язнення?), а може, то був голос крові. Хай там як, а вона почувала себе близчою до батька, ніж до чоловіка. Проте це почуття Леонор ховала глибоко в душі, і воно не заважало їй дивитися на речі тверезо.

— Як ти ставишся до батькової пропозиції?

— По-моєму, ти ні в якому разі не повинен приставати на неї.

— Добре, що ти думаєш, як і я. Справи з англійцями йдуть чудово. Навіщо міняти партнера? Та й навряд щоб уряд дозволив купувати уран комусь іншому. Контроль над його продажем дуже суворий...

— Оті батькові пропозиції — то пусті балачки. Не довели б вони його до нових прикроців...

Скориставшись цією хвилиною відвертості, Фернанду спитав дружину, чи не поїде вона з ним у Бейра-Алту.

— Я дуже б хотів, щоб ти супроводжувала мене. Мені так тебе не вистачає. Я, звичайно, розумію, ти там нудьгуватимеш...

Ця пропозиція перелякала Леонор. Стільки днів мріяла вона про цю близьку волю, щоб цілком віддати себе Алберту! I ось чоловік хоче поховати її живцем у тій дірі, Селоріку!

Вона спробувала знайти віправдання.

— Не знаю, тепер, у такий холод...

Як їй раптом закортіло притулитися до теплого тіла Алберту, втекти якомога далі від того, кого вона чи то лише поважала, чи то просто зневажала, але хто був її чоловіком, того, перед ким їй довелось до кінця грati комедію! Проте Леонор не докінчила фрази. Вона не хотіла наполягати на своїй відмові. I ніжним поцілунком попрощалася з Фернанду:

— Мені пора йти приготуватись. О пів на четверту по мене прийде Ізабел. Ми домовилися зіграти кілька партій у канасту!

Покинувши зятя, Баптішта взяв таксі й поїхав у контору. Фірма Мешії і Транкозу містилася на просторому другому поверсі на площі Ареейру, а нова контора з експорту займала вже кілька тижнів невеличке приміщення на третьому поверсі.

Баптішта, на правах недавно хворого, роботою себе не обтяжував. Мешія запобігав перед ним, бачачи в ньому тестя другого за величиною португальського експортера урану. Транкозу примірявся, як би ввести його в справи, що дозволило б йому повернути собі дві тисячі конто, суму визнаного ним боргу.

Перемовляючись із Мешією, розпитуючи в завжди скромного Назарета про організацію справи, Баптішта поступово склав свою думку про характер та прийоми бізнесу, в якому його просили співробітничати. Незважаючи на весь спокій Мешії та його намагання надати справі найприроднішого вигляду, було ясно, що купівлю й експорт урану необхідно було прикривати. Про людське око фірма торгувала традиційними металами: оловом, вольфрамом, за якими не було такого суверого контролю, як за розщеплюваними матеріалами. Збут закупленого урану — ось що клопотало заповзятливого Іполіту Мешію. Але ж він, Баптішта, як ніхто вміє вирішувати подібні складні проблеми. В цій напівзаконній справі для нього відкривалися такі можливості для маневрів, про які Мешія й Транкозу навіть гадки не мали.

Тим часом Назарет, який уже злагнув, чим доведеться йому розплачуватися за честь стати акціонером нової фірми, поділився своїми побоюваннями з Онорату Баптіштою. Бізнес цей дуже привабливий, але ж і ризикований. Хоча офіційно уран експортуватимуть до Англії, але це не кінцевий пункт призначення. Потім його переправлятимуть морем до Швеції. А куди далі, одному богові відомо. Усе це він повідомляє своєму другові Баптішті під великим секретом, бо треба ж — сто чортів! — полегшити собі душу! Звісно, він пішов сильно вгору: став компаньйоном-управителем великої фірми. Кишені його добре набиті. Однак для ризику та авантюр він не створений. Єдине, що його втішає, це впевненість шефа Мешії в успіху їхньої справи. З його погляду, все у них іде як по маслу.

Над кварталом із громовими перекотами пролітали літаки, заходячи на посадку в близький аеропорт. Увесь будинок ходив ходором, і Назарет затикав собі вуха, кленучи цей постійний гуркіт над головою.

— На біса ми влаштувалися саме тут?

А що Баптішта не відповідав, Назарет висунув шухляду свого столу й довірливо показав йому нові фотографії, які поповнили його колекцію голих жінок. З юних років це стало його найбільшою пристрастю. Він уже назбирав сотні, тисячі фотознімків, гравюр, літографій, картин, на яких були зображені голі жінки всіх рас. Безпритульний старий парубок, він не прагнув жодної жінки, оскільки володів ними всіма. Споглядати їх, зображеніх у викличних позах, стало для нього найбільшою радістю, справжньою насолодою. Він виписував ці картинки з однієї паризької книгарні, що на вулиці Сен-Пер. У Лісабоні Назарет теж мав свого постачальника, сеньйора Клементі, букініста з вулиці Роза. Всі його заробітки йшли на поповнення цієї еротичної колекції. Для Назарета ціна урану вимірювалася числом та сексуальною привабливістю голих краль.

Клементі-батька змінив за прилавком букіністичної крамниці Клементі-син, а він, Назарет, залишився й надалі їхнім вірним клієнтом. Якось прийшовши до книгарні, Назарет розповів букіністові про свої побоювання щодо торгівлі ураном.

А Клементі-син був давнім інформатором поліції і, звичайно, він зразу ж переказав свою розмову з Назаретом інспекторові, який, до речі, теж був одним з його покупців.

III

З вікна кабінету Алберту видно широке пустынє Жункейри, віддане на поталу бур'яну та вуличним бешкетникам, води Тежу, збріжені південним вітром, сірі пагорби лівого берега, позбавленого всякої зелені. Втомившись від розрахунків, які робив цілий ранок, Алберту

перевів погляд на цей занедбаний, забутий людьми краєвид. Низький, по борти у воді, наливник кинув якір посеред річки в чеканні на швартовку. Рейсовий пароплав з Трафарії, білій і маленький, відважно крав хвилі, поспішаючи сховатися в гавані. Скільки часу пробув він у розбурханому морі?

І який дев'ятий вал збурив зараз його власну душу, щоб скаламутити завойований такою дорогою ціною спокій?

Спомин про Леонор мучив його в години самотності, навіть коли він працював. Він відчував, що жінка давнього друга прив'язала його до себе міцними узами вже тоді, коли зненацька залізла до нього в ліжко і обняла його з такою жагою, що, здавалось, їхні тіла ніколи вже не відірвуться одне від одного. І тепер його душа була у великому сум'ятті, бо йому бракувало того зручного цинізму, який любісінко дозволяє чоловікові ділити жінку зі своїм найкращим другом.

Напередодні він вечеряв у домі Мелафайї, його запrosив Фернанду, для якого, очевидно, було дуже важливо не дати охолонути їхній давній дружбі. Вони довго обговорювали з Леонор, приймати Алберту чи не приймати це друге запрошення. Вона умовляла його погодитись — і з бажання, щоб він був біля неї якнайчастіше, і для того, щоб зробити ще тіснішими й природнішими стосунки між подружжям та другом дому. А саме це й страшило Алберту, будячи в ньому гострі докори сумління.

Під час тієї зустрічі Леонор трималася із Фернанду, і з ним, і з іншими гостями так легко й невимушено, що муки його сумління втихили. Ale нині, після майже безсонної ночі, він згадував усі подробиці свого перебування в тій гостинній оселі, думав про цілковиту й беззастережну довіру Фернанду до дружини, яка пускала йому туману в очі, і сумніви охопили його знову.

Прихід Грасіану Рейша в кабінет поклав край його роздумам. Грасіану Рейш був одним із керівників служби пошуків урану, які почали ширитися по всій країні. Це був тип сучасного технократа, чудово підготовленого, але обмеженого рамками своєї професії. Він служив державі вірою й правдою і вважав розробку багатств, зв'язаних з атомною енергетикою, виключно державною монополією. Він домагався розширення пошуків, фінансованих виключно державою, на кожен квадратний сантиметр португальської території і сердився, зустрічаючи в цьому опір із боку приватних фірм та землевласників. Право на видобуток і продаж урану має належати йому, тобто не особисто йому, а державній установі, яку він представляє. У його підлеглих виник у Бейра-Алті гострий конфлікт зі службовцями Фернанду Мелафайї, і він вирішив поїхати на місце події сам, щоб з'ясувати, в чому там річ. Найгірше, що доведеться пропустити футбольний матч у неділю. Ale в ім'я нації він ладен пожертвувати єдиною втіхою, яка йому лишається в житті. До Алберту він прийшов по наукову консультацію. Діставши її, Рейш заговорив про всяку всячину.

Грасіану Рейш був людина непогана. Він мав родинне вогнище, дітей, уже ліцеїстів, і вважав, що все йде якнайкраще в цьому найкращому зі світів. Аби тільки його клуб виграв чемпіонат і не стромляли палици в колеса його діяльності маленького, проте необхідного, гвинтика в грандіозному державному механізмі.

На рік-два старший за Алберту, Грасіану шанував його як ученого. Він не міг не помітити цілковитої самотності безпритульного, бездітного Алберту, його недовіри до тих, хто, зручно влаштувавшись за режиму, не збирався примиряти життєву позицію з совістю, і ще більшої недовіри до людей, які вважали його за відступника, що для нього переконання важать менше, ніж шматок урану.

Грасіану Рейш розповів Алберту про конфлікт у Бейра-Алті між його службовцями та людьми Мелафайї... Напередодні Алберту чув із уст Фернанду зовсім протилежну версію цієї історії.

— Ви знайомі з Мелафайєю? — запитав Грасіану Рейш.

— Авжеж, знайомий. Це навіть мій приятель. Він пише книжки.

Невже ви ніколи не чули про нього?

Ні, літературних талантів Мелафайї явно було недосить, щоб для Грасіану це ім'я прозвучало.

— Його нині ладять на міністра освіти,— зауважив Алберту ді Лемуш.

— Справді? Я й не знат! — сказав Грасіану, явно вражений цими словами.

Мелафайя одразу виріс у його очах, щодо таких значних осіб не слід легковажити. Він вирішив негайно подзвонити своїм людям на місце. Аби тільки вони не зарвались надто далеко!

— Краще, щоб ви не вступали з ним у пряний контакт. Він людина дуже недовірлива, неврастеник із важким характером, і то тільки я в числі тих небагатьох, хто знає, як підійти до нього. На щастя, мені він цілком довіряє. Гадаю, що й у вас я користуюся довірою. Дайте ж вести справу мені, вона й так іде непогано.

На тій стадії, до якої дійшли переговори, Іполіту Мешія хотів би порозумітися з Фернанду Мелафайєю безпосередньо. Баптіста, від імені зятя, гарантував генеральному агентству з експорту поставку всього видобутку мінералів — як вольфраму, так і урану — з маєтків Бейра-Алти. Він уже цілі тижні, запевняв він, провадить у найглибшій таємниці переговори. Залишалося тільки підписати контракти; але він обіцяв, що до кінця тижня вирве підпис у свого зятя. Необхідна умова — це повна довіра до його посередництва, інакше Мешія чи Транкозу своїм невчасним втручанням усе зіпсують. Фернанду Мелафайя не довіряє ні кому, крім свого тестя.

Баптіста взявся залагодити останні деталі операції. Він пообіцяв незабаром принести видрукований на бланку фірми лист Мелафайї, в якому той уповноважить свого тестя провадити від його імені всі переговори. Ліберманн перед від'їздом до Канади, де він продовжить свою інспекційну подорож, ще встигне ознайомитися з листом Мелафайї.

— Чотириста тонн за перший рік! — вигукнув Транкозу, якого перспектива такого великого бізнесу вельми тішила й подвоювала його прихильність до старого друга Баптісти.

— З двадцятипроцентним вмістом окислу урану! — додав тесь ха-зяїна рудників.

— А цьогорічний видобуток піде цілком до англійців?

— Це ще остаточно не вирішено. Але повірте мені: того, чого я доб'юся, не доб'ється ніхто.

Баптіста поцупив бланк із шухляди столу Фернанду і доручив одному зі своїх колишніх дружків по камері, досвідченому фальшівнику, підробити підпис Мелафайї на дорученні, яке він сам написав і старанно передрукував. Завжди корисно водити знайомство з людьми всіх прошарків суспільства.

Звичайно, Онорату Баптіста став на цей сумнівний шлях, згнітивши серце. Але вперта непоступливість зятя, який відмовився розмовляти про видобуток мінералу з тими, хто пропонував йому найвигідніші умови, змусила його вдатися до цього викруту, який він сам-таки й осуджував. Звичайно, осуджував тільки в душі, бо, крім найнятого фальшівника, якому було байдуже до його душевних переживань, ніхто й не підозрював про таку стратегію. Навпаки, для Мешії та його компаньйона підпис Фернанду Мелафайї на вірчому листі був першим і найкращим доказом того, що все йде як по маслу, що перед ними відкриваються найширші перспективи і що вони доречно здогадалися проявити ініціативу, перш ніж інші захопили такий вигідний ринок. Те, що сьогодні здається зухвалою акцією,— купівля та експорт урану,— невдовзі стане банальною річчю. Проте вже ніхто не відбере у них першого місця, яке вони здобули в цьому змаганні.

Баптішта, той міркував інакше: коли Мешія і Транкозу довідаються про трюк, він уже примістить грошики в надійне місце. А він був певен, що вони не такі дурні, аби йти скаржитись до поліції і самим полізти в пашу вовкові.

Спокійний він був і щодо своєї родини. Про справу зять довідається лише тоді, коли її буде залагоджено. А потім, з огляду на свою дружину, він перший буде зацікавлений у тому, щоб усе спустити на гальмах. Звичайно, на якийсь час вони посваряться між собою, але потім Баптішта доведе свою правоту: два або три мільйони прибутку допоможуть йому подолати цю суперечку. Така нагода, яка трапилася йому, на дорозі не валяється. Треба витягти себе з болота — хоч за волосся.

Проект контракту він забрав із собою — Мелафайя вивчить його й подасть свої зауваження.

— Отже, домовилися? Десять процентів завдатку зразу після підпису. Чек на ім'я моого зятя,— наголосив Баптішта,— щоб не лишалося місця ніяким непорозумінням.

— Уговір паче грошей,— сказав Мешія.

Цей кущ він обов'язково зірве. Інакше він не Онорату Баптішта! Ось як треба відвояувати втрачені позиції.

— Робота добряча, друже Леандру! — сказав Онорату Баптішта, явно задоволений витвором досвідченого фальшувальника, колишнього товариша по камері.

— Стараємося,— скромно зронив великий художник.

Справді, підпис Фернанду Мелафайї, виведений Леандру на контракті та на двох супровідних листах, нічим не різнився від справжнього підпису, автентичні зразки якого на різних викрадених у зятя документах Баптішта зберігав у себе. Робота була чудова, і Баптішта, людина слова, вручив, як було домовлено, п'ять тисяч ескудо другові Леандру, нагадавши про свою обіцянку платити йому протягом року щомісяця тисячу за право вдаватися до його послуг при кожній потребі, зокрема, коли треба буде зробити передаточний напис на чекові, що його «Мешія і Транкозу» мали виписати на ім'я зятя і передати Баптішти в обмін на контракт.

Онорату Баптішта поклав у портфель папери вартістю в кілька мільйонів ескудо. Таксі, здавалося, ніколи не довезе його на площу Ереїру. В цю годину пік вузенькі й тісні вулички нижнього міста були забиті машинами. «Коли я стану муніципальним радником,— думав він,— я знесу всі оці розвалюхи. Нам треба прокласти широкі, зелені, добре провітрювані авеню».

Нарешті автомобіль зупинився біля під'їзду великого будинку, де була контора агентства. Щоб утишити серцебиття і не показати тим, хто чекав його, свого хвилювання, Баптішта зробив кілька глибоких вдихів.

Мешія уважно перечитав контракт і листи, в яких уточнялися деталі, що їх незручно було згадувати в контракті. Докладне вивчення документів пройшло без жодного зауваження.

— Ми повинні завірити підписи вашого зятя. Завтра ми вам передамо дублікат контракту із завіреними підписами обох сторін.

Баптішта, дуже передбачливий в усьому, такої деталі не врахував. Правда, він нітрохи не боявся за те, що нотаріус може не визнати автентичності підписів. Проте чекати аж двадцять чотири годин такого жаданого чека здавалось йому сущою мукою.

IV

Повістка, одержана Назаретом, приписувала з'явитись у поліцію о третій годині дня. Про те, що одного його колегу вже затримали, він ще не зінав. Ось чому те, що з ним сталося, він пояснив своєю причет-

ністю до торгівлі порнографічними гравюрами, яка була єдиною пристрастю його юності та зрілих літ. Незважаючи на свої побоювання, висловлені букіністові, про сумнівну законність торгівлі ураном, він і думки не припускав, що це могло стати причиною виклику.

Куди більше стурбувала його необхідність відлучитися на кілька годин зі служби. Номінальне звання управителя агентства з експорту не змінило його звички підкорятись начальству, звички, усталеної довгими роками раболіпства. Тим-то він спустився на другий поверх, щоб попросити дозволу в сеньйора Транкозу. Він показав йому поліційну повістку:

— Мабуть, хтось настрочив доноса про мої гравюри. Своїм добром не можна вже розпоряджатися!

Чхати хотів Транкозу на колекцію Назарета! Але він не поділяв віри свого компаньйона Мешії в безпечність торгівлі ураном. Ось чому він ні на мить не повірив, щоб порнографічні естампи могли аж тепер, через стільки років, кинути Назарета в тюремну камеру. Неабияк стрижений, він поспішив попередити Мешію.

За півгодини до того Мешія передав Онорату Баптішті чек на два мільйони триста тисяч в обмін на контракт із уже завіреними підписами, за яким Мелафайя зобов'язувався постачати добутий уран агентству з експорту.

Баптішта забрав чек, неоцінений чек, на який Леандру підрядився поставити передаточний підпис. Він забрав також один з примірників контракту. Другий примірник Мешія поклав у сейф.

І ось тепер виклик Назарета в поліцію зненацька скаламутив погідний спокій Іполіту Мешії, великого патріота у використанні національних багатств.

Проте, будучи, на відміну від Транкозу, оптимістом, він не надав цій повістці надто великої ваги. Шкода тільки, що вони не дізналися про цей виклик три чверті години тому. Тоді можна було б під першим ліпшим приводом затримати передачу чека Баптішті. Бо якщо справа не вигорить, вернуті заплачені гроші буде дуже й дуже нелегко. Хай там як, а два мільйони триста тисяч — добрячий шмат!

Мешія викликав Назарета і почав лагідно напучувати його:

— Цілком можливо, що вони поставлять кілька запитань про агентство. Боронь боже, згадувати про уран. Говоріть лише про закупівлю вольфраму та олова. І не забудьте: це ваша фірма — покупець. А втім, не турбуйтеся, з вами нічого поганого не станеться. А як раптом щось і випливе, ми зробимо все, щоб вирятувати вас. Головне, навіть не згадуйте про нашу фірму. Бо якщо ви приплутаєте до справи й нас, ми не зможемо подати вам ніякої допомоги.

Тільки тепер Назарет збагнув, що біду на нього накликали не гравюри. Як він міг, бідний службовець, стараний і чесний, дати втягти себе в таку страшну халепу? Чи не мав він рацію, коли звірився зі своїми побоюваннями другові Клементі? І, звичайно, напучування Мешії аж ніяк не могли його заспокоїти. Хоч би той здогадався провести свого підлеглого в поліційне управління, підтримати його!

Так ні, йому довелося вирушити туди самому, та ще й у розплачливому настрої людини, приреченій на смерть, і коли о дев'ятій вечора його повели на допит, голова в нього паморочилася і підлога вислизала з-під ніг. У стані цілковитого виснаження довелося йому долати крутий розхитані сходи. Представник влади звернувся до нього, величаючи його сеньйором.

— Ви справді сеньйор Алішіу Назарет, пайовик акціонерного товариства під назвою «Генеральне агентство з експорту»? Ви можете мені сказати, якими справами займається ваша фірма?

Назарет розгубився, страх паралізував його волю. Він хотів сказати, що нічого не знає, але сидів мовчки. Шлунок зводило болем, а в мозку панувала ще більша пустка, ніж у шлунку...

Леонор була дуже знервована. Але звичка панувати над собою допомагала їй критися зі своїми тривогами. Напередодні Алберту заявив їй про своє тверде рішення під якимсь приводом чи без приводу перестати ходити до них додому.

— Я не можу примусити себе грati цю роль перед твоїм чоловіком. Я знаю, що у вашому середовищі це річ природна. Але я до твого середовища не належу.

Та короткі хвилини їхніх таємних побачень Леонор не задовольняли. Вона хотіла частіше мати його біля себе як чоловікового друга, як неодмінного гостя на їхніх світських раутах та вечірках. Перетворене силою її почуття, усе навколо було для неї зовсім нового виміру. Їй навіть почало подобатися світське життя, але за умови, якщо в ньому братиме участь він. Ії мрії, її бажання, які за довгі, прожиті без любові роки захиріли, тепер знову ожили в її серці і скеровували її вчинки. Навіть гроші, багатство, що їх вона довгі роки жадала, а потім у монотонній буденщині, такій безвихідній для неї, стала зовсім до них байдужа,— навіть багатство знову набуло для Леонор нової вартості як знаряддя тієї долі, що її розділить з Алберту, а не з чоловіком. Такі таємні й болісні думки геть виснажували її. І тільки в обіймах коханця вона трохи перепочивала від них.

І ось тепер, коли вона почала прибирати долю до власних рук, розставляти учасників на свої місця, Алберту раптом звіряється їй зі своїми безглазими, марними гризотами! Його намір перестати ходити до них додому був для неї зовсім неприйнятний. Без нього її дім стане знову пусткою, а вона вже сита по саме горло цією пусткою, сита по саме горло, по саме горло!

Проте Алберту був категоричний.

— Такі історії завжди закінчуються розголосом. І я не хочу, щоб твій чоловік колись вигнав мене з дому. Навіть із його благословення я не погодився б грati цю роль.

— Ти що, хочеш порвати зі мною?

— Ні, ні! — вихопилося в нього. Він справді прихилився до неї всім серцем і не збирався поривати з нею. Але й не хотів бути статистом у комедії, до того ж гордість не дозволяла йому погодитися на «шлюб утром».

— Якщо ти не хочеш поривати зі мною, значить, тебе цілком улаштовують ці короткі побачення в номері? Думаєш, цього досить, щоб я відчула повноту життя? А чим же заповнити всі дні, усі ночі?

Вона помовчала і додала з глибоким сумом у голосі:

— У тебе є твоя робота, жага до наукових відкриттів. А я, я не маю навіть дитини. До твоєї появі в мене не було нічого. Без тебе я нішо.

Її хвилювання він навіть не помітив — так вона вміла тримати себе в руках. Але він ніколи не чув від неї таких слів, що вихопились із самих глибин душі.

— Є ще одна обставина, якої не можна не враховувати, — сказав він. — В тому зараженому забобонами середовищі, в якому ми живемо, ти не можеш змінити прізвище, взяте в твого чоловіка, на моє. Та й навряд чи для тебе так було б краще. Він дав тобі те, чого я дати не можу: багатство, становище, відданість на все життя.

— Навіщо це все мені, якщо немає кохання, немає навіть дитини?

Алберту хотів запитати її про інтимне життя з чоловіком. Та чомусь посоромився. І запитання, яке крутилося в нього на язиці, так і залишилося без відповіді. Щоразу, коли він думав про взаємини між подружжям, йому хотілося вірити, що вона належить одному йому. Проте відірвати її від родинного вогнища, якого не міг їй дати, він не наважувався, а потім внутрішній голос підказував йому, що його любові не досить для того, щоб замінити все те, чого він її позбавив би.

— А втім, як я вже тобі казав, я не дуже вірю в міцність свого нинішнього становища. Одного дня вони не поновлять контракту зі мною, та й годі. Так от, тішмо себе ілюзіями: все, що між нами,— це тимчасове.

— Не кажи цього! — заперечила Леонор з жаром. — Ми повинні з усієї сили чіплятися за життя, за наше життя! Нам слід навчитися чекати.

— Чекати — але чого?

— Фернанду набагато старший за тебе, він на двадцять років старший за мене. Цілком природно, що...

— Не будь дитиною. Злою дитиною. Твій чоловік житиме дуже довго. І він заслуговує довголіття.

У вечорових сутінках, що затопили номер, він уже не бачив виразу обличчя Леонор, і Леонор теж не бачила, в глибині самої себе, своєї лихої думки.

І ось тепер вона не могла збегнути, чого домагається від неї батько своїми ухильними балачками. Звідусіль сипалися на неї одні прикроці. Чому життя, для багатьох таке легке, таке складне для неї?

Онорату Баптіста заходився викладати дочці справу з продажем урану, в якій він уявяував участь.

— Я попереджаю тебе, але ти поки що нічого не кажи своєму чоловікові. Бізнес — перший сорт, але твій чоловік тюхтій. Сам він і кроку не ступить вперед, отож довелось діяти від його імені. Ти повинна потроху підготувати його. В один з найближчих днів до нього з'являться гості. Контракт треба буде виконувати. Але то все не таке важливе. Тут, розумієш, ідеться про честь родини...

Вона нічогісінько не зрозуміла. Але додаткових пояснень батько давати не став.

— Леонорзіньє, в усіх у нас є свої таємниці. Ти маєш власні й ти переконалася, що я вмію тримати язика за зубами. Так от і ти, з твоєї боку, повинна мені посприяти. Адже я думаю тільки про тебе, про твоє майбутнє. Усе, що я робив, я робив із думкою про тебе. Не сьогодні завтра ти можеш усе втратити — і свого чоловіка, і своє багатство. Ось тоді і згодиться тобі твій батько та його невеличкі заощадження.

— Ради бога, поясни мені, що й до чого! — благально вигукнула вона, збита з пантелику цим базіканням і відчуваючи, що діло тут нечисте.

— Ми повернемося до цієї розмови завтра. А тим часом добре подумай над моїми словами. Я збираюся махнути на два тижні до Парижа, але перед тим ми ще цю справу обмізкуємо. Я дуже розраховую на твою поміч. У житті ти в мене одна залишилася...

Батько розраховував на її поміч. Поміч у чому? З його туманних натяків напрошувався один висновок: щоб утягти Фернанду в махінацію, яку він підготував. Леонор знала про свою цілковиту владу над Фернанду. Те, чого б вона не домоглася від нього вдень, вона вирвала б у нього вночі, в ліжку. Задля щастя обійтися її, володіти нею, він би кинув її до ніг цілій світ. Ось тільки зловживати своїм впливом на чоловіка, щоб покрити батькове шахрайство, вона не стане. Ні, про це й мови не може бути. Йі тільки бракувало нової історії! Чому вона ніколи не має світлої години, о господи? Чому вони чіпляються до неї, до її життя, ті, чиє товариство її нестерпне,— батько, Фернанду? І чому її доводиться жити в розлуці з Алберту, який став змістом усього її існування?

Рішення Алберту перестати ходити до їхнього дому було першим замахом на її нове щастя, яке вона вважала назавжди забезпеченим і яке виявилось таким хистким. Це рішення дуже її стривожило. Без Алберту вона не мислила життя. Їхніх коротких любовних побачень у цьому гнізді, що належало їм одним, було їй недосить. Вона хотіла приймати свого коханого в домі, де жила і який відчувала своїм лише тоді,

коли його відвідував він. Алберту був потрібний їй у всі години життя, він і більше ніхто!

Звичайно, їхні таємні побачення були ні з чим не зрівнянні. Вона жила ними, але, на жаль, вони становили для неї не все життя. Бо її життя було наповнене сірими буднями в цьому величезному домі, який оживав лише з приходом Алберту. Якщо він перестане сюди ходити, їй доведеться скніти тут у гнітючій самотині. Вона не могла без нього жити, не хотіла вдовольнятися лише рідкими, короткими побаченнями. Вона хотіла мати його в усі години свого життя — його, його одного!

Такі думки обсідали Леонор. О, якби можна було зовсім не думати!

Фернанду був стурбований новинами з Селоріку. Конфлікт між його людьми та представниками комісії з питань атомної енергії привів до того, що власті кинули за грата двох його давніх працівників. Крім того, батько Белшіора написав йому про те, що в Селоріку поширилася чутка, ніби він збирається продати рудники людям, які з'явилися туди промацати ґрунт.

— Ну, що ти скажеш про цю безглуздзу чутку? — спітав він у дружини за обідом, коли переказав їй новину, про яку довідався з листа.

Вона не могла не зв'язати цю поголоску з тією таємничию афорою, про яку натякав їй батько. В батькові вона відчувала свого спільника. У чому, вона не знала, але свідомість цього пекла їй душу.

Поглинутий своїми думками, яких вона не могла відгадати, Фернанду неуважно проглядав газети. Після вечірі, до якої обое майже не торкнулися, вона сказала чоловікові:

— Не забудь про свої краплі.

Доктор Алвіш приписав ці ліки Фернанду, коли той поскаржився на порушення кровообігу.

Фернанду нахилив пляшечку над склянкою: одна, дві, три... Він рахував до десяти. Розбавив їх водою і підсолодив чайною ложечкою цукру.

Леонор стежила за падінням крапель. Потім уступилася очима в порожню склянку. Думки знову обсідали її. Вона гнала їх геть.

Настроєний попрацювати вночі над історичною розвідкою, Фернанду засів у своєму кабінеті.

Леонор сиділа у віталенці поряд із кабінетом, слухала радіо і проглядала останній номер «Парі матч». Щоб не заважати чоловікові, вона приглушила звук. Вона все ще чекала — зовсім безглуздо — раптової появи в їхньому домі Алберту. Він не прийшов, але його тінь сиділа на своєму місці біля неї. Дім наповнювали своїм радісним щебетанням діти. Це були їхні діти, її й Алберту. Алберту, утопаючи в кріслі, курив люльку. А вона сиділа на килимі біля нього, поклавши голову йому на коліна. Його сильні пальці гладили її по голові, як ото гладять улюблену й вірну собаку.

Вона вимкнула радіо й потяглася рукою, щоб погасити світло. Тъмяний відблиск із кабінету Фернанду огорнув її, наче сон, якому вона радо віддалася. Але дійсність прогнала сон: Алберту більше не хотів приходити в цей дім. Тут жив не він, а Фернанду. І спокійне дихання чоловіка, ознака його близької присутності, будило Леонор зі щасливого сну й затягувало в кошмар. У голові в неї почав відлунювати відзвук крапель, які падали на дно склянки. Алберту вже її не гладив, і шалені думки обсідали її. Вона гнала їх геть.

VI

— Ваша дружина дуже б побивалася, якби щось сталося з вами. Я її надто шаную, треба вберегти її від цього удару. Я певний, що скоро все з'ясується.

Вести справу Іполіту Мешії взявся сам інспектор. Він зателефонував йому особисто.

— Мій любий Мешіє, мені треба поговорити з вами. Ви можете заскочити прямо до мене? Я прийму вас негайно.

Для Мешії виклик до його друга інспектора не обіцяв нічого доброго. Але звичний оптимізм не покинув Мешію. Під час війни він потрапляв і не в такі халепи. У спробі купити уран ще нема нічого кримінального, до того ж і його ім'я, і назва їхньої фірми не фігурують у жодному документі. Для нього навіть незрозуміло, навіщо його турбуєтъ. Але хоч-не-хоч, а доведеться зробити візит своєму другові інспектору. Він сів у «кадилак» і вийшов з машини на авеню Алміранте-Рейш.

Інспектор був сама люб'язність. Перепросив, що потурбував друга. Але треба раз і назавжди покінчити з однією справою, до якої Мешія, ясна річ, зовсім не причетний.

Розчулений такою делікатністю, Мешія одразу з граничною чіткістю поставив усе на свої місця. Його фірма займається лише поставкою різних сортів сталі, холодильників, електроматеріалів, продукції фармацевтики. За кордон вона ніколи не експортувала жодного кілограма хай там чого, тим більше мінералів. Цей невдаха Назарет захотів, бачте, самостійності і кинувся в комерцію з експортом.

— А про контракт із Мелафайєю ви, любий друже, знали?

Мешія на мить завагався; але навіщо вдавати цілковиту необізнаність із тим, що вже стало відомо поліції? І він вирішив скористатися шановним ім'ям Мелафайї для прикриття афери невдахи Назарета.

— По-вашому, могла б така серйозна людина, як доктор Фернанду Мелафайя вплутатись у справу, яка була б незаконною?

— Я бачив і не таке! — зауважив високий чин поліції, якого робота перетворила на безнадійного скептика. — До того ж це неспростовний факт, що торгівля ураном, яку збирався налагодити Назарет, незаконна і підриває безпеку держави. Ваш приятель вскочив у халепу!

Мешія вдав, ніби дуже зажурився, дізnavшись, у яке клопітне діло вліз його колишній працівник. Проте в душі він думав тільки про те, як би самому вибратися цілим. І згадавши про два мільйони триста тисяч, вписані на Мелафайю, пошкодував, що тепер їх уже не вернеш.

— Ви маєте ліцензію на видобуток урану на власних землях, яка формально забороняє вам продавати мінерал іншому покупцеві, крім покупця, вказаного урядом. Незважаючи на заборону, ви уклали ось ці контракти, в яких зобов'язалися продавати уран агентству з експорту.

— Ці документи я бачу вперше.

— Підпис же ваш. Навіть завірений нотаріусом.

— Даю слово честі, що я ці документи не підписував.

— Вашому слову я вірю. Але, як самі розумієте, нам треба з'ясувати цю справу, розплутати весь клубок. Тому мені й довелось потурбувати вас. Мені б дуже хотілося, з огляду на мою пошану до вас, розпитати вас самому. Та, на жаль, у мене важливe засідання. Отже, вас прийме наш службовець, якому доручено вести дізнання.

Інспектор з усією ввічливістю, на яку заслуговувала така шановна особа, попрощаючись з Фернанду й викликав охоронця, щоб він провів доктора Мелафайю.

Вражений несподіваним викликом у поліцію і неприємною розмовою з інспектором, зять Онорату Баптішти важко побрався нескінченно довгими сходами, аж поки дістався останнього поверху, де його чекав слідчий.

— Ви — доктор? Доктор чого?

— Філології і права. Звання доктора здобув у Сорбонні.

— Де це?

— В паризькому університеті.

— В такому разі, признайте свій підпис. Не станете ж ви запевняти, що підписуєтесь хрестиком?

Цей слідчий вів усю справу. Інспектор не дав йому допитати лише одну особу, великого пана, такого собі Мешію. Він це зробив з державних інтересів, в які він, слідчий Малдонаду, не повинен вникати. Всі інші учасники банди вже сиділи за гратали або скоро сидітимуть. Ніхто не втече від нього. Яка роль того Мешії, ще не ясно. Щодо Лемуша, члена комісії з питань атомної енергії, то він порадив, якого виробника залучити, визначив якість руди, роздобув результати розвідки. Виявити всю мережу та її розгалуження дуже допоміг своїми відомостями букініст Клементі. Тепер доведеться трохи притиснути цього Мелафайю, хоч він, як йому сказали, досить значна особа (сенатор інспектор радив поводитися з ним членко). Його треба трошки притиснути, поки не признається, як він влив у цю брудну історію, з ким зв'язався, як планував діяти і чим керувався. Мотиви користолюбні, тут нема чого сумніватися: за уран платили б йому куди більше, ніж англійці. Всі вони полюбляють гроші, ці капіталісти! Чим більше в них грошей, тим вони жадібніші. Чесність — це доля бідняків.

Незважаючи на всю свою проникливість, слідчий Малдонаду не дуже просунувся в надзвичайно довгому допиті, якому він піддав Фернанду Мелафайю. Говорячи, він вимахував лулькою, як зброєю для залякування. Потім блаженно пахкав димом, тоді як його ліва рука гладила лисину, полегшуючи народження думок. Відтак клав на стіл лульку і друкував одним пальцем кожної руки запитання й відповіді. Відповіді були однотипні: Мелафайя нічого не знав. Показані йому документи він і в очі ніколи не бачив, так само не збирався він змінювати умови видобутку та продажу свого урану.

Однак слідчий був наполегливий, і через кілька годин його співрозмовник почав виявляти ознаки видимої втоми. Мелафайя сидів, підперши руками голову, більше пригнічений незрозумілим становищем, у якому опинився, ніж смутком чи розpacем. Але слідчий, подумавши, що він надто вже церемонився з допитуванням і що опір його нарешті зламано, вирішив висвітлити свій останній козир.

— Ну ж бо, голубе, викладайте. Я ваше становище розумію — це дружина вплутала вас у халепу? Всі знають, що Лемуш її коханець. Ох, ці жінки!

Мелафайя підскочив, як обпечений розжареним залізом:

— Лемуш — коханець моєї дружини?! Про наші взаємини з ним я вже розповідав. Він мій колишній товариш по Парижу. Вряди-годи він буває в нас у домашніх умовах.

— Гаразд, гаразд, я не хотів образити вас,— сказав слідчий, знову повертаючись до офіційнішого тону, оскільки дозував фамільярність залежно від стану допитуваних.— Я не хотів образити вас, але я просто змушений називати речі своїми іменами. Мені треба розплутати цей клубок. Лемуш — постійний гость вашого дому. Так от: він агент червоних у комісії. Але ж ми тут сидимо не для того, щоб підтримувати ілюзії одурених чоловіків — у Лемуша зв'язок із вашою дружиною, це діло давнє. Хіба не вона змусила вас підписати контракти, признаєтесь!

Мелафайя стрепенувся, мов приречений на смерть, у якому рештки життя збудили останній сплеск енергії.

— Я не дозволю каляти честь моєї дружини в цьому багні!

— Мені теж це прикро, повірте! — відгукнувся поліцейський, якому було байдужісінько до честі чи до безчестя.

Мелафайя мовчав. Він більше не хотів, щоб згадували його дружину чи називали її ім'я. Поліцейського йому нема чого розпитувати — він би ніколи не опустився до цього — та й що він міг додати до сказаного? Безмірна втома опанувала все його ісво, гострий біль катував йому тіло, мозок і душу. Крізь слізози перед ним виник образ коханої

дружини, так ніби вона була мертвa і її труп обливали грязюкою... Ні, він не повірить цьому наклепу...

— Гаразд, на сьогодні досить,— сказав поліцейський.— Але завтра нам доведеться з'ясувати ще деякі питання.

А що в'язень був у пригніченому стані, він міг дозволити собі знову ділку фамільяність і побажати йому доброї ночі.

— Тут у нас, нагорі, спиться добре. А завтра ви знову будете свіжі й у формі. Я розумію — все це дуже прикро.

Мелафайя попросив подзвонити до нього додому, сказати, де він і що він не повернеться.

— Не хвилюйтесь. Я сам подбаю про те, щоб заспокоїти вашу дружину.— I додав тоном глибокого співчуття: — Ті жінки часом таке витворяють, що тільки дивуєшся, але ж вони люблять нас!

— Алло! Це квартира доктора Мелафайї? Я хотів би поговорити з сеньйорою Мелафайя. Це з поліції. А, то це ви самі? З вами говорить слідчий Малдонаду. Я за дорученням вашого чоловіка. Його викликали сюди дати деякі пояснення, і він ще нам потрібен. Тепер він збирається трохи відпочити. Додому очувати він не повернеться. Завтра він дасть про себе знати.

— Мій чоловік?

— Не хвилюйтесь. Йому тут добре. Він повечеряв з апетитом.

Вражена Леонор захотіла довідатися більше, але трубку вже повісили. Запізнення чоловіка на вечерю здивувало її. Такого з ним ніколи не траплялося. Такий пунктуальний і методичний аж до нудьги, він раптом не з'явився на вечерю без усякого попередження! Деесь о десятій він усе ще не вернувся, і Леонор зателефонувала в два-три місяця, де чоловік міг би затриматися. Даремно. З плинном часу вона без нервування, без надмірної тривоги почала вгадувати, що могло статись: дорожня пригода, раптова непритомність або провал пам'яті. Однадцята година... Північ! Ніколи ще чоловік не повертається о такій пізній порі. Ось тільки про поліцію вона й не подумала. Щоб її чоловік, людина мирна і здебільшого обережна, та потрапив у поліцію! I от о пів на третю ночі поліцейський Малдонаду повідомив її: «Вашому чоловікові тут добре, він повечеряв з апетитом».

Після розмови з поліцейським їй спало на думку подзвонити Ізабелі Лантеміл — хай вона попросить свого родича Мору Теліша, щоб той домігся негайног звільнення Фернанду. Поліція не встоїть перед втручанням члена уряду. Потім подумала: «Зачекаємо до завтра. Навіщо турбувати стількох людей у таку пізню годину? Цілком імовірно, що Фернанду в цю мить спить сном праведника». До того ж у глибині душі вона відчувала велику потребу побути самій, розтягти ще на якийсь час це дивне відчуття: її чоловік у в'язниці, а вона цілковита господиня дому, можливо, навіть своєї долі. Навіщо їй проводити решту ночі в гарячкових турботах, у телефонних розмовах, замість того щоб зосередитися думкою на цьому новому становищі і на тому, що з цього може статися? Чому заарештували Фернанду? Зненацька вона згадала про батькові махінації, про аферу, над якою він підняв краєчок запинала. Авжеж, це тут собака заритий! Вона пройнялася ширим обуренням проти батька, невіправного шахрая. Але водночас їй у голову прийшла саркастична думка, і вона мало не зареготала: Фернанду заарештований через крутійства сеньйора Онорату Баптішти! Її чоловік став на одну дошку з батьком! Чуття справедливості волало до неї, що її чоловік заслуговує такої кривди найменше з усіх людей. Але якась темна сила, спричинена іншими кривдами, накопиченими за довгі роки в її душі, змушувала Леонор сміятися з цієї абсурдної ситуації, де всі цінності здавалися перекинутими догори дном, а люди були поставлені з ніг на голову.

Про недавню телефонну розмову вона нічого не сказала слугам. У домі ніхто не лягав спати, шофер був готовий у будь-яку мить поїхати машиною в разі потреби. Охоплений найгіршими передчуттями, Антоніу сам обдзвонив усі лікарні й морги. Нарешті вона заспокоїла всіх.

— Сеньйор доктор Фернанду повернеться завтра.

І не додала жодного пояснення.

Леонор лягла. Місце Фернанду на великому шлюбному ліжку залишилося порожнє — і не тому, що він відлучився в Селоріку, Алентежу чи за кордон. Ні. Він був у камері! Але поряд не було й Алберту, щоб обняти її, заволодіти нею, дати їй життя, яке вона діставала лише від нього одного. Як їй хотілося, щоб Алберту був тут, коло неї, на цьому порожньому місці, яке покинув Фернанду, на місці пустки, яка була пусткою навіть тоді, коли чоловік лежав з нею поряд.

Думки роїлися в голові Леонор. Чому заарештували її чоловіка і які будуть наслідки цього арешту? Це ж вибухне скандал. Як тепер почуватиме вона себе з Алберту — вільніше чи ще більше зв'язаною? І яку участь узяв її батько в тому, що сталося? Бо Леонор не сумнівалася, що батько до цієї справи причетний. Чи не так само був заарештований він сам тринадцять років тому? Слогади терзали її мозок, а думки линули до камери, де сидів Фернанду. У цій камері повинна бути сидіти вона. Але роки минули, і з ними прийшло до неї відчуття безкарності. Вона вже не боялася, вона раз і назавжди покінчила зі страхом. Жоден докір сумління не ворушився в її душі. Ось вона лежить тут, у цій самій кімнаті, де померла дона Пуріфікасан. «Леонор, дай мені мої краплі!» — «Зараз я дам вам крапель!..» І влила майже цілий флакон дігіталіну в склянку щедро підсолодженого молока. «У цього молока дивний смак...» — «Воно пахне сіном, у цю пору м'ясо і молоко завжди відгоняє сіном...» — «Це молоко стало мені як камінь у шлунку». — «Може, дати соди?..» І стара почала блювати, обливаючись холодним потом. Стурбована челядь шепотілася: «Доні Пуріфікасан зле!» А вона, Леонор, напрочуд спокійно зробила їй уколи і звеліла: «Викличте доктора Алвіша, швидко!..» Голос лікаря, його слова, що закарбувались у її пам'яті: «Гостра судинна недостатність. Ви зробили все, що могли, сеньйоро. Атеросклероз нікого не щадить...» І вона, дуже спокійна, сказала зажуреним голосом: «Треба повідомити Фернанду».

Лежачи на койці під тонкою ковдрою, Фернанду Мелафайя цокотів зубами з холоду. Він спробував погукати кого-небудь, щоб йому принесли ще ковду. Хотів крикнути, але не зміг. Нескінченно довгий і гнітючий допит, якому його піддали, геть виснажив Фернанду. Проте надії трохи перепочти не було. Він так закоюб, що м'язи йому болісно скорчило і він мусив підвєстися. Сівши на край койки, він поклав лікті на коліна, підпер обличчя руками, і в цій позі просидів дуже довго. Єдиною мірою часу для нього було страждання. Усі вchorашні події, усі почуті слова, афера, в яку його вплутали, висунуті проти нього звинувачення — все це здавалося йому дивним кошмаром, до якого він виявився не готовий. Але що найбільше його катувало, то це не обвинувачення й кривди, а слова слідчого про поведінку його дружини.

Він згадав, як тесть намагався втягти його в аферу з ураном, і в голові його розвиднілось. У цих контрактах, де стояв його чіткий підпис і яких він не підписував, Фернанду почав підозрювати участь Баптісти. Проте його мучила не історія з ураном, хоч він і намагався розібратися в ній, а брудні обвинувачення, висунуті проти його обожнюваної дружини. Так він і сидів, обхопивши руками голову, не в спромозі знайти ні спочинку, ні сну. Як не силкувався він відігнати огидне видіння, але воно дуже чітко виникало перед ним у пітьмі: інший чоловік ділив ложе з Леонор, і цього іншого він сам привів до свого дому.

Для спростування обмови поліцейського слідчого він наводив собі чіткі, переконливі докази. Але докази ламалися при зіткненні з сумні-

вом, який помалу перетворювався в його сфокусованій на одному свідомості у страшну певність. Поліцейський не кинув би йому в обличчя такого серйозного звинувачення, якби не мав неспростовних доказів. І чому він так уперто заперечує очевидність, на яку поліція розкрила йому очі? Алберту коханець Леонор — для поліції це тільки один з конкретних фактів справи. Але чи цей факт не такий самий фальшивий, як і його підписи? Та хто йому сказав, що підписи фальшиві? Чи не слід довіряти він своїй дружині? Так він губився в лабіринті суперечливих думок. У якусь мить йому здалося, що слідчий доб'ється від нього зізнання: «Так, ці контракти підписав я, тобто я сам підробив свій підпис...»

Сіріло, настав ранок, а він ще навіть не склепив очей. Невідчепне видіння не покидало його. Два образи — дружини й друга — всю ніч витали сплетені між собою в темній камері.

Задовго до шостої Леонор була вже у помешканні в кварталі Граса, куди мав прийти Алберту. І звідти, уже не стримуючи свого нетерпіння, подзвонила в комісію з питань атомної енергії.

- Я б хотіла поговорити з доктором Алберту ді Лемушем.
- Його тут нема.
- Як! О цій порі?
- Його нема.

Пояснювати причину його відсутності їй не стали.

На маленькому столику, біля крісла, в якому вона сиділа, лежали два-три журнали, табакерка з тютюном для люльки Алберту, роман Камю і збірка віршів графині де Ноай. Тут же стояв телефон, яким вона не могла зв'язатися ні з Алберту, ні з Фернанду.

І ось вона тут, чекає Алберту. Вона скаже йому про арешт Фернанду й поставить питання руба, як їм далі жити. Але чи зможе вона поставити питання руба? Чи зможе вона відмовитись від усього, — від багатства, від високого становища, — щоб оселитися в житті Алберту, але на самому його краєчку, бо одружитися з нею він не міг. У бога вона не вірить, навіщо ж тоді було вінчатися в церкві? Їй не залишили ніякого вибору. Для Фернанду і для дони Пуріфікасан дійсний був тільки церковний шлюб. І тепер вона до кінця своїх днів зв'язана з тим, кого терпіти не може, і розлучена з тим, кого вона кохає всією душою і кого потребує більше, ніж її очі потребують світла.

Скільки часу просидить Фернанду за гратами? І в чому його обвинувачують? Хай там яка причина його арешту, Леонор була переконана в одному: ця причина несправедлива. Припуститися незаконного вчинку її чоловік міг останнім з усіх людей. Як би хотіла вона пожаліти його, пом'якшити його муки. Але її серце залишається крижаним, вона була нездатна схвилюватися, поділити горе, якого не відчувала. Оскільки чоловік сидів за гратами, вона тепер могла більше присвятити себе Алберту, подумати разом з ним, що їм робити, куди повернути своє життя. Бо зрештою не можна ж безконечно, цілі місяці, цілі роки віддаватися тому, кого зневажаєш, і критися з єдиним глибоким почуттям, єдиним справжнім почуттям у всьому її існуванні. І не могла ж вона з відчая вдатися до злочину, який одного разу вже визволив її. Ні, хай краще Фернанду все своє життя сидить у тюрмі, аби тільки позбавитися його.

Уже настало ніч, заповнила кімнату темрявою. Леонор засвітила настільну лампу. І сиділа тут, напрочуд спокійна, чекаючи, коли з'явиться Алберту, коли загурчить таксі, зупиняючись біля під'їзду, коли почуються його кроки на сходах. Але машина не зупинялася біля під'їзду і кроків на сходах не чутно було.

Ні Алберту, ні Фернанду не йшли до неї. Вона сиділа сама і вже зовсім втратила уявлення про час. Вона втомилася чекати і думати. Вона вся холонула від думки, що Алберту може не прийти, що він може покинути її саму в порожнечі життя...

VII

Доктор Антоніу ді Мелу скористався ім'ям свого шефа, професора Едуарду Рейша, щоб домогтися прийому в інспектора, а проте домігся він його лише на другий день після дзвінка Леонор. Ентузіазм і піднесення, з якими він кинувся в цю професійну битву захищати свого шанованного друга, наткнулися на незворушну машину, де люди були лише гвинтиками.

— Як тільки буде змога, я дам вам дозвіл переговорити з вашим клієнтом.

— Я хочу зустрітися з ним сьогодні ж!

— Не бачу ніякої можливості.

Ніякі доводи похитнути інспектора не могли. Минуле Фернанду Мелафайї, його високе суспільне становище, його бездоганну репутацію — усе це згадав молодий адвокат і все це визнав його ченний співрозмовник. Але не пішов на жодні поступки. І тільки під тиском наполегливих домагань адвоката він трохи підняв краєчок запони, що затуляла аферу з ураном.

І на закінчення сказав:

— Як бачите, метре, обвинувачення надто серйозні і їх цілком досить, щоб заарештувати й посадити в камеру навіть таку людину, як доктор Мелафайя. Адже історія справді негарна. По-моєму, його на цей шлях штовхнули тестъ і дружина. Він і сам, певне, не розуміє, що вчинив тяжкий злочин. Це ганчірка в руках своєї жінки. А вона теж у руках негідника, який робить із нею все, що йому заманеться.

Антоніу ді Мелу здригнувся:

— Не може цього бути!

— А я вам кажу — може. Це такий собі Алберту ді Лемуш, фахівець із атомної енергії. Він уже тут, у сповіданні. Повинен викласти нам багато цікавого.

Антоніу ді Мелу так хотілося захистити честь Леонор, довести її подружню вірність, її моральну вищість. Але що, зрештою, він знає про неї? Чи може він зазирнути в її душу? Ні, не може. А він же сам бачив, як на вечірці в домі Мелафайї Леонор ніжно пестила поглядом того чоловіка, чиє ім'я щойно назвав інспектор.

Адвокат одразу ж подався до Леонор, щоб звітувати про зроблене і запевнити її в своїй відданості. Вона прийняла його в кабінеті чоловіка, де все свідчило про працелюбність та аскетизм його хазяїна і спростовувало будь-яке припущення про його причетність до хай там якого злочину.

— Очевидно, сталося прикре непорозуміння. Скоро все з'ясується, і до того ж я, повірте, не сидітиму згорнувши руки, — заявив Антоніу ді Мелу, нишком спостерігаючи за виразом обличчя Леонор. «Вона теж у руках негідника, який робить із нею, що йому заманеться».

Словами інспектора ніяк не йшли йому з думки. Він не хотів їм вірити, але вони болісно відлунювали в його мозку.

— А в чому ж його звинувачують?

— Йдеться, нібито, про відплів урану. В аферу замішано багато людей. Ваш чоловік теж, як виробник мінералу...

— Яке безглуздя! Фернанду не може бути причетний до такої історії!

Антоніу ді Мелу жадібно слухав Леонор: чи ці слова не свідчать про те, що інспектор обмовляє її? Але в тоні її голосу він не вловив смутку. Адвокат говорив їй про чоловіка, а вона думала тільки про Алберту. Той теж заарештований — але чому? Через цю саму аферу? Що Фернанду звільнить, вона не сумнівалась — адже всі обвинувачення проти нього бездоказові. Але щодо Алберту в ній такої певності не було, а її життя і щастя залежали від його свободи, а не від свободи того, за кого боровся адвокат. Як би їй хотілося, щоб він зайнявся і справою Алберту, щоб він його захищав і приносив їй новини про нього, і ці новини вона чекала б куди нетерплячіше, ніж новини про свого чоловіка.

Поки вона роздумувала, адвокат викладав їй свій план дій. Однак Леонор зовсім не слухала його.

— Вони затримали також Алберту ді Лемуша, нашого друга, яко-го ви зустрічали тут, у нас... — несподівано сказала вона.

— Я вже знаю про це, — поважно відповів Антоніу ді Мелу.

— Мені б хотілося, щоб ви зайнялися і його справою.

— В інтересах вашого чоловіка, сеньйоро, мені здається незручним взяти на себе захист доктора Лемуша.

— Чому? — запитала Леонор з несподіваним трептінням у голосі.

— Тому, що обвинувачення проти Алберту ді Лемуша носять явно політичний характер. І ми, пов'язавши ці дві справи, можемо скомпрометувати вашого чоловіка.

— Жупел комунізму, чи не так? Звідки ви взяли, що Алберту комуніст?

У тоні її голосу була та різкість, до якої вона не вдавалася, коли говорила про невинність свого чоловіка.

В душі молодого адвоката наростало почуття обурення проти людини, яку він вважав винуватцем і арешту Мелафайї, і падіння його дружини.

— Взяти на себе захист доктора Алберту ді Лемуша я не можу, — майже вороже сказав він.

— Дарма. Інші візьмуться його захищати.

Холод запав між ними двома, і його не можна було зламати ніякими словами. «Шмаркач, а вдає із себе казна-що!» І їй захотілося крикнути йому, що вона коханка Алберту, що тільки свобода Алберту важить для неї. Що їй до Фернанду? Чи її обходить, у в'язниці він чи на волі, коли Алберту далеко від неї, коли Алберту за гратахами і вона не може розділити з ним його тюремні нари! Але вона зразу опанувала себе.

— Як тільки професор Едуарду Рейш повернеться, попередьте мене.

— Не хвилюйтесь, сеньйоро. Захист вашого чоловіка він одразу візьме на себе сам. Завтра я знову буду в поліції і подам вам докладний звіт.

— Щиро дякую. Я знаю, що ви друг Фернанду.

VIII

— То дванадцять років в'язниці не пішли тобі на користь, так? Не встиг вийти на волю і на тобі: знову за шахрайство! Значить, липові накладні, липові декларації і уран уже в Швеції, так? А куди далі, ти мені не скажеш?

Баптіста опинився затиснутим у лещата, обидві щічки колються. Сказати, що він обвів круг пальця жадібних гендлярів із патріотичних міркувань? Але ж у його добрі наміри можуть не повірити, і він знову

опиниться в серйозному конфлікті з карним кодексом. Якщо ж він приховає своє бажання одурити контрабандистів, то його самого можуть звинуватити в злочині проти державної безпеки. Він вагався між уже знайомою йому тюрмою і фортом Пеніше або Таррафалом, куди запротивали політичних злочинців.

Коли на третьому допиті слідчий повідомив, що його зять, дорогий зять Фернанду, спав із ним під одним дахом, Баптішта спізнав справжній шок. Отакі наслідки його добрих намірів!

— Зараз тобі влаштуємо очну ставку з твоїм зятем. Він теж уже кілька днів прохолоджується тут і буде радий бачити тебе.

Очної ставки з Фернанду Мелафайєю Баптішта зовсім не хотів. Відкрити свою аферу чоловікові Леонор він сподіався за зовсім інших обставин. Дочка, на його прохання, повинна була обережно підготувати свого чоловіка, аж поки той погодиться прийняти контракт або денонсувати його з усіма пересторогами, необхідними для того, щоб не вразити, в особі тестя, свою кохану половину. Все мало відбутися в атмосфері тієї скромності й гідності, яка панувала в домі на вулиці Томаша Рібейру.

Що ця справа розв'язуватиметься в поліції — такого він не сподівався. Мало того, повідомлення про арешт Мелафайі щиро засмутило його тестя. За все своє многотрудне життя Баптішта ніколи нікому не шкодив. Він завдав великих збитків банку, але банк — не людина. Це був просто комерційний заклад — могутній, але безликій. Рахунки він, звичайно, підробляв собі на користь, проте зла не чинив нікому. Такого не потерпіло б його добре серце. І ось тепер він обшахрував шведів, підприємство ще більше, ніж банк, і таке ж безлике. Але, роблячи це, він і гадки не мав зашкодити своєму близньому. І на тобі: чоловіка любої Леонор посадили до в'язниці з його вини! Така безглуздіза можливість ніколи навіть не спадала Баптішті в голову. Нічого подібного він і уявити собі не міг, коли доручив Леандру підробити підпис Мелафайі для вигідної операції з ураном. І тепер у очній ставці із зятем йому доведеться призватись у зловживанні його довірою! Ні, нехай слідчий не вимагає від нього такої жертви, не піддає його такому випробуванню! Усе можна з'ясувати і не притягаючи зятя — цього святого! — до справи. Підписи Мелафайі — підробка, бідолаха тут ні до чого. Призватися в цьому нелегко, але на карту поставлені честь і спокій родини. Хай зятя відпустять із миром. Він, Баптішта, дасть усі необхідні пояснення.

Алберту ді Лемуш поводився зовсім не так, як сподівався слідчий. Якби цей чоловік, утасманий у секрети атомної енергетики, зізнався, допитувач відразу побачив би всю злочинну мережу. Однаке доктор Лемуш зовсім не хотів полегшити завдання слідчого. З такими людьми Малдонаду працювати не любив. Інша річ Баптішта — той м'який, наче віск. Звичайно, він крутій, але це крутійство безсиле проти поліцейського нюху.

Години, цілі дні витрачав слідчий на нього. З таким самим успіхом можна було допитувати колоду.

— Гаразд, облишмо твою Леонорзіню. Спершу я був переконаний, що підписати папери змусили Мелафайю ви вдвох. Але тепер з'ясувалося інше. Якщо вона тебе любить, то на здоров'я, значить, ти — щасливчик.

— Я вам уже казав... — уривав допитувача Алберту, ледве стримуючи гнів.

— Гаразд, гаразд, не злися, повернімось до того, що нас цікавить. Які інструкції тобі дали у Франції? І з ким ти зустрічався, коли був останнього разу на з'їзді ядерників?

— Якщо ви ставите запитання в такому абсурдному плані, мені сказати нема чого.

- А як же оті папери, що іх ми знайшли в твоєму номері?
- Я одержав їх поштою.
- Від кого?
- Не знаю.
- Як ти ними скористався?
- Ніяк.

Слідчий написав докладний протокол і передав інспекторові. Протокол майже цілком висвітлював справу, яка так стривожила власті. Балтішта під загрозою очної ставки із зятем признався у всьому. Леандру підтверджив, що підробити підпис намовив його колишній сусід по камері. Отож стало ясно, що доктор Мелафайя зовсім непричетний до цієї афери, в якій спекулювали на його імені та багатстві. Проти доктора Алберту ді Лемуша не знайшлося жодного серйозного доказу, хоча підозри висіли на ньому й далі. Цілком очевидною була причетність до злочину пайовиків агентства з експорту. Це підтверджували всі документи, підписані контракти, вилучені ділові листи, адміністративні розпорядження.

Ось які висновки зробив інспектор із цієї довжелезної доповідної, яку після тижня допитів та розслідувань подав начальству його тямущий підлеглий. Чуття справедливості підказало інспекторові рекомендувати негайне звільнення доктора Фернанду Мелафайї і звільнення під нагляд доктора Алберту ді Лемуша. Звільнення першого було санкціоноване зразу. Але щодо другого, то тут виники сумніви. Невинність Мелафайї, жертви шахрайства з боку власного тестя, була для всіх очевидною. Але брак доказів проти Алберту ді Лемуша ще не свідчив, що його непричетність доведено. А його подальшу роботу в комісії визнали за абсолютно неприпустиму. Адже працювати в галузі атомної енергетики мали право лише ті, хто чистий від усякої тіні підозри. У випадку ж Алберту такої гарантії більше не існувало. Це питання досить довго обговорювали у високих інстанціях, і інспектор одержав із цього приводу точні розпорядження. Саме з метою виконати їх він і викликав до свого кабінету нині вже колишнього високопоставленого службовця комісії з питань атомної енергії.

— Шкода, що ми познайомилися за таких прикрих обставин. Я про вас уже багато чув. Сподіваюся, мої підлеглі не дуже вам докучали. Алберту ді Лемуш непевно махнув рукою.

— У нас тут нагорі не дуже зручно, — вів далі інспектор. — Нащастя, вам залишилося не довго мучитись. У мене добра новина для вас, і я можу повідомити її вам, оскільки переконаний у вашій непричетності до цієї афери з ураном. Афера, що й казати, грандіозна. Але проти вас немає ніяких доказів, і я кажу це вам з усією щирістю!

Алберту полегшено зітхнув, ніби з його плечей зняли важкий тягар. Проте він намагався приховати свою радість.

Інспектор вів далі:

— Чесно сказати, я був справді повірив, що підписати Мелафайю контракт змусили ви. Насправді він став жертвою колосальної махінації, з якою ви нічого не маєте спільногого.

— Я вам так і казав.

— Авеж, але знаєте, запевнення обвинувачених не завжди збігаються з правдою.

— У мене інакше.

— Знаю. Через те ми й розмовляємо тут по-дружньому. Скажіть-но мені: що ви збираєтесь робити, коли ми випустимо вас на волю?

— Вернуся на своє робоче місце.

— У комісію?

— Ато ж.

— Це неможливо. Ваш контракт віднині анульовано. Матеріалу проти вас ми маємо обмаль, проте досить, щоб у нас виникло бажання

уберегти вас від нових прикроців. Ваші зв'язки залишаються непроясненими. Власне, проти вас ми нічого не маємо. Але нам не відомо, чи маєте ви щось проти нас. І ми не можемо далі терпіти таку невизначеність. Ви працюєте на дуже відповідальній посаді. Але відмовилися зробити чіткий вибір. Ви намагалися танцювати на линві, яка напнута між двома антагоністичними світами. Правда, ми передбачливо підставили сітку і ви не потерпіли. Але наступного разу таке може привести до куди серйозніших наслідків, і один господь знає, чим ви ризикуєте.

— Якщо мені дадуть спокій, я не турбуватиму нікого. За власні думки я відповідаю. Але не за ті, які ви приписуєте мені.

— Я вам їх не приписую. Але інші — приписують.

— Ну ѹ що ви хочете цим сказати? — запитав Алберту.

— А те, що в сучасному розколотому світі ви можете працювати на консервній фабриці, в якійсь конторі, але не в комісії з питань атомної енергії, де ви не бажаєте дотримуватися суворих правил гри. Шкода, що ми не зможемо використати вас за вашим фахом і ваша відсутність дуже нам даватиметься взнаки. Тим більше, що я особисто цілком переконаний у вашій лояльності. Але річ у тому, я це повторюю ще раз, що за нинішніх обставин нелояльно танцювати на напнутій линві.

— Ви, певне, збираєтесь повідомити мене про якесь конкретне рішення?

— Авжеж, але я спершу хотів обґрунтувати його.

— Що ви не дозволите мені вернутися до роботи за моїм фахом, я вже знаю. Можна мені принаймні влаштуватися на консервну фабрику?

— Це був би, на перший погляд, вихід зі становища. Але я не бачу в цьому ніякої користі. Розлучений силоміць зі своєю роботою, ви поповните, безперечно, ряди бунтівників. А я дуже не хотів би зустрітися з вами знову в цьому кабінеті.

— То який же вихід мені лишається?

— Якщо хочете почути мою думку, то я раджу вам повернутися за кордон. З вашою підготовкою ви легко знайдете собі роботу за фахом. Там теж є поліція, але вона поблажливіша до душевних переживань.

— Іншими словами...

— Іншими словами, якщо ви побажаєте завтра виїхати до Франції, ми залюбки проведемо вас аж до кордону. Ми уже оформили для вас паспорт і можемо зробити, якщо захочете, обмін валюти. Вам виплатять двадцять тисяч ескудо за розірвання контракту.

— Це що — примусове вигнання?

— Ні, це порада, дружня порада.

IX

Заходячи на вокзал Санта-Аполонія в супроводі поліцейського, що мав конвоювати його аж до кордону, Алберту вкинув у поштову скриньку листа, написаного вночі. Заборона зв'язуватися із зовнішнім світом залишалася для нього в силі. Проте він домігся, щоб йому дали паперу і повернули авторучку. Отож він зміг написати прощального листа Леонор. Зі слів слідчого Малдонаду та інспектора він зрозумів, що Фернанду Мелафайя теж заарештований, але проти нього немає ніяких доказів. Хоча вони кілька днів провели під одним дахом, він ніколи не бачив його, не чув його голосу, навіть шереху його кроків. Оскільки вину його не доведено, Фернанду, мабуть, теж випустять на волю. Він повернеться до своєї дружини.

Що заарештували, хай і несправедливо, його, Алберту, це була не така вже й дивина. Але що так само поведуться з Фернанду, зі стовпом буржуазного суспільства, людиною мирною, щирою і статечною, було для нього великою несподіванкою. Не менше вразило його, що їхній зв'язок із Леонор був відомий поліції і фігурував як можливий

доказ його участі в афері. Для нього це був найжорстокіший удар, який він дістав під час допитів.

Тепер усе лишилося позаду. Фернанду повернеться цілий і неушкоджений до своєї дружини. Алберту це здавалося жорстокою несправедливістю. А проте воно було в порядку речей. І він теж повернеться в заслання, звідки йому вже не буде вороття.

Більшу частину ночі він не спав. Завтра опівдні він повинен їхати поїздом у Францію. Його без ніяких церемоній видворяли з країни. Він міг ще привітати себе з тим, що його не залишили гнити в тюрмі. Затиснутий між двох світів, він протягом останніх п'ятнадцяти років, власне, жив вигнанцем і на батьківщині, і поза нею. Бо чи була для нього батьківщина тим, чим була вона для Фернанду Мелафай? Думка про нове вигнання гнітила його менше, ніж думка про обставини, за яких усе це відбувалося. Він розлучався з Леонор, яка, причастившись разом з ним однією зрадою,— зрадою свого чоловіка і зрадою його друга,— принесла в самотину його існування разом зі свідомістю вини почуття любові й ніжної прихильності.

Але чи ж справді кохання, глибоке кохання, прив'язало його до Леонор? Він намагався в безсонні ночі розібраться у своїх почуттях. Чи просити її в листі розділити з ним заслання, непевне життя, нестатки? Що міг він дати їй замість того, чого її позбавляв? І якщо нема змоги зробити щасливою її, то чи забезпечить він, забравши її з собою, бодай власне щастя? Чи достатньо міцні його почуття, щоб повністю заглушили загострені тюремною самотою муки сумління,— адже він зрадив свого близького друга. Чи не краще буде, якщо відстань, пролігши між ними, остаточно розлучить його з Леонор?

Лист вийшов у нього серйозний, печальний, але в ньому не було ні хвилювання, ні туги, ні пристрасті. Він їхав геть у широкий світ і не давав ніякої адреси, ніяких координат.

Не поставив він на листі й свого прізвища.

Поліційний агент провів Алберту аж до прикордонної станції Формозу і тут попрощався з ним, як лоцман, що кидає капітана самого в чистому морі.

— За кордоном ви не пропадете, докторе Лемуш...

Алберту потис руку поліцейському, на якого не держав зла. І поїхав далі з незнайомими пасажирами в поїзді, який повіз його через іспанські землі, його — в'язня власної волі.

Тільки через день після від'їзду Алберту були залагоджені останні формальності, що дозволили випустити з ув'язнення Фернанду Мелафайю. Підробку підписів на листі та на екземплярах контракту довели внаслідок старанної експертизи віртуозної роботи Леандру, чиїм талантом скористався Баптішта. Леандру без усіх труднощів продемонстрував своє високе вміння і підтвердив зізнання тестя Мелафай. Але на все це пішло чимало часу і все треба було акуратно занести в досьє.

Отож тільки наступного ранку інспектор викликав до свого кабінету ув'язненого.

— Вчора сюди приходив професор Едуарду Рейш, і я пообіцяв йому, що сьогодні ви будете на свободі. Свою обіцянку я тепер виконую, і мені лишається тільки перепросити вас за брак комфорту і за клопіт, якого ми вам завдали за цей тиждень. Але зрозумійте, що поки не було доведено підробку підписів, ми мусили вас підозрювати, і наш обов'язок...

— Вашого обов'язку я не заперечую.

— Це добре, що ви нас розумієте, і я сподіваюся, ви не згадуватимете нас лихом за непорозуміння, жертвою якого стали ми всі.

— Годі про це,— сказав Мелафай.

Обурюватися діями поліції він не зважувався, бо ж єдиним винуватцем усіх завданіх йому прикрощів і кривд був батько Леонор.

— Я знаю, що слідчий Малдонаду під час довгих розмов із вами мусив відкрити вам деякі факти, які здивували вас і завдали вам горя. За це я теж перепрошую вас. Але, не маючи доказів вашої невинності, ми підозрювали, що це доктор Лемуш залучив вас до цієї темної афери. Тому, намагаючись прояснити деякі прикрі факти, мої підлеглі просто виконували свій службовий обов'язок.

— Я волів би, щоб ми більше не поверталися до того, що я тут чув, і сподіваюся, ви й ваші підлеглі вже не гаятимете часу на розмови зі мною та моїми рідними.

— Можете бути певні цього, докторе Мелафайя. Дозвольте мені побажати вам, щоб у ваше родинне вогнище повернувся мир. А втім, порушник цього миру вже покинув нашу країну. Забудьте про все, що ви чули тут.

- Все, що я тут чув, стосується тільки моєї совісті.
- Може, вас відвезти додому?
- Ні, широко дякую.
- Може, викликати вашу машину?
- Ні, я візьму таксі.

X

Таксі зупинилося перед будинком на вулиці Томаша Рібейру, і Фернанду вставив ключ у шпарку величезних дверей і ввійшов у свій дім.

Леонор удома не було. Вона пішла в контору доктора Мартінша Лопіша, якому після розмови з Антоніу ді Мелу вона доручила захист Алберту ді Лемуша.

Служниці, застукані зненацька поверненням хазяїна, зраділи:

— О, яка буде щаслива сеньйора! Її зараз нема, вона в адвоката.

Фернанду піднявся на другий поверх і зайнявся туалетом, таким необхідним після кількох днів, проведених у незручних і не дуже гігієнічних умовах. Сам того не помічаючи, він довго сидів у ванні, охоплений думками, які ось уже тиждень не давали йому спокою. За ці кілька днів його життя невпізнанно змінилося. І думав він не про арешт, не про брудну махінацію, яку вчинив тестє. Куди дошкульнішим для нього виявився удар, якого двічі або тричі завдав йому слідчий і восстане, хоч і пом'якшений перепросинами, ще й інспектор. І хай якими паскудними були дії поліції, він розумів, що для отих прямих натяків на поведінку його дружини вони мали підстави. Інспектор, незважаючи на перепросини, інсинуаційного підлеглого не спростував. Ба навіть підтверджив їх, натякнувши на від'їзд Алберту. Куди той поїхав? Ет, чи не все одно! Алберту міг поїхати, міг зникнути назавжди, міг померти: лиxo, непоправне лиxo вже сталося. Все щастя Фернанду трималося не на любові Леонор, а на його любові до неї, на добрій згоді між ними обома і на його вірі у незаплямлену порядність дружини. І ось усе це розвалилося після слів поліцейського, який говорив про зраду його дружини, як про звичайний факт, такий самий природний і брудний, як крутійство тестя і підтасовка з контрактом.

Хай би краще він сам зробив усі ті підписи й загруз по шию в цьому брудному шахрайстві, аби тільки дружина, аби тільки його люба Леонор лишилася чиста від будь-яких плям!..

Він уже сидів у кабінеті і читав пошту, що зібралася за останні дні, ковзаючи по рядках тільки поглядом та думаючи свої невеселі думки, коли вхідні двері відчинилися. Він упізнав ходу дружини.

Від адвоката Леонор довідалася, що Алберту випустили на волю і негайно вислали з країни. Ця новина глибоко потрясла її. Алберту поїхав — куди поїхав, о господи? — а її чоловік ось-ось повернеться до неї! Професор Едуарду Рейш передав цю радісну для неї звістку по телефону, а доктор Мартінш Лопіш сказав їй рівним голосом, ніби

йшлося про далекого знайомого, про якого не треба вже дбати і якого лишається тільки забути:

— Сеньйоро, ви не винні мені нічого. Я навіть не зміг поговорити з доктором Лемушем. Він може поздоровити себе з таким закінченням своєї справи. Вам нема чого більш турбуватися!

...Їй нема чого турбуватися! Їй залишається тільки вернутись до свого звичного життя! Так наче Алберту й не доторкнувся до неї, не обіймав її, ніколи нею не володів. Нею володів тільки Фернанду, і він один володітиме нею й далі, безліч разів, до самої смерті, до закінчення віків, і вона буде, як повія, віддана у власність нелюбого чоловіка.

Але ні, вона не повія. Вона належить одному, тому, кого вона кохає, кому віддалася всім тілом і душою. Надто довго тривала комедія. Треба покласти край лицемірству. Куди ж поїхав Алберту? Байдуже куди. Вона повинна знайти його, приєднатися до нього, щоб жити нарешті його життям, єдиним життям, для якого вона народилася.

Леонор вирішила признатися в усьому Фернанду й порвати з ним. Ця вирішальна мить наближалася. Вона зневажала б саму себе, якби й далі грала цю недостойну комедію. Вона її вже не гратиме, жодного дня більше...

Фернанду вийшов назустріч дружині.

— А, ти вдома? — байдуже сказала вона, ніби її чоловік вернувся після звичної короткої відсутності.

Усі думки Леонор були прикуті до Алберту — де він тепер? — і до чоловіка вона не могла виявити в цю мить нічого, крім байдужості. Справді, комедія закінчилася.

Поведінка дружини подіяла на Фернанду, як розпечено залізо на відкриту рану. Вона сама підтвердила нею те, що вже перестало бути підозрою, перейшло в гірку певність. Ось уже кілька днів і ночей внутрішній голос кричав у ньому: «Ти ж сам привів до неї свого друга, того, хто тебе зрадив. Слідчий не брехав тобі. Та й звідки він міг би таке вигадати? Вона ніколи не кохала тебе, ти це чудово знаєш. Навіщо ж ти привів до неї того, кого вона, мабуть, завжди кохала?»

Не поцілувавшись, не сказавши одне одному жодного ніжного слова, вони зайшли в кабінет. Під час довгих годин ув'язнення Фернанду виробив лінію поведінки: він не вимагатиме від неї принизливих зізнань, він поговорить із нею спокійно. Розлучатися вони не стануть, оскільки закон розлучення не допускає, а просто не житимуть далі разом. А втім, його зобов'язання щодо неї не закінчиться. Вона його дружина перед богом, і він повинен нею опікуватися для того, щоб вона не погрузла ще більше в гріхові й безчесті й щоб могла коли-небудь віднайти душевний мир і шлях спасіння. До його мовчазного болю, до його глибокого обурення, затаєного за трагічним спокоєм, домішувався безмежний жаль. Жаль до молодої дівчини, яку він зінав такою нещасливою, до служниці дони Пуріфікасан, до дочки Баптісти, яка успадкувала від свого батька пляму безчестя та сумну долю. Ні, Леонор, його люба дружина, не повинна стати знаряддям для скроминутої втіхи безсовісного гульвіси, пропащаю жінкою до кінця своїх днів. Ні, він повинен захистити її від усіх і від неї самої. Справа була не в його потоптаній любові. Справа була в його святому обов'язку чоловіка-християнина.

Так Фернанду Мелафайя виробив тверду лінію поведінки. І тепер він стояв перед Леонор і не знав, як почати розмову, що покладе край усім цим рокам спокійного й оманливого щастя. Його щастя. Бо чи була вона бодай раз щасливою? Чи досить дбав він про її щастя? Чи намагався він заповнити пустку її існування? А чи міг би він зробити більше? Хіба не їй віддав він усю свою любов, усю свою ніжність?

Першою заговорила вона.

— Ти, певне, знаєш, що Алберту теж був заарештований і його вислали з країни?

— Знаю, — відповів Фернанду.

— Тобі відомо, куди він поїхав?

— Невідомо.

Леонор сіла на софу й заговорила дуже повільно, уникаючи дивитись на чоловіка.

— Фернанду, я зараз скажу тобі щось таке, що здивує тебе і завдасть тобі болю.

Він стояв перед нею. Бачив її обличчя, таке для нього дороге, його звичний замкнутий вираз і зрозумів, що не встигне здійснити намічену лінію поведінки, що вона почне з'ясування взаємін першою.

— То що ти хочеш сказати мені? — запитав він у дружини, щоб полегшити їй зізнання.

— Не ображайся на мене, але ми повинні розлучитися. Шлюб наш не вдався, це перевірено на досвіді. Всі ці останні дні, поки ти сидів в ув'язненні, я багато думала про те, чому життя в нас не вийшло... не склалося..

— Тобі не треба приховувати правду. Я знаю, звідки в тебе такі думки. Ми повинні бути ширі одне з одним.

— Ну, якщо ти знаєш, то не варто докоряти одне одному чи заводити марну розмову. Я теж би хотіла поїхати за кордон і перестати бути тягарем для тебе.

— Ти ніколи не була для мене тягарем, Леонор. Докоряти тобі я не збираюся, хоча навряд чи ти можеш уявити мій душевний стан і глибину моого горя. Ти правду кажеш, ми не можемо далі бути чоловіком і дружиною, як раніше. Але мої зобов'язання щодо тебе цим не вичерпуються. Навпаки, зараз вони стають ще більшими, і я не можу дозволити, щоб ти поїхала за кордон, не можу допустити твого остаточного падіння!

При останніх чоловікових словах Леонор гордо випросталася:

— То ти не пускаєш мене за кордон?

— Оскільки ти моя жінка — ні.

— Але які права ти маєш на мене, на мое життя, на мою свободу?

— Не маю ніяких прав. Але я виконаю обов'язок, узятий під час одруження. Я зобов'язався оберігати тебе і оберігатиму від того, хто знепутив тебе, і від самої себе.

— Дуже вдячна, але твоєї опіки я не потребую. Своїх ревнощів видимістю добрих почуттів ти не прикриеш. Я вирішила покласти край цій комедії, що вже надто затяглася.

— Леонор, перед своїм падінням ти втратила віру, тому ти й не хочеш визнати, що я маю зобов'язання щодо тебе.

— Обов'язки, обов'язки, завжди обов'язки! А щастя — ти не береш його до уваги? Для тебе найголовніше — це бути в ладах із твоєю вірою та твоїм сповідником. А мое щастя для тебе нічого не важить.

— Тільки твое щастя і має тепер вагу, бо мое скінчилось назавжди тоді, коли я довідався в тюрмі, не стану казати за яких жахливих обставин, про твое падіння. І, зрештою, судя твого щастя не ти сама, а господь бог. Він і доручив мені дбати про тебе.

Фернанду був дуже спокійний, і Леонор зрозуміла, що вона не зіб'є його з наміченої лінії поведінки. Що можна годинами марно спречатися з ним, але він не випустить її з цієї ненависної тюрми, де заповзявся її тримати. І найгірше те, що вона знала: його жаль справді невдаваний, і не тільки егоїзм та ревнощі диктували йому це тверде переконання. Найстрашніша сила містилася в його вірі, в його совіті — його віра та совість були для неї як мур, як затичка під час довгих років цілковитої задухи. Вона збагнула, що перемогти його можна тільки ненавистю. Треба, щоб він вжахнувся її, щоб покинув напризволяще, махнув на неї рукою. Бо інакше їй доведеться знову вдатись до того злочину, в якому вона й досі не каялася.

Але ні. Вона хоч і не каялася, зате довгі роки жила в страхові перед підозрою, перед викриттям. Ніколи вже не дивилася вона на лікаря спокійно; одну по одній поміняла в домі всіх служниць; ковтала

на ніч снотворне, щоб не проговоритися уві сні. І вона більше не хотіла переживати такі сповнені жаху дні, місяці, цілі роки. Чоловіка свого вона не любила, проте ненависті до нього не почувала. А що таке ненависть, вона знала добре. Тільки ненависть штовхнула її на вбивство свекрухи, і йти на нове вбивство вона не мала бажання. Їй хотілося лише визволитись, хотілося лише домогтися від Фернанду свободи, і задля цього зовсім не обов'язково ставати вбивцею. Досить буде зірвати з себе в нього перед очима маску вдаваної скромності і показатися такою, якою вона була насправді, щоб він вжахнувся її, щоб він дав їй спокій!

— Леонор,— сказав він майже благальним тоном,— ти можеш залишитися в цьому домі. Тобі нічого не бракуватиме. А я житиму в маєтку. Не треба безчестити наше ім'я. Досить із нас уже нової халепи з твоїм батьком.

Ім'я! Що їй важило якесь ім'я! Вона хотіла бути з Алберту, втекти до Алберту, поєднатися з Алберту на все життя! А він хоче зв'язати її з якимсь ім'ям. Зв'язати з ім'ям і трупом свекрухи, щоб вона жила тут сама-одна з привидом старої, у тому самому домі, де вбила її!

— Не думай, що тобі вдастся умовити мене,— сказала вона різко.— Я знаю, що без твого дозволу виїхати з країни не можу. Але я виїду, навіть якщо мені доведеться перейти через кордон тайкома!

— Господь не допустить цього, дитино моя...

«Треба повідомити Фернанду! Треба повідомити Фернанду!» — повторював у ній голос пам'яті. І вона дивилася на чоловіка дивним поглядом, ніби хотіла виміряти ступінь його подиву, його оставпіння, коли вона холодно і жорстоко заявить йому, що вона більше йому не дружина, що вона вбивця його матері і що нема для неї порятунку, бо ж вона не кається, не побивається, не рве на собі волосся, не почуває в душі жалю!

«Треба повідомити Фернанду! Треба повідомити Фернанду!»

Служниця в темному халаті відчинила двері й зайдла в кабінет, несучи на срібній таці щойно вийняту зі скриньки пошту. Це був ритуал, повторюваний у цьому домі двічі на день, перед обідом і о шостій вечора. Тут кожен рух, кожен крок, кожне слово були пов'язані з ритуалом, і Леонор довгі роки слухняно дотримувалася його. Але відтепер — ні! Жодного дня більше. Її рішучість непохитна. Ні благання, ні погрози не змусять її залишитися тут, слухняну й покірливу, ще на довгі өгидні роки! Ні благання, ні погрози не розлучать її з Алберту, єдиним змістом її існування, альфою та омегою всього її життя!

Фернанду кинув байдужий погляд на п'ять-шість листів, які він узяв зі срібної таці. Служниця нечутною ходою вийшла. Відколи померла дона Пуріфікасан, ніхто ніколи не чув навіть шереху в цьому домі. І Леонор закортіло крикнути, закортіло порушити цю задушливу мовчанку, розбити шибки і щоб сонце й дощ залили цю темну оселю, де померла стара і де відтоді вона прожила стільки нескінченно довгих днів і ночей, сповнених гнітючої нудьги.

Але Фернанду зауважив, що останній лист не йому. Він був адресований дружині. Він одразу ж упізнав руку того, хто написав на конверті адресу, проте не написав свого імені. Він завагався в нерішучості, але тут же переборов себе. І передав листа дружині, і тільки з голосу можна було здогадатися, яка боротьба точилася в ньому протягом цих кількох секунд.

— Це тобі.

Леонор одразу віпзнала почерк Алберту. Цього листа вона чекала вже тиждень, відтоді як його заарештували. Цей лист укаже їй готель, місто, країну, щоб вона могла до нього приїднатися. Цей лист відчиняв їй двері у світ, повертає її до життя, клав край тому безглазому ув'язненню, на яке збиралася приректи її чоловік.

Вона взяла конверт із рук Фернанду. І її рука теж тремтіла. Вона хотіла відкрити листа негайно, викличним жестом. Але їй бракувало

потрібного спокою. Куди поділося її вміння панувати над собою? Лист тремтів у її пальцях, і раптом, несподівано для себе самої, вона втекла геть, не сказавши ні слова, рвучись усією душою до того, хто кликав її до себе, чиїми ніжними словами вона вже впивалася наперед.

Проте ніжних слів вона не прочитала. А прочитала спокійні, журліві фрази — Алберту прощався з нею назавжди, він говорив їй про щастя людей, а не про її особисте щастя, і на її сліпу безтямну жагу відповідав млявим почуттям та обережними порадами. І він не дав їй навіть своєї адреси, якщо вже не прямої, то хоча б «до запитання».

Вона читала, й перечитувала, і знову перечитувала рядки Алберту, і їй здавалося, ніби вона чує свого чоловіка. Обидва говорили про обо-в'язок, обидва посилалися на свої переконання, переконання цілком протилежні, але однаково непохітні. І тільки слів кохання вона не могла прочитати, не могла почути...

Вона стояла із сухими очима й подумки порівнювала нескінченість часу з малим відрізком життя. Поїзди котилялися по безконечних рейках, у безмежних просторах летіли літаки, і Алберту іхав кудись у далеч, і її руки вже не торкались його, і її розpacливий погляд уже не знашив його в широкому світі, куди він утік від неї, а вона ж так кохала його, що без вагання вчинила б новий злочин, аби тільки бути з ним!..

Так стояла вона із сухими очима і думала про неподоланні відстані, про сутність життя і смерті.

Малюнки Олега Блащука

З португальської переклав
Анатоль ПЕРЕПАДЯ

